

ՔՀԿ ՉԱՓԻՉ

Նպաստավոր միջավայրի և
ՔՀԿ-ների իրավագործման
կողմնացույց

ՀԱՅԱՍՏԱՆ 2022

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑ

ԵՐԵՎԱՆ

European Center for
Not-for-Profit Law

Funded by
the European Union

TRANSPARENCY
INTERNATIONAL
anticorruption center

ՔՀԿ չափիչ 2022 Հայաստան

Զեկույցի ժամանակահատված՝ 2022 թվականի հունվար-նոյեմբեր

Հեղինակներ՝ Անուշ Հակոբյան, Տաթևիկ Մարգարյան, *Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն*

Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի (ԹԻՀԿ) առաքելությունն է կոռուպցիան նվազեցնելու ու ժողովրդավարությունն ամրապնդելու ճանապարհով նպաստել լավ կառավարմանը Հայաստանում:

Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն (ECNL) հիմնադրամը քաղաքացիական հասարակության վրա ազդող քաղաքականությունների և օրենքների ոլորտում առաջատար ռեսուրսային և հետազոտական կենտրոն է Եվրոպայում: ECNL-ն ստեղծում է գիտելիք, իրավագործում գործընկերներին և օգնում ստանդարտներ սահմանել քաղաքացիական ազատությունների ձևավորման, պաշտպանության և ընդլայնման համար:

Հեղինակները շնորհակալություն են հայտնում զեկույցի մշակման աշխատանքներին իրենց ներդրումն ունեցած բոլոր աջակիցներին, ներառյալ «ՔՀԿ չափիչ» ծրագրի փորձագիտական խմբին, Խորհրդատվական խորհրդի անդամներին, հարցազրույցներին մասնակցած փորձագետներին, ֆոկլուս-խմբային քննարկումների մասնակիցներին, ECNL-ի թիմին:

«ՔՀԿ չափիչ՝ նպաստավոր միջավայրի և ՔՀԿ-ների իրավագործման կողմնացույց» ծրագիրն իրականացվում է «Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն» (ECNL) հիմնադրամի և իր գործընկերների՝ Հայաստանում «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնի», Ադրբեյջանում «Էմ-Ջի Քընսալթինգ» ՄՊԸ-ի, Վրաստանում «Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի», Մոլդովայում «Պրոմո-Լեքս» ընկերակցության, իսկ Ուկրաինայում՝ «Անկախ քաղաքական հետազոտությունների ուկրաինական կենտրոնի» (UCIPR) կողմից:

Այս փաստաթուղթը մշակվել է Եվրոպական Միության ֆինանսական աջակցությամբ: Բովանդակության համար պատասխանատու են միայն հեղինակները, և այն պարտադիր չէ, որ արտացոլի Եվրոպական Միության դիրքորոշումը:

© 2023 Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն և Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, բոլոր հեղինակային իրավունքները պաշտպանված են:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ	4
I. ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ	5
II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ԹՎԵՐՈՎ	10
III. ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐ	12
3.1 ՄԻԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ	12
3.2 ՀԱՎԱՍԱՐ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔ	19
3.3 ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆ	22
3.4 ԽԱՂԱՂ ՀԱՎԱՔՆԵՐԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ	25
3.5 ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	31
3.6 ԽՈՍՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ	42
3.7 ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔ	48
3.8 ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	52
3.9 ՊԵՏԱԿԱՆ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	57
3.10 ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ԸՀԿ ՀԱՄԱՎՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	64
3.11 ԹՎԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ	68
IV. ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	75
V. ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	77
VI. ՀՂՈՒՄՆԵՐ	79
VII. ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ	84

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱԱՀ	Ավելացված արժեքի հարկ
ԱԱԾ	Ազգային անվտանգության ծառայություն
ԱԼԳ	Արևելյան գործընկերություն
ԱՄՆ	Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ
ԱՄՆ ՄԶԳ	ԱՄՆ Միջազգային Զարգացման Գործակալություն
ԲԿԳ	Բաց կառավարման գործընկերություն
ԲՀՀ	Բաց հասարակության հիմնադրամներ
ԵՄ	Եվրոպական Միություն
ԶԼՄ	Զանգվածային լրատվամիջոց
ԹԻՀԿ	Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն
ԼԳՏՏԻ	Լեսբի, գեյ, բիսեքսուալ, տրանսգենդեր, ինտերսեքս համայնք
ՀԱՊԿ	Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպություն
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀՆԱ	Համախառն ներքին արդյունք
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
ՄԱԶԾ	Միավորված ազգերի կազմակերպության զարգացման ծրագիր
ՊԵԿ	Պետական եկամուտների կոմիտե
ՌԴ	Ռուսաստանի Դաշնություն
ՍՊԸ	Սահմանափակ պատասխատվությամբ ընկերություն
ՏԻՄ	Տեղական ինքնակառավարման մարմին
ՏՏ	Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ
ՔՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն
ECNL	Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն
SLAPP	Ռազմավարական հայցեր հանրային մասնակցության դեմ

I. ՀԱՄԱՌՈՏԱԳԻՐ

Երկրի ընդհանուր իրավիճակը և քաղաքացիական հասարակության միջավայրին առնչվող հիմնական միտումները

2022 թվականին Հայաստանը դեռևս վերապրում էր 2020 թվականի 44-օրյա արցախյան պատերազմին հաջորդած քաղաքական լարվածությունը ու անվտանգության հետ կապված խնդիրները: Տեղահանվածների չլուծված խնդիրները, հրադադարի ռեժիմի պարբերական խախտումները Արցախի շփման գծում և Հայաստանի սահմաններին, երկրի տարածքում ադրբեջանական զորքերի ներկայությունն ու շարունակվող ագրեսիան ուղեկցվել են տարածաշրջանում խաղաղության հաստատմանն ուղղված միջնորդավորված բանակցությունների փորձերով:

2022 թվականի սեպտեմբերի 13-ին Ադրբեջանը լայնածավալ հարձակում նախաձեռնեց Հայաստանի հարավ-արևելյան հատվածի վրա՝ գնդակոծելով հայկական բնակավայրերի քաղաքացիական ենթակառուցվածքներն ու բնակելի շենքերը և նոր հատվածներ գրավելով ինքնիշխան Հայաստանի տարածքում՝ ի հավելումն 2021 թվականի մայիսին գրավված մոտ 40 քառակուսի կիլոմետրի¹: Արդյունքում հայկական կողմն ունեցավ ավելի քան 200 զոհ (ներառյալ խաղաղ բնակիչներ), հարյուրավոր ավերված շինություններ, 7600 ժամանակավոր տեղահանված անձինք և տասնյակ ռազմագերիներ²: Այս հարձակումը վերահաստատեց հայկական տարածքների նկատմամբ Ադրբեջանի նկրտումների վերաբերյալ մտահոգությունները և ավելի մեծ կասկածներ հարուցեց խաղաղության որևէ համաձայնագրի իրատեսականության նկատմամբ, ինչպես նաև ավելացրեց Հայաստանի ինքնիշխանության ապագայի և Արցախի բնակչության անվտանգության վերաբերյալ անորոշությունը: Հայաստանը դիմեց միջազգային հանրությանը, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին և Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը (ՀԱՊԿ), որպեսզի դատապարտեն ռազմական գործողությունները և Ադրբեջանին կոչ արեն վերադարձնել իր զինուժը նախնական դիրքերին³: Հայաստանի ռազմավարական գործընկեր Ռուսաստանը չցուցաբերեց ակնկալվող աջակցությունը, ինչը հանրության շրջանում հակակրեմլյան տրամադրությունների և բողոքի տեղիք տվեց:

2022 թվականի սեպտեմբերյան հարձակումից հետո Հայաստանի բազմաթիվ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ (ՔՀԿ) ստիպված եղան

¹ Azerbaijan's military provocations since the end of the Second Artsakh War, Karen Harutyunyan (Ադրբեջանի ռազմական սադրանքները Արցախյան երկրորդ պատերազմի ավարտից հետո, Կարեն Հարությունյան), CivilNet, 20 September 2022, <https://www.civilnet.am/en/news/675910/a-timeline-of-azerbajians-military-provocations-since-the-end-of-the-second-artsakh-war/>:

² Արտահերթ հրապարակային զեկույց Հայաստանի Հանրապետության վրա ադրբեջանական զինված հարձակման հետևանքների վերաբերյալ, Սեպտեմբեր 2022թ. (թարմացված), ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան, <https://ombuds.am/images/files/88015d8ec9e48d869bd8b706233613dd.pdf>:

³ Տեղի է ունեցել Անվտանգության խորհրդի նիստ, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ, 13.09.2022, <https://www.primeminister.am/hy/press-release/item/2022/09/13/Nikol-Pashinyan-Security-Council-meeting>:

վերանայել իրենց առաջնահերթությունները և կենտրոնանալ ազգային անվտանգության ու ադրբեջանական ազդեցիկից տուժածների պաշտպանության հարցերի վրա: Հայաստանի հարավ-արևելյան շրջաններում (որոնք 44-օրյա պատերազմից հետո դարձան սահմանամերձ) գործող ՔՀԿ-ները զարգացման ծրագրերից առավել կենտրոնացան մարդասիրական օգնության վրա: Իրավապաշտպան և վերահսկող ՔՀԿ-ները հակված էին ձեռնպահ մնալ բողոքի ակցիաներից՝ հաշվի առնելով երկրի առջև ծառայած ընթացիկ մարտահրավերները և շարունակվող քաղաքական լարվածությունը, որն ավելի էր սրվում ընդդիմության հանրահավաքների և վարչապետի հրաժարականի պահանջների ներքո⁴: Այս պահանջները հիմնականում պայմանավորված էին խաղաղության բանակցությունների արդյունքներից դժգոհությամբ, քանի որ դրանք բերում էին հայկական կողմի նորանոր զիջումների:

2022 թվականի փետրվարին Ռուսաստանի ներխուժումը Ուկրաինա զգալի քաղաքական ազդեցություն ունեցավ Հայաստանի համար՝ փոխելով աշխարհաքաղաքական իրավիճակը տարածաշրջանում և էլ ավելի բարդացնելով խաղաղության բանակցությունները Ադրբեջանի հետ: Աշխարհի ուշադրության շեղումը դեպի Ուկրաինայի հակամարտություն և եվրոպական երկրների կողմից նավթի ու գազի այլընտրանքային աղբյուրների որոնումը ենթադրաբար թույլ տվեցին այդ երկրներին ավելի մեծ հանդուրժողականություն ցուցաբերել Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի տարածք ներխուժման նկատմամբ: Ուկրաինական պատերազմը նաև տնտեսական հետևանքներ ունեցավ Հայաստանի համար, քանի որ Ռուսաստանի տասնյակ հազարավոր քաղաքացիներ (նրանց մեծ մասը ՏՏ ոլորտի մասնագետներ) տեղափոխվեցին Հայաստան՝ ապրելու և աշխատելու նպատակով⁵:

Քաղաքացիական հասարակության միջավայրի առանցքային զարգացումները

Հայաստանում ՔՀԿ միջավայրի ընդհանուր գնահատականը 2022 թվականին 2021 թվականի համեմատ չի փոխվել (առավելագույն 7-ից 4,8 միավոր): Ամենաբարձր գնահատականներն ունեցող երեք ոլորտները նույնն են, ինչ 2021 թվականին՝ միավորումների ազատություն (5.7), ֆինանսավորման մատչելիություն (5.4) և խաղաղ հավաքների ազատություն (5.3), իսկ ամենացածր գնահատված ոլորտներն են պետություն-ՔՀԿ համագործակցությունը (4.0), պետական աջակցությունը (4.1), թվային իրավունքները (4.5) և պետության կողմից պաշտպանության պարտականությունը (4.6):

Մի շարք նշանակալի զարգացումներ են արձանագրվել վերլուծության առարկա հանդիսացող որոշ ոլորտներում: Թեև խաղաղ հավաքների ազատության ոլորտում

⁴ 2022 թվականի ապրիլին երկու ընդդիմադիր խմբակցությունների պատգամավորները հայտարարեցին, որ բոյկոտելու են խորհրդարանի նիստերը և հայտնեցին փողոցային պայքարի միջոցով Փաշինյանի հրաժարականը պահանջելու մտադրության մասին: Նրանք չէին մասնակցում խորհրդարանի նիստերին և հանձնաժողովների նիստերին: Բոյկոտը շարունակվել է նաև խորհրդարանի աշնանային նստաշրջանի ընթացքում:

⁵ Russians in Armenia, looking for a normal life (Ռուսաստանցիները Հայաստանում՝ նորմալ կյանքի փնտրտույով), OBC Transeuropa, 08 June 2022, <https://www.balkanicaucaso.org/eng/Areas/Armenia/Russians-in-Armenia-looking-for-a-normal-life-218331>; Armenian government to soften requirements for Russian citizens to stay in Armenia for longer periods –minister (ՀՀ կառավարությունը մեղմելու է Հայաստանում ՌԴ քաղաքացիների ավելի երկար մնալու պահանջները, նախարար), Arca.am, 07 July 2022, http://arka.am/en/news/society/armenian_government_to_soften_requirements_for_russian_citizens_to_stay_in_armenia_for_longer_period/:

ընդհանուր գնահատականը մնացել է նույնը, ինչ 2021 թվականին էր (5.3), գործնական դաշտում 2022 թվականին ավելի շատ բացասական դրսևորումներ են եղել, ներառյալ հավաքների անհիմն ցրումը, բռնության դեպքերը և իրավախախտ ոստիկանների նկատմամբ արդյունավետ պատժամիջոցների բացակայությունը:

Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության ոլորտում դրական զարգացումներ են արձանագրվել, թեև ընդհանուր առմամբ ոլորտի գնահատականը չի փոխվել 2021 թվականի համեմատ (4.8): Կառավարության կողմից 2022 թվականին ընդունված երկու փաստաթուղթ՝ Պետական կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը և 2022-2024 թվականների Բաց կառավարման գործընկերության (ԲԿԳ) գործողությունների նոր ծրագիրը, ի թիվս այլ թեմաների, անդրադարձել են մասնակցության խնդիրներին՝ գործողություններ ու մեխանիզմներ նախատեսելով որոշումների կայացման գործընթացում մասնակցության բարելավման, պետության հանրային հաղորդակցության, տեղեկատվության ազատության դրույթներին համապատասխանության գնահատման և այլ ուղղություններով: Դրական միտումներ են նկատվել տեղեկատվության ազատության վերաբերյալ օրենսդրության առումով, մասնավորապես՝ Պաշտոնական փաստաթղթերի հասանելիության մասին կոնվենցիայի վավերացումը և հարցումներին պատասխան չտրամադրելու համար տուգանքի չափի ավելացումը:

Խոսքի ազատության ոլորտում բարելավում է նկատվել (4.8 միավոր՝ ի տարբերություն 2021թ. 4.7 միավորի)՝ պայմանավորված տեղեկատվության հասանելիության և ատելության խոսքի վերաբերյալ մի շարք օրենսդրական փոփոխությունների ընդունմամբ: Բացի այդ, կառավարությունը պարտավորվել է մշակել ԶԼՄ-ների ոլորտի բարեփոխումների շրջանակ համագործակցելով քաղաքացիական հասարակության հետ, իսկ ծանր վիրավորանքը քրեականացնելու մասին վիճահարույց իրավական դրույթը հանվել է: Մինևույն ժամանակ, սակայն, շրջանառվել են լրատվամիջոցների գործունեությանը վերաբերող մի քանի նոր նախագծեր, որոնք արժանացել են լրատվական կազմակերպությունների քննադատությանը:

Մասնավոր կյանքի իրավունքի ոլորտի ընդհանուր գնահատականը ևս բարելավվել է (4.9՝ ի տարբերություն 2021թ. 4.8 միավորի): Անձնական տվյալների կառավարման ոլորտում պետական ծառայողների համար իրականացվող կարողությունների զարգացման, ինչպես նաև 2022 թվականին տվյալների արտահոսքի դեպքերի նվազման շնորհիվ մասնավոր կյանքի իրավունքի իրացումը գործնականում փոքր-ինչ լավացել է: Մյուս կողմից, կառավարության նախաձեռնած «Օպերատիվ հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի փոփոխությունները կարող են ավելացնել սահմանափակումներն այս ոլորտում:

Պետության կողմից պաշտպանության պարտականության ոլորտում արձանագրվել է ընդհանուր գնահատականի նվազում (4.6՝ ի տարբերություն 2021 թվականի 4.7 միավորի) և այս ոլորտը մնում է ամենացածր գնահատական ունեցող ոլորտների շարքում՝ հիմնականում գործնականում հանդիպող մարտահրավերների պատճառով: Ինչպես նախորդ տարիներին, ՔՀԿ-ների և նրանց հետ փոխկապակցված անձանց պաշտպանությունը բավարար չէ: Զգայուն հարցերի շուրջ աշխատող ՔՀԿ-ները ենթարկվել են ոտնձգությունների և սպառնալիքների, իսկ մի քանի կազմակերպությունների և ակտիվիստների հանդեպ երրորդ անձանց կողմից դատական հայցեր են ներկայացվել, ինչը բացասաբար է ազդել նրանց գործունեության և ռեսուրսների վրա: Որպես դրական զարգացում՝ բնապահպանական ՔՀԿ-ներին առաջին անգամ հաջողվեց հանրային շահերի պաշտպանության վերաբերյալ իրենց հայցը քննել դատարանում:

Ինչ վերաբերում է պետական աջակցության ոլորտին, ապա ՔՀԿ-ների համար նպաստավոր հարկային դաշտի բացակայությունը և նվիրատուների հարկային արտոնությունների պակասը շարունակում են մնալ ՔՀԿ ֆինանսական կայունությունը վտանգող հիմնական մարտահրավերները: Տարվա ընթացքում գործել է պետական դրամաշնորհների համար դիմումների էլեկտրոնային հարթակը, սակայն շատ ՔՀԿ-ներ հարթակը համարում են բարդ և տեխնիկական խնդիրներով լի, թեև Ֆինանսների նախարարությունը որոշակի աջակցություն է տրամադրել՝ արձագանքելով ՔՀԿ-ների խնդրանքներին:

Թվային իրավունքների ոլորտում իրավիճակը փոքր-ինչ բարելավվել է՝ հաշվի առնելով կառավարության քայլերը թվայնացման և ինտերնետ հասանելիության խթանման ուղղությամբ, ինչպես նաև մեղիա գրագիտության բարելավման և փաստերի ստուգման ոլորտում ՔՀԿ-ների նախաձեռնությունների շնորհիվ⁶:

Առանցքային առաջարկություններ

2022 թվականին կառավարությունը որոշ դրական քայլեր է նախաձեռնել՝ հասցեագրելով այն առանցքային առաջնահերթ առաջարկությունները, որոնք առանձնացվել են Հայաստանի «ՔՀԿ չափիչ» 2021 թվականի զեկույցում, մասնավորապես՝ կապված մասնակցության, տեղեկատվության հասանելիության, անձնական տվյալների կառավարման և խոսքի ազատության հետ: Այնուամենայնիվ, այս փոփոխությունները հիմնականում իրավական կարգավորումների մակարդակով են, մինչդեռ գործնականում դրանց կիրառումը հասկանալու համար դեռևս ժամանակ է հարկավոր: ՔՀԿ-ների ֆինանսական կայունության, բովանդակալից մասնակցության և պետության կողմից ոչ բավարար պաշտպանության հետ կապված մարտահրավերները դեռևս պահպանվում են, և այդ ուղղությամբ ավելի շատ միջոցներ է անհրաժեշտ ձեռնարկել: Ըստ այդմ, առաջիկա ժամանակահատվածում ՔՀԿ միջավայրը բարելավելու համար կառավարությունը և համապատասխան կառույցները ՔՀԿ-ների ու բոլոր շահագրգիռ կողմերի հետ միասին պետք է հասցեագրեն հետևյալ տասը առաջարկությունները, որոնք որպես առաջնահերթ են ընտրվել 11 ոլորտների 32 առաջարկություններից (այս տասից հինգը վերահաստատում են 2021 թվականի զեկույցի առաջարկությունները):

1. Կառավարությանը՝ ՔՀԿ-ների և միջազգային կազմակերպությունների հետ համատեղ մշակել և իրականացնել քաղաքացիական հասարակության հատվածի զարգացման համապարփակ ռազմավարություն, որն ուղղված կլինի ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ միջավայրի ապահովմանը:
2. ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ հստակեցնել ԱԱՀ-ի շեմի համար հաշվարկվող շրջանառության մեջ ներառված եկամուտների տեսակը՝ այդ շրջանառության ծավալում հաշվի առնելով միայն ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտը, ընդ որում՝ ոչ առևտրային գործունեությունը չհամարելով տնտեսական գործունեություն:
3. Պետությանը՝ օգտագործել մասնակցության առկա ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները և ապահովել բովանդակալից մասնակցություն, այդ թվում՝ ներգրավել ՔՀԿ-ներին քաղաքականության մշակման վաղ փուլերում, հասցեագրել

⁶ Թվային իրավունքների ոլորտի գնահատականի բարելավման (4.5՝ 2021 թվականի 4.2-ի համեմատ) հիմնական պատճառը բոլոր երկրներում ոլորտի գնահատականների վերահաշվարկն է՝ հաշվի առնելով, որ այս ոլորտը դեռևս նոր զարգացող ոլորտ է, որի որակական վերլուծությունն ու գնահատումը փոփոխության է ենթարկվում:

e-draft հարթակի խնդիրները, բավարար ժամանակ տրամադրել խորհրդակցությունների համար, ավելի հաճախ դեմադրել քննարկումներ կազմակերպել, այդ թվում՝ մարզերում, հնարավորինս հաշվի առնել և ներառել ՔՀԿ-ների առաջարկությունները:

4. Խորհրդարանին՝ մեխանիզմներ նախատեսել պատգամավորների հեղինակած նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկումներ իրականացնելու և իրավական նախագծերի վաղ փուլերում ՔՀԿ-ներին ներգրավելու համար:
5. Կառավարությանը՝ ընդլայնել ՔՀԿ-ների մասնակցությունը քաղաքականության իրականացման և մշտադիտարկման փուլերում՝ սահմանելով համապատասխան ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ և ապահովելով մասնակցությունը նաև օրենքների, քաղաքականությունների և ռազմավարությունների ընդունումից հետո:
6. Պետությանը՝ պահպանել իր հանձնառությունը ՔՀԿ-ների և լրատվամիջոցների հետ ՁԼՄ-ների հետ կապված օրենսդրության վերաբերյալ նախնական փուլերում խորհրդակցելու վերաբերյալ և ՁԼՄ-ների բարեփոխումների համակարգային մոտեցում կիրառել՝ հիմնվելով քաղաքացիական հասարակության հետ համատեղ մշակված հայեցակարգի վրա:
7. Խորհրդարանին՝ օրենսդրական փոփոխություններ իրականացնել, ՔՀԿ-ներին հնարավորություն տալով հանրային շահերը ներկայացնել դատարանում՝ իրենց նպատակների շրջանակում, և ապահովել, որ նրանք կարողանան գործնականում օգտվել այս իրավունքից՝ մեղմելով չափազանց բարդ պահանջները և առնչվող վարչարարական ընթացակարգերը:
8. Պետությունը պետք է համարժեք պաշտպանություն ապահովի ՔՀԿ-ներին ուղղված ատելության խոսքից և ապատեղեկատվությունից, այդ թվում՝ խտրականության դեմ մարմնի ստեղծման, հրապարակային հայտարարությունների և ողջամիտ ժամկետում ՔՀԿ-ների ու ակտիվիստների դեմ հարձակումների պատշաճ քննության միջոցով, ինչպես նաև հանրային մասնակցության դեմ ռազմավարական հայցերից (SLAPP) պաշտպանող օրենսդրական ու գործնական միջոցառումներ ձեռնարկելով:
9. ՀՀ արդարադատության նախարարությանը և պետեզիստրին՝ իրազեկման միջոցառումներ իրականացնել և համապատասխան ուղեցույցներ մշակել ՔՀԿ-ների կողմից իրական շահառուների գրանցման նոր պահանջի վերաբերյալ, ինչպես նաև չեղարկել իրական շահառուների մասին տեղեկատվության փոփոխության համար նախատեսված վճարը:
10. Կառավարությանը, մասնավորապես ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը, ինչպես նաև խորհրդարանին՝ ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր ստեղծել, որը կօգնի բարելավել տարբեր աղբյուրներից, այդ թվում՝ անհատների և տնտեսվարող սուբյեկտների նվիրատվություններից և ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությունից ֆինանսավորում և բնաիրային աջակցություն հայթայթելու հնարավորությունները:

II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԹՎԵՐՈՎ

Բնակչությունը՝ 2 961 000 մարդ (2022 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ)⁷ | Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն՝ 4670 ԱՄՆ դոլար (2021)⁸ | ՔՀԿ-ների քանակը՝ 5982 հասարակական կազմակերպություն, 1581 հիմնադրամ⁹ | ՔՀԿ-ների քանակը 10 000 բնակչի հաշվով՝ 25,5 ՔՀԿ-ի գրանցման վճար՝ 10 000 ՀՀ դրամ¹⁰ | Ազատությունն աշխարհում 2022՝ 55/100 (մասամբ ազատ)¹¹ | Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս 2022՝ 68.97 (180 երկրներից 51-րդը)¹²

Երկրի գնահատական՝ 4.8

Իրավական դաշտ՝ 5.2

Գործնական դաշտ՝ 4.4 ↑

Գնահատման սանդղակը ներառում է 1-ից 7 բալ, որտեղ 1-ը ամենացածր հնարավոր գնահատականն է (ծայրաստիճան անբարենպաստ՝ ավտորիտար միջավայր), իսկ 7-ը՝ ամենաբարձր հնարավոր գնահատականը (չափազանց բարենպաստ միջավայր):

Ոլորտ	Ընդհանուր	Իրավական	Գործնական
Միավորումների ազատություն	5.7	5.8	5.6
Հավասար վերաբերմունք	4.9	5.0	4.8
Ֆինանսավորման մատչելիություն	5.4	5.8	4.9
Իտաղաղ հավաքների ազատություն	5.3	5.7	4.9
Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք	4.8	5.3	4.3
Խոսքի ազատություն	4.8 ↑	5.2 ↑	4.3
Մասնավոր կյանքի իրավունք	4.9 ↑	5.8	3.9 ↑
Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն	4.6 ↓	5.3	3.9 ↓

⁷ Ժողովրդագրությունը, Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն, <https://www.gov.am/am/demographics/>:

⁸ ՀՆԱ-ն բնակչության մեկ շնչի հաշվով, Հայաստան, Համաշխարհային Բանկ, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AM>:

⁹ Հաշվետվություն Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալության կողմից

01.01.2022-30.09.2022 թվականների ընթացքում կատարած աշխատանքների վերաբերյալ, https://www.moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_6539979232921_stat2022-9_1_.pdf:

¹⁰ Պետական գրանցման/հաշվառման/ համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տուրքերի դրույքաչափեր և ժամկետներ, Էլեկտրոնային Ռեգիստր, Հայաստանի Հանրապետության կառավարություն, <https://www.e-register.am/am/docs/49>:

¹¹ Freedom in the World 2022, Countries and Territories («Ազատությունն աշխարհում 2022 թվականին, երկրներ և տարածքներ»), Freedom House, <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>:

¹² Լրագրողներ առանց սահմանների, Մամուլի ազատության համաշխարհային ինդեքս 2022, <https://rsf.org/en/index>:

Պետական աջակցություն	4.1	4.2	3.9
Պետություն-ԲՀԿ համագործակցություն	4.0	4.3	3.6
Թվային իրավունքներ	4.5 ↑	4.9	4.0 ↑

Միաբնեիրը ցույց են տալիս բարելավում կամ վատթարացում՝ անցյալ տարվա զնահատակմանների համեմատ:

III. ԲԱՑԱՀԱՅՏՈՒՄՆԵՐ

3.1 Միավորումների ազատություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **5.7/7**

Իրավական դաշտ՝ 5.8/7	Գործնական դաշտ՝ 5.6/7
--------------------------------	---------------------------------

Հայաստանում միավորումների ազատությունը երաշխավորված է օրենսդրությամբ: ՔՀԿ-ներն էական դժվարությունների չեն հանդիպում գրանցման և գործունեության ընթացքում: Քաղաքացիական նախաձեռնություններից չի պահանջվում գրանցվել որպես իրավաբանական անձ, չկան նաև առցանց միավորումներ կազմելու սահմանափակումներ: Հասարակական կազմակերպություններն ու հիմնադրամները պարտավոր են տարեկան հաշվետվություններ ներկայացնել իրենց բյուջեի և գործունեության վերաբերյալ: Իրավական պահանջները չկատարելու համար պատժամիջոցներ են սահմանված, և մի շարք ՔՀԿ-ներ տուգանքի են ենթարկվել հաշվետվությունների վերաբերյալ իրավական ընթացակարգը չկատարելու համար:

Միավորումների ազատության ոլորտի գնահատականներն 2021 թվականի համեմատ նույնն են մնացել: «ՔՀԿ չափիչի» նախորդ զեկույցի առաջարկները՝ տարեկան հաշվետվությունների նոր պահանջի վերաբերյալ հասարակական կազմակերպությունների ավելի լայնածավալ իրազեկման վերաբերյալ, մասամբ իրականացվել են, քանի որ 2022 թվականի ընթացքում Պետական եկամուտների կոմիտեն (ՊԵԿ) շարունակում էր ՔՀԿ-ների հետ հաղորդակցությունը և աջակցությունը՝ հաշվետվությունների ներկայացման ընթացքում ծագած խնդիրները լուծելու ուղղությամբ: Առաջարկվում է արդիականացնել ՔՀԿ-ների տարեկան հաշվետվությունների բազան՝ տվյալների օգտագործման ավելի լայն հնարավորություններ ընձեռելու համար: Վերահաստատվել են գրանցման ընթացքում ավելի շատ աջակցություն և ճկունության հնարավորություն տրամադրելու, առցանց գրանցում ապահովելու վերաբերյալ առաջարկությունները:

[Չափորոշիչ 1՝ Յուրաքանչյուր որ ազատորեն կարող է ՔՀԿ ստեղծել, մասնակցել և անդամակցել ՔՀԿ-ին:](#)

Հայաստանում օրենսդրությունը բոլորին թույլ է տալիս ՔՀԿ ստեղծել, անդամակցել կամ մասնակցել ՔՀԿ-ի: Սահմանադրությամբ ամրագրված է միավորումների ազատությունը, որը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական

իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով¹³: Քաղաքացիական օրենսգրքով սահմանված՝ շահույթ չհետապնդող կազմակերպությունները ներառում են հասարակական միավորումները և հիմնադրամները, իսկ հասարակական միավորումների շարքում են հասարակական կազմակերպությունները, կրոնական կազմակերպությունները, քաղաքական կուսակցությունները և արհմիությունները: Այս զեկույցի շրջանակներում Հայաստանի համատեքստում «գրանցված ՔՀԿ-ներ» ասելով՝ նկատի կունենանք հասարակական կազմակերպություններն և հիմնադրամները:

Հասարակական կազմակերպություն (ՀԿ) կարող է հիմնադրել առնվազն երկու անձ՝ ֆիզիկական և (կամ) իրավաբանական: Կուսակցությունները, կրոնական կազմակերպությունները, արհեստակցական միությունները չեն կարող ՀԿ-ի հիմնադիր կամ անդամ լինել¹⁴: Հիմնադրամը կարող է հիմնադրել մեկ կամ ավելի անձ՝ ֆիզիկական և (կամ) իրավաբանական¹⁵: Հիմնադրամների և ՀԿ-ների հիմնադիրների կացության, ազգության կամ քաղաքացիության վերաբերյալ սահմանափակումներ նախատեսված չեն օրենսդրությամբ: Դատավորները չեն կարող ոչ առևտրային կազմակերպությունում դեկավար պաշտոն զբաղեցնել¹⁶:

Գործնականում որևէ խոչընդոտ չկա կազմակերպություն հիմնադրելու կամ գրանցելու, ինչպես նաև որևէ ՔՀԿ-ի անդամակցելու համար: Գրանցման ընթացակարգը ներառում է հիմնականում իրավական պահանջներին փաստաթղթերի համապատասխանության ձևական ստուգում: Անհատներն ու կազմակերպությունները կարող են ազատորեն միավորվել նաև առանց գրանցվելու անհրաժեշտության:

[Չափորոշիչ 2. ՔՀԿ-ն որպես իրավաբանական անձ գրանցելու ընթացակարգը հստակ է, պարզ, արագ և ոչ թանկ:](#)

ՔՀԿ-ների գրանցման՝ օրենքով սահմանված ընթացակարգը պարզ է, արագ և ոչ թանկ: Հայաստանում իրավաբանական անձանց գրանցման պատասխանատուն ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալությունն է (այսուհետ՝ պետռեգիստր): ՔՀԿ-ների գրանցման պետական տուրքը 10000 ՀՀ դրամ է, գրանցման ժամկետը՝ առավելագույնը 10 աշխատանքային օր: Այն դեպքում, երբ հիմնադիրներն օգտվում են կանոնադրության և մյուս փաստաթղթերի նմուշային ձևերից, հասարակական կազմակերպության գրանցումն իրականացվում է երկու աշխատանքային օրվա ընթացքում¹⁷: Կանոնադրության փոփոխությունների և գրանցման ենթակա այլ փոփոխությունների գրանցման համար պետական տուրքը 10000 ՀՀ դրամ է, իսկ գործադիր դեկավարի տվյալների փոփոխության դեպքում՝ 5000 դրամ¹⁸: Առցանց գրանցումը ՔՀԿ-ների համար դեռևս հասանելի չէ. ըստ պետռեգիստրի կողմից

¹³ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, հոդված 45,

<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510>:

¹⁴ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, վերջ. փոփ. 23.03.2022, հոդված 10, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=161509>:

¹⁵ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, վերջ. փոփ. 23.03.2022, հոդված 12, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=161513>:

¹⁶ ՀՀ դատական օրենսգրքը, 07.02.2018, վերջ. փոփ. 06.07.2022, հոդված 5, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=167184>:

¹⁷ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 14:

¹⁸ ՀՀ օրենքը «Պետական տուրքի մասին», 27.12.1997, վերջ. փոփ. 14.09.2022, հոդված 16, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169398>:

ներկայացված տեղեկատվության, ծրագրային ապահովման թարմացման աշխատանքները ներկայումս ընթացքի մեջ են, և 2024 թվականին կգործարկվի էլեկտրոնային գրանցման հնարավորություն տվող նոր էլեկտրոնային համակարգը¹⁹:

Գրանցման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը սահմանված է օրենքով և հրապարակված է պետոեգիստրի կայքում²⁰: Իրավաբանական անձի գրանցումը մերժելու հիմքերն են՝ իրավաբանական անձի կազմավորման կարգի խախտումը, սահմանված փաստաթղթերը չներկայացնելը կամ ներկայացված փաստաթղթերի անհամապատասխանությունն օրենքին, ինչպես նաև անվանման անհամապատասխանությունը օրենքով սահմանված պահանջներին²¹: Մասնավորապես, ըստ օրենքի, ՔՀԿ անվանումը պետք է ցուցում պարունակի կազմակերպության գործունեության բնույթի մասին²², և չպետք է նույնական լինի որևէ այլ, ներառյալ՝ գրանցմանը նախորդող վերջին մեկ տարվա ընթացքում լուծարված իրավաբանական անձանց անվանումներին²³:

Գործնականում չեն արձանագրվել այնպիսի դեպքեր, երբ որևէ ՔՀԿ չի կարողացել գրանցվել: Պետոեգիստրի տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2022 թվականի հունվարից սեպտեմբեր ամիսներին ՔՀԿ-ների գրանցման 945 դիմումից մերժվել է ութը, ընդ որում հնարավորություն է տրվել նորից դիմելու՝ դիմումի փաթեթում անհրաժեշտ շտկումները կատարելուց հետո²⁴:

ՔՀԿ-ները նշում են, որ պետոեգիստրի աշխատակիցները պատրաստակամ են և համագործակցող, ժամանակին հետադարձ կապ են տրամադրում և անհրաժեշտության դեպքում խորհրդատվություն տալիս կանոնադրության և այլ փաստաթղթերում շտկումների վերաբերյալ, որպեսզի մերժման կարիք չլինի: Մինևույն ժամանակ, մարզային ՔՀԿ-ները նշում են պետոեգիստրի մարզային ներկայացուցիչների անբավարար կարողությունների և գիտելիքների պակասի մասին²⁵:

Թեև օրենսդրությունը ՔՀԿ-ներին ճկունություն է տալիս՝ սահմանելու իրենց կառավարման կառուցվածքը, անդամակցության չափանիշները և կանոնադրության այլ դրույթներ, ՔՀԿ-ները նշում են, որ պետոեգիստրի աշխատակիցները երբեմն հորդորում են կանոնադրության դրույթները հարմարեցնել օրինակելի ձևանմուշին և հաճախ առաջարկում են ոճական փոփոխություններ, որպեսզի ձևակերպումները համապատասխանեն նմուշային օրինակին: Երբեմն ՔՀԿ-ները պնդում են, որ պահպանվեն իրենց նախնական ձևակերպումները, և կարողանում են համապատասխան հիմնավորումներով հաջողության հասնել այդ հարցում, բայց հաճախ նախընտրում են կատարել առաջարկված փոփոխությունները, որպեսզի գործընթացը ավելի արագ և հարթ լինի: Պետության կողմից տրամադրված նմուշային փաստաթղթերը դյուրինացնում են

¹⁹ Տեղեկությունը տրամադրվել է պետոեգիստրի 27.10.2022թ գրությամբ՝ ի պատասխան ԹԻՀԿ հարցման:

²⁰ Պետական գրանցման/հաշվառման/ համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր, տուրքերի դրույքաչափեր և ժամկետներ, <https://www.e-register.am/am/docs/49>:

²¹ ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին», 03.04.2001, վերջ. փոփ. 09.06.2022, հոդված 36, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=164930>

²² ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 05.05.1998, փոփ. 15.06.2022/20.05.2021, հոդված 58, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=165457>:

²³ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 6, ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 5:

²⁴ Տեղեկությունը տրամադրվել է պետոեգիստրի 27.10.2022թ գրությամբ՝ ի պատասխան ԹԻՀԿ հարցման:

²⁵ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

գրանցման փաթեթի պատրաստման գործընթացը և թույլ են տալիս արագ գրանցվել: Այնուամենայնիվ, ՔՀԿ-ներն առաջարկում են ստեղծել այլընտրանքային նմուշներ, որոնք թույլ կտան կառավարման այլ կառուցվածք նախատեսել: Դրա լուծումը կարող է լինել նմուշային կանոնադրությունն օգտագործելիս տարբերակներ ընտրելու հնարավորությունը (որը տեխնիկապես հնարավոր կլինի էլեկտրոնային գրանցման դեպքում)՝ անդամակցության տեսակի, կառավարման, կառավարման մարմնի նիստերի հաճախականության, անդամավճարի առկայության և կանոնադրության այլ հարցերի վերաբերյալ: Այս դեպքում ՔՀԿ-ները կկարողանան ընտրել առավել նախընտրելի տարբերակները և միաժամանակ պահպանել հայտի արագ ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ ստանդարտ ձևակերպումները²⁶:

ՔՀԿ-ների կամավոր լուծարումը մի շարք վարչարարական և ֆինանսական դժվարություններ է ենթադրում: Լուծարման գրանցման գործընթաց սկսելու համար անհրաժեշտ տուրքը կազմում է 20000 դրամ, իսկ լուծարման գործընթացի համար անհրաժեշտ է մի քանի փաստաթղթեր հավաքագրել տարբեր գործակալություններից: Շատ ՔՀԿ-ներ, որոնք փաստացի չեն գործում, գերադասում են լուծարման գործընթաց չսկսել՝ խուսափելով համապատասխան ծախսերից և թղթաբանությունից, ինչի պատճառով գրանցված ՔՀԿ-ների ներկայիս քանակը չի արտացոլում գործող կազմակերպությունների իրական քանակին, և լրացուցիչ դժվարություններ են առաջանում, օրինակ, «ՔՀԿ չափիչ» զեկույցում առաջարկվող իրազեկման միջոցառումների ընթացքում այս կազմակերպությունների հետ կապ հաստատելիս:

[Չափորոշիչ 3. ՔՀԿ-ներն ազատ են սահմանելու իրենց նպատակներն ու գործունեության տեսակները և կարող են գործել ինչպես իրենց գրանցման երկրի սահմաններում, այնպես էլ այդ սահմաններից դուրս:](#)

Ըստ օրենքի, ՔՀԿ-ներն ազատ են իրենց նպատակները որոշելիս, իսկ գործունեության ոլորտների սահմանափակումներ չկան: ՀԿ-ներն իրենց գործունեության նպատակները սահմանում են իրենց կանոնադրությամբ. արգելվում է այնպիսի նպատակների սահմանումը, որոնք համարվում են այլ տեսակի հասարակական միավորումների (կրոնական կազմակերպություններ, արհմիություններ կամ կուսակցություններ) նպատակներ²⁷: Ինչ վերաբերում է հիմնադրամին, օրենքով այն սահմանվում է որպես ոչ առևտրային կազմակերպություն, որը «հետապնդում է սոցիալական, բարեգործական, մշակութային, կրթական, գիտական, առողջապահական, բնապահպանական և (կամ) այլ հանրօգուտ նպատակներ»²⁸:

Ըստ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքի, ՀԿ-ները կարող են անդամակցել միջազգային և օտարերկրյա ոչ առևտրային կազմակերպություններին և այլ պետություններում ստեղծել առանձնացված ստորաբաժանումներ²⁹: «Հիմնադրամների մասին» օրենքով նախատեսվում է հիմնադրամների՝ միջազգային և օտարերկրյա ոչ պետական կազմակերպություններին անդամակցելու իրավունքը³⁰:

²⁶ Խորհրդատվական խորհրդի հանդիպում, 25.11.2022:

²⁷ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 3:

²⁸ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 3:

²⁹ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենք, 16.12.2016, հոդված 28:

³⁰ «Հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենք, 26.12.2002, հոդված 18:

ՔՀԿ-ների՝ օրենքով թույլատրված գործունեության ոլորտներով զբաղվելու հարցում պետության կողմից կիրառվող գործնական խոչընդոտներ չկան:

Չափորոշիչ 4. Կիրառվող ցանկացած պատժամիջոցը հստակ է, համապատասխանում է համաչափության սկզբունքին և ցանկալի նպատակին հասնելու համար նվազագույն միջամտություն է նախատեսում:

Օրենսդրությամբ աստիճանական պատժամիջոցներ են սահմանված իրավական պահանջները չկատարող ՔՀԿ-ների համար, այդ թվում կասեցում՝ կոպիտ խախտումների համար: Այնուամենայնիվ, պատժամիջոցների որոշ հիմքեր հստակ չեն:

Գրանցված ՔՀԿ-ները կարող են ենթարկվել վարչական պատասխանատվության՝ հաշվետվությունը չտրամադրելու, ինչպես նաև կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին անհամապատասխան գործունեություն իրականացնելու դեպքում: Օրենքում հստակ չի սահմանված, թե հատկապես ինչը կարող է համարվել կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներին անհամապատասխան գործունեություն: ՔՀԿ-ների վերահսկողության և պատժամիջոցների կիրառմա համար համար պատասխանատու լիազոր մարմինը ՊԵԿ-ն է: Նշված խախտումների համար տույժերը կիրառվում են աստիճանաբար՝ 30-օրյա միջակայքերով, և ներառում են նախ կազմակերպության ղեկավարին ուղղված նախազուշացում, ապա 50000 ՀՀ դրամ տուգանք, և վերջապես՝ 200000 ՀՀ դրամ տուգանք³¹: ՀԿ-ի գրանցման կասեցման հիմք կարող է լինել հիմնադրելիս կամ գործունեության ընթացքում թույլ տրված օրենքի կոպիտ կամ էական խախտումը: Եթե մեկ տարվա ընթացքում կասեցման հիմքերը չեն վերացվում, կազմակերպությունը ենթակա է լուծարման: Բացի այդ, հարկադիր լուծարման հիմք կարող է լինել ՀԿ-ի գործունեության ընթացքում սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու կամ ասելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու գործողությունը³²: Նման դեպքերում լուծարման մասին որոշումը կայացնում է դատարանը՝ լիազոր մարմնի պատճառաբանված պահանջի հիման վրա: Հիմնադրամների հարկադիր լուծարման հիմք կարող են լինել գործունեության ընթացքում օրենքի բազմակի կամ կոպիտ խախտումները, հիմնադրամը ստեղծելիս էական խախտումները կամ կեղծիքները, հիմնադրամի գույքի բավարար չլինելը նրա գործունեության իրականացման համար, կանոնադրությամբ նախատեսված նպատակներից շեղվելը, հիմնադրամի նպատակներին հասնելու անհնարինությունը, իր գործունեությամբ պետական և հասարակական անվտանգությունը, հասարակական կարգը, հանրության առողջությունն ու բարքերը, այլոց իրավունքներն ու ազատությունները վտանգելը³³: Հիմնադրամի լուծարումը կամավոր թե հարկադիր, կարող է տեղի ունենալ միայն դատարանի որոշմամբ:

Ըստ 2021 թվականին ընդունված օրենսդրական փոփոխությունների, ոչ առևտրային կազմակերպությունները 2023 թվականից սկսած պետք է հայտարարագիր տրամադրեն

³¹ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք, 06.12.1985, վերջին փոփ. 14.09.2022, հոդված 169.18, 169.26, 169.27, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=169394>:

³² ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 32:

³³ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 34:

իրենց իրական շահառուների վերաբերյալ³⁴: Սահմանված ժամկետում իրական շահառուների վերաբերյալ տեղեկություններ չներկայացնելու կամ սահմանված կարգի խախտմամբ ներկայացնելու դեպքում նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն՝ ներառյալ 30000-ից մինչև 100000 ՀՀ դրամ տուգանքի նշանակում³⁵, մինչև անգամ դատարանի որոշմամբ հարկադիր լուծարում այն դեպքում, եթե հայտարարագիրը երեք տարի անընդմեջ չի ներկայացվել³⁶ (տես նաև Ոլորտ 8՝ «Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն»): Իրական շահառուների վերաբերյալ առաջին հայտարարագիրը ներկայացվում է անվճար, իսկ իրական շահառուների տվյալների փոփոխման հիմքով հայտարարագրի գրանցման տուրքը կազմում է 10000 ՀՀ դրամ՝ նույն գումարը, ինչ այլ փաստաթղթերի փոփոխությունների գրանցման դեպքում³⁷:

ՊԵԿ կողմից տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2022 թվականի հունվար-սեպտեմբեր ամիսներին 26 ՀԿ-ների ու երեք հիմնադրամների վերաբերյալ որոշում է կայացվել 50000 ՀՀ դրամ տուգանք գանձելու մասին՝ հաշվետվություն ներկայացնելու պարտավորությունը նախազգուշացման ընթացքում սահմանված ժամկետում չկատարելու համար, ինչպես նաև 200000 ՀՀ դրամ տուգանք գանձելու մասին որոշումներ վեց ՀԿ-ների ու մեկ հիմնադրամի վերաբերյալ, որոնք տուգանքի մասին առաջին որոշումից հետո դարձյալ չեն հրապարակել իրենց հաշվետվությունները: Կանոնադրական նպատակներին չհամապատասխանող գործունեության համար վարույթներ չեն հարուցվել³⁸: Պետքեզիստրի կողմից 2022 թվականի հունվար-սեպտեմբեր ամիսների ընթացքում որևէ ՔՀԿ-ի հարկադիր լուծարման դեպք չի գրանցվել, և լուծարման 14 դեպք է գրանցվել ՔՀԿ-ների դիմումների հիման վրա³⁹:

Չափորոշիչ 5. Պետությունը չի միջամտում ՔՀԿ-ների ներքին գործերին և գործունեությանը:

Օրենքով պետական մարմիններին և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին (ՏԻՄ), ինչպես նաև պաշտոնատար անձանց արգելվում է միջամտել կամ խոչընդոտել հասարակական կազմակերպության օրինական գործունեությանը⁴⁰: Ինչ վերաբերում է հիմնադրամներին, պաշտոնատար անձինք կարող են մասնակցել կառավարման մարմիններում, մասնավորապես այն դեպքերում, երբ հիմնադրամը հիմնադրվում է կառավարության կամ ՏԻՄ որոշմամբ⁴¹:

Հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների՝ օրենսդրության պահանջներին համապատասխանության վերահսկողության համար պատասխանատու

³⁴ Ընդլայնվել է իրական շահառուի վերաբերյալ հայտարարագիր ներկայացնողների շրջանակը. ովքե՞ր և ի՞նչ ժամկետում պետք է ներկայացնեն հայտարարագիրը, Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարություն, 11.10.2021, <https://www.moj.am/article/2982>;

³⁵ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքը, 06.12.1985, հոդված 169.29:

³⁶ ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին», 03.04.2001, հոդված 60.5:

³⁷ ՀՀ օրենքը «Պետական տուրքի մասին», 27.12.1997:

³⁸ Տեղեկությունը տրամադրվել է ՊԵԿ 24.10.2022թ գրությամբ՝ ի պատասխան ԹԻՀԿ հարցման:

³⁹ Տեղեկությունը տրամադրվել է պետքեզիստրի 27.10.2022թ գրությամբ՝ ի պատասխան ԹԻՀԿ հարցման:

⁴⁰ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 9:

⁴¹ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդվածներ 10 և 12:

լիազոր մարմինը ՊԵԿ ոչ առևտրային կազմակերպությունների հսկողության բաժինն է: Այս բաժնի գործառույթները ներառում են՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների իրազեկում, օրենքով սահմանված հաշվետվությունների և այլ փաստաթղթերի ընդունում, ուսումնասիրություն, օրենսդրության համապատասխանության գնահատում: Օրենսդրության համապատասխանության գնահատման արդյունքների հիման վրա բաժինը կարող է վարչական վարույթ հարուցել կազմակերպությունների նկատմամբ, առաջարկություններ ներկայացնել խախտումների վերացման կարգի վերաբերյալ, կազմակերպությունների գործունեության կասեցման և լուծարման պահանջ ներկայացնել դատարան⁴²: Լիազոր մարմնի կողմից ՔՀԿ-ների մոնիտորինգի և վերահսկման շրջանակի և չափանիշների վերաբերյալ ընթացակարգեր կամ ուղեցույցներ չկան, քանի որ նշված ստորաբաժանումը տեղում ստուգումներ իրականացնելու լիազորություն չունի և վերահսկողության գործառույթը սահմանափակվում է փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ:

Թե՛ ՀԿ-ները, թե՛ հիմնադրամները իրենց գործունեության և բյուջեի վերաբերյալ պետք է ներկայացնեն տարեկան հաշվետվություններ, որոնք հրապարակվում են ՊԵԿ-ի կայքում՝ PDF ձևաչափով⁴³: 2020 թվականին ընդունված՝ բոլոր ՀԿ-ների կողմից տարեկան հաշվետվություններ ներկայացնելու պահանջը կիրառվեց 2021 թվականին, իսկ 2022 թվականին ավելի շատ կազմակերպություններ էին տեղեկացված այս պահանջի վերաբերյալ, ուստի ավելի շատ հաշվետվություններ են ներկայացվել⁴⁴: Թեև օրենքը որևէ բացառություն չի նախատեսում, գործնականում 2022 թվականի հոկտեմբերի դրությամբ պատժամիջոցներ չեն կիրառվել հաշվետվություն չներկայացրած այն կազմակերպությունների նկատմամբ, որոնք հաշվետու տարում ֆինանսական գործարքներ չեն ունեցել: ՊԵԿ համապատասխան ստորաբաժանումը շարունակել է հանդիպումներ կազմակերպել ՀԿ-ների և հիմնադրամների հետ (նաև այլ ՔՀԿ-ների հետ համագործակցությամբ)՝ հաշվետվության ընթացակարգի հետ կապված հարցերը պարզաբանելու համար⁴⁵:

Գործնականում հաշվետվության ներկայացման պահանջները պարզ են և չեն համարվում ծանրաբեռնող, սակայն բազմաթիվ ՔՀԿ-ներ կարծում են, որ այս պահանջը ավելորդ ձևականություն է և առանձնապես չի նպաստում ՔՀԿ հատվածի թափանցիկությանը⁴⁶: ՔՀԿ-ների իրականացրած ծրագրերի մասին տեղեկությունները սովորաբար տեղադրված են լինում համեմատաբար զարգացած ՔՀԿ-ների կայքերում, մյուս կողմից՝ ՊԵԿ կայքի

⁴² Հայաստանի Հանրապետության Պետական եկամուտների կոմիտեի Նախագահի 2019 թ. մարտի 4-ի թիվ 137-Լ հրամանը «Հայաստանի Հանրապետության Պետական եկամուտների կոմիտեի ոչ առևտրային կազմակերպությունների հսկողության բաժնի կանոնադրությունը հաստատելու մասին», https://www.petekamutner.am/Shared/Documents/src/as/Statutes/hr_hhpekn_2019_137_L.pdf:

⁴³ Ոչ առևտրային կազմակերպությունների հաշվետվություններ, ՀՀ Պետական եկամուտների կոմիտե, https://www.petekamutner.am/Reports_vh.aspx:

⁴⁴ ՊԵԿ-ի կողմից 24.10.2022թ.-ին տրամադրված գրության համաձայն՝ 2022թ. հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ իրենց տարեկան հաշվետվությունը ներկայացրել են 2061 գրանցված հասարակական կազմակերպություններ (2021թ. մոտավորապես նույն ժամանակահատվածում հաշվետվություն էր ներկայացրել 1666 ՀԿ):

⁴⁵ Գյումրիում տեղի է ունեցել հանդիպում Շիրակի մարզի հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների շուրջ 40 ներկայացուցիչների հետ, Հայաստանի Հանրապետության պետական եկամուտների կոմիտե, 18.05.2022,

<https://www.petekamutner.am/mdNews.aspx?ntname=mdOfficialNews&nid=9058>; Հանդիպում հիմնադրամների և հասարակական կազմակերպությունների հետ, Հայաստանի Հանրապետության պետական եկամուտների կոմիտե, <https://www.petekamutner.am/mdNews.aspx?ntname=mdOfficialNews&nid=9263>:

⁴⁶ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

հաշվետվությունների բազան որոնման սահմանափակ հնարավորություններ ունի և չի համապատասխանում բաց տվյալների սկզբունքներին:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Պետոեզիստրին՝ հաճախ տրվող հարցեր ու պատասխաններ հրապարակել գրանցման գործընթացի վերաբերյալ, որը կներառի կազմակերպության անվանման, նպատակների և խնդիրների սահմանման հիմնական սկզբունքները, օրենքով պահանջվող այլ դրույթներ, ինչպես նաև ստեղծել կանոնադրության ավելի ճկուն նմուշային օրինակ:
- ՀՀ արդարադատության նախարարությանը՝ հնարավորություն ընձեռել ՔՀԿ-ներին գրանցվել և իրենց գրանցման տվյալները փոփոխել էլեկտրոնային եղանակով:
- Պետական եկամուտների կոմիտեին՝ արդիականացնել ՔՀԿ հաշվետվությունների էլեկտրոնային բազան, որոնման հնարավորություններ նախատեսելով ըստ մարզի, գործունեության ոլորտի և այլ չափորոշիչների, խթանել բազայի օգտագործումը՝ օրինակ, ՊԵԿ կայքի գլխավոր էջում և այլ պետական մարմինների կայքերում հղումներ տեղադրելով:

3.2 Հավասար վերաբերմունք

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.9/7**

Իրավական դաշտ՝ 5 / 7	Գործնական դաշտ՝ 4.8 / 7
--------------------------------	-----------------------------------

Տարբեր ՔՀԿ-ների նկատմամբ, ինչպես նաև ՔՀԿ-ների և տնտեսվարող սուբյեկտների համեմատ պետության վերաբերմունքը 2021 թվականի համեմատ չի փոխվել: Գրանցման և հարկման օրենսդրությունն ավելի նպաստավոր է գործարար հատվածի համար, թեպետ գործնականում ՔՀԿ-ները զգալիորեն ավելի քիչ են ենթարկվում հարկային ստուգումների: Իրավական կարգավորումները հավասար վերաբերմունք են ապահովում բոլոր ՔՀԿ-ների համար, թեև որոշակի խտրական դրսևորումներ են արձանագրվել որոշումների կայացման գործընթացում ՔՀԿ-ներին ներգրավելու և մասնավորապես ՏԻՄ-երի կողմից ֆինանսավորում տրամադրելու գործելակերպում:

Հավասար վերաբերմունքի ոլորտի գնահատականները նույնն են մնացել 2021 թվականի համեմատ: Ինչպես և նախորդ զեկույցում, պետությանը առաջարկվում է միջոցներ ձեռնարկել ՔՀԿ-ների և տնտեսվարող սուբյեկտների նկատմամբ համահավասար վերաբերմունք ապահովելու ուղղությամբ:

Չափորոշիչ 1. Պետությունը համահավասար կերպով է վերաբերում ՔՀԿ-ներին և առևտրային ընկերություններին:

Գրանցման և հարկման վերաբերյալ օրենքները ՔՀԿ-ներին ավելի քիչ առավելություններ են տալիս, քան տնտեսվարող սուբյեկտներին: Մասնավորապես, տնտեսվարող սուբյեկտների գրանցումը ՔՀԿ-ների գրանցման համեմատ ավելի էժան է և արագ: Այսպես, ընկերությունների գրանցման համար սահմանված առավելագույն ժամկետը երկու օր է՝ ի տարբերություն հիմնադրամների և ՀԿ-ների համար սահմանված 10 օրվա (բացառությամբ այն դեպքի, երբ ՀԿ-ներն օգտագործում են նմուշային կանոնադրություն և գրանցումը երկու օր է տևում): Այս տարբերությունը պայմանավորված է ՔՀԿ-ների կանոնադրությունը մանրամասնորեն ուսումնասիրելու անհրաժեշտությամբ, եթե այն չի կազմվել ըստ պետության կողմից տրամադրված նմուշային օրինակի: ՔՀԿ-ների գրանցման պետական տուրքը 10000 ՀՀ դրամ է, մինչդեռ առևտրային ընկերությունների գրանցման համար տուրք չի գանձվում, իսկ անհատ ձեռնարկատերերը վճարում են 3000 ՀՀ դրամ: Բացի այդ, ի տարբերություն ՔՀԿ-ների և այլ իրավաբանական անձանց, ՍՊԸ-ները և անհատ ձեռնարկատերերը կարող են գրանցվել առցանց եղանակով:

Ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս ՔՀԿ-ները առևտրային ընկերությունների համեմատ անբարենպաստ վիճակում են գտնվում: Մասնավորապես, ՔՀԿ-ները չեն կարող օգտվել հարկման պարզեցված ընթացակարգերից, ինչպիսիք են շրջանառության հարկը կամ միկրոձեռնարկատիրությունը: Շրջանառության հարկից կարող են օգտվել 115 միլիոն ՀՀ դրամը չգերազանցող շրջանառություն ունեցող ընկերությունները⁴⁷: Հարկման այս համակարգում ընդգրկվելու դեպքում ՔՀԿ-ները կվճարեին համախառն եկամտի 5%-ը՝ շահութահարկի փոխարեն, որը որպես կանոն կազմում է զուտ եկամտի 18%-ը⁴⁸: Միկրոձեռնարկատիրության հարկային համակարգը նախատեսված է գործունեության սահմանափակ տեսակներ իրականացնող այն տնտեսվարող սուբյեկտների համար, որոնց տարեկան շրջանառությունը չի գերազանցում 24 միլիոն ՀՀ դրամը: Այս համակարգում ներառվելու դեպքում տնտեսվարողը ազատվում է բոլոր հարկային պարտավորություններից՝ բացառությամբ մաքսատուրքի, ակցիզային հարկի և վարձու աշխատողների համար հաստատագրված եկամտային հարկի⁴⁹:

Անհավասար հարկային դաշտի պատճառով մրցույթների դիմելիս ՔՀԿ-ները տնտեսվարող սուբյեկտների համեմատ պակաս մրցունակ են լինում: Բացի դրանից, ի տարբերություն ընկերությունների, ՀԿ-ները պարտավոր են աուդիտի հաշվետվություն ներկայացնել, եթե հանրային աղբյուրներից նրանց տարեկան եկամուտը գերազանցում է 10 միլիոն ՀՀ դրամը, որն ավելանում է նրանց նախահաշվարկին՝ պետական գնումների մրցույթներին դիմելիս: Գործնականում սակավաթիվ օրինակներ կան, երբ ՔՀԿ-ները պետական գնումների պատվեր են ստանում՝ հիմնականում որոշակի նեղ մասնագիտացում ունենալու դեպքում: Ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող ՀԿ-ները քիչ են, և նրանցից էլ ավելի քչերն են մասնակցում պետական գնումների մրցույթներին:

Գործնականում ՔՀԿ-ներում հարկային ստուգումներն ավելի հազվադեպ են իրականացվում, քան ընկերություններում: ՊԵԿ-ի՝ 2021 թվականի հուլիսից մինչև 2022 թվականի հուլիս ժամանակահատվածի համար սահմանված տարեկան ստուգումների

⁴⁷ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, վերջին փոփ. 14.09.2022, հոդված 254, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=155468>:

⁴⁸ Նույն տեղում, հոդված 125:

⁴⁹ Նույն տեղում, հոդված 267 և 269:

ծրագրում ընդգրկված 750 կազմակերպությունների մեծամասնությունը մասնավոր ընկերություններ են: Այս ցանկում նշված են ընդամենը երկու հասարակական կազմակերպություն և 11 հիմնադրամ, ընդ որում, այդ հիմնադրամների մեծ մասը կրթական հաստատություններ են (բուհեր)⁵⁰:

Չափորոշիչ 2. Պետությունը հավասարապես է վերաբերվում բոլոր ՔՀԿ-ներին նրանց հիմնադրաման, գրանցման և գործունեության հարցերում:

ՔՀԿ-ների միջև օրենքով սահմանված հատուկ տարբերակում չկա: Հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների համար գրանցման նույն ժամկետներն ու հաշվետվության ներկայացման նույնատիպ պահանջներ են սահմանված: Հիմնադրամների համար տարեկան կտրվածքով աուդիտի հաշվետվության պահանջ է սահմանված, եթե հաշվետու տարվա ավարտին նրանց ակտիվների արժեքը գերազանցում է 10 միլիոն ՀՀ դրամը⁵¹: ՀԿ-ներից աուդիտի հաշվետվություն է պահանջվում պետական կամ համայնքային աղբյուրներից ստացած միջոցների օգտագործման վերաբերյալ, եթե այդ միջոցների հանրագումարը հաշվետու տարվա ընթացքում կազմել է 10 միլիոն և ավելի ՀՀ դրամ⁵²:

Գործնականում, ըստ ՔՀԿ-ների, պաշտոնյաները անհավասար մոտեցում են ցուցաբերում, երբ որոշումներ ընդունելիս խորհրդակցում են «ընտրյալ» ՔՀԿ-ների հետ, որը հատկապես ակնառու է մարզային և տեղական մակարդակում, իսկ ՔՀԿ-ների ֆինանսավորումը ՏԻՄ-երի կողմից տրամադրվում է ըստ հայեցողության (տե՛ս նաև Ոլորտ 5՝ «Որոշումների ընդունման գործընթացին մասնակցելու իրավունք» և Ոլորտ 9՝ «Պետական աջակցություն»): Ընդհանուր առմամբ, ՔՀԿ-ների և փորձագետների շրջանում կարծիք կա, որ իշխանությունները հակված են ավելի բարեհաճ և արձագանքող վերաբերմունք ցուցաբերել ծառայություններ մատուցող ՔՀԿ-ների նկատմամբ՝ ի հակադրություն իրավապաշտպան և բնապահպանական նախաձեռնություններով զբաղվող ՔՀԿ-ների:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- ՀՀ արդարադատության նախարարությանը՝ հնարավորություն ընձեռել ՔՀԿ-ներին գրանցվել և գրանցման տվյալները թարմացնել էլեկտրոնային եղանակով:
- ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ տնտեսական գործունեություն իրականացնող ՔՀԿ-ների համար հարկային դաշտում ապահովել առնվազն բիզնես ընկերություններին հավասար վերաբերմունք՝ թույլ տալով նրանց գործել պարզեցված հարկային համակարգերում:

⁵⁰ 2021 թվականի հուլիսի 1-ից մինչև 2022 թվականի հուլիսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում իրականացվող համալիր հարկային ստուգումների ծրագիր, <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTIVerificationsPlan>:

⁵¹ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 39:

⁵² ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 26:

3.3 Ֆինանսավորման մատչելիություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **5.4 / 7**

Իրավական դաշտ՝
5.8 / 7

Գործնական դաշտ՝
4.9 / 7

Օրենսդրությունը թույլ է տալիս ՔՀԿ-ներին ֆինանսավորում հայցել, ստանալ և օգտագործել բոլոր օրինական աղբյուրներից: Սակայն այս հնարավորությունը լիարժեք չի օգտագործվում՝ նվիրաբերությունները և ՔՀԿ-ների ձեռնարկատիրական գործունեությունը խթանող մեխանիզմների պակասի պատճառով: Բաց հասարակության հիմնադրամների (ԲՀՀ) կողմից ֆինանսավորվող ՔՀԿ-ներին վարկաբեկող արշավները նվազել են, սակայն պահպանվում է դրանց բացասական ազդեցությունը ՔՀԿ-ների նկատմամբ ընդհանուր հանրային ընկալման վրա:

Ֆինանսավորման մատչելիության ոլորտի գնահատականները նախորդ տարվա համեմատ չեն փոխվել, իսկ պարտադիր աուդիտի պահանջը վերացնելու և ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր սպասելու առաջարկները վերահաստատվել են:

Չափորոշիչ 1. ՔՀԿ-ներն ազատ են ֆինանսական և նյութական ռեսուրսներ փնտրել, ստանալ և օգտագործել իրենց նպատակների իրականացման ուղղությամբ:

Օրենսդրությունը թույլ է տալիս ՔՀԿ-ներին իրենց գործունեության համար ազատորեն հայցել, ստանալ և օգտագործել ֆինանսական ու նյութական ռեսուրսներ: Կազմակերպությունների եկամուտների հնարավոր աղբյուրները թվարկված են «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» և «Հիմնադրամների մասին» օրենքներում: ՔՀԿ-ները կարող են անդամավճար գանձել, ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնել, ստանալ դրամական մուտքեր պետական բյուջեից, ինչպես նաև դրամաշնորհներ, նվիրաբերություններ և օրենքով չարգելված այլ միջոցներ⁵³: «Հիմնադրամների մասին» օրենքում որպես ֆինանսավորման հնարավոր աղբյուր է նշված նաև անձեռնմխելի կապիտալով հիմնադրամը, որի մասին դրույթը պետք է ներառված լինի կանոնադրության մեջ՝ այդ հիմնադրամի կառավարման և վերահսկման վերաբերյալ այլ դրույթների հետ մեկտեղ:

Օրենսդրությամբ սահմանված աուդիտի ընթացակարգերը ազդում են ՔՀԿ-ների՝ դրամական միջոցներն օգտագործելու և ֆինանսավորման վերաբերյալ հաշվետվություն ներկայացնելու կարողության վրա: Այսպես, հասարակական կազմակերպությունը հանրային միջոցների օգտագործման վերաբերյալ աուդիտորական հաշվետվություն պետք է ներկայացնի, եթե հաշվետու տարվա ընթացքում պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններից 10 միլիոն և ավելի ՀՀ դրամի չափով գումար է

⁵³ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 7, ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 8:

ստացել⁵⁴: Հիմնադրամների համար աուդիտի պահանջը սահմանված է այն դեպքում, եթե հաշվետու տարվա ավարտին հիմնադրամի ակտիվների արժեքը գերազանցում է 10 միլիոն ՀՀ դրամը⁵⁵: Աուդիտի իրականացումը ՔՀԿ-ների կողմից որպես խնդրահարույց է դիտվում, քանի որ այն լրացուցիչ ֆինանսական ծախսեր է ենթադրում և նվազեցնում է նրանց մրցունակությունը պետական գնումների մրցույթներին մասնակցելիս:

Ոչ առևտրային կազմակերպությունները ինքնաբերաբար դառնում են 20% ԱԱՀ վճարող և պետք է ԱԱՀ գանձեն իրենց մատուցած ապրանքների և ծառայությունների համար, եթե նրանց իրացման շրջանառությունը տարվա ընթացքում գերազանցում է 115 միլիոն դրամը, սակայն այս հարկը հաշվարկվում է միայն ԱԱՀ-ի շեմը գերազանցող մասով⁵⁶: Այն դեպքում, երբ ՔՀԿ-ն գերազանցել է այս շեմը (անկախ նրանից, թե այդ եկամուտը ինչ աղբյուրներից է գոյացել, օրինակ՝ դրամաշնորհներից, նվիրատվություններից թե տնտեսական գործունեությունից), նրանք պետք է ԱԱՀ վճարեն իրենց տնտեսական գործունեության համար՝ անկախ այդ գործունեությունից ստացած եկամուտի չափից: Բացի այդ, Հարկային օրենսգիրքը տնտեսական գործունեության շատ լայն սահմանում է տալիս, քանի որ ըստ օրենսգրքի սահմանումների՝ դրամաշնորհային հատուցմամբ մատուցած աշխատանքները և ծառայությունները ևս կարող են դիտարկվել որպես տնտեսական գործունեություն⁵⁷: Օրենսդրությունը տնտեսական գործունեություն իրականացնող ՔՀԿ-ներին թույլ չի տալիս օգտվել առևտրային կազմակերպությունների համար հասանելի՝ հարկման պարզեցված սխեմաներից (տե՛ս Ոլորտ 2՝ «Հավասար վերաբերմունք»):

Գործնականում ՔՀԿ-ները սահմանափակումների չեն հանդիպում տարբեր աղբյուրներից ֆինանսավորում հայցելու, ստանալու և օգտագործելու հարցում: Ավանդաբար դոնոր կազմակերպությունների դրամաշնորհները ՔՀԿ-ների ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրն են կազմել, իսկ անդամավճարները, անհատական նվիրատվությունները, բիզնեսի կողմից աջակցությունը և ձեռնարկատիրական գործունեությունը ՔՀԿ-ների եկամուտների միայն փոքր մասն են կազմում: ՔՀԿ-ները հասկանում են, որ ինքնաբավությունն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է ֆինանսավորման բազմազան աղբյուրներ ունենալ, ինչը սակայն խնդրահարույց է մի շարք հանգամանքների պատճառով: Լայն հանրության շրջանում բարեգործության մշակույթը աստիճանաբար զարգանում է, բայց հիմնականում կենտրոնացած է սոցիալական, առողջապահական, վերջերս նաև՝ հումանիտար և անվտանգության խնդիրների շուրջ: Հարկային միջավայրը չի խթանում ֆիզիկական անձանց և ընկերությունների նվիրատվությունները. բիզնեսի նվիրատվությունների համար առկա արտոնությունները արդյունավետ չեն, իսկ անհատական նվիրատվությունները խթանող իրավական մեխանիզմներ չկան: Բնաիրային նվիրատվությունները հարկվում են ԱԱՀ-ով, բացառությամբ հատուկ դեպքերի (տե՛ս նաև Ոլորտ 9՝ «Պետական աջակցություն»): Հաճախ մասնավոր ընկերությունները նախընտրում են բարեգործական ծրագրեր իրականացնել առանց ՔՀԿ-ների ներգրավման: Վերջին տարիներին մի շարք սոցիալական ձեռներեցության նախաձեռնություններ են ստեղծվել, սակայն դրանցից շատերն ապավինում էին դոնորների ֆինանսավորմանը և չկարողացան հասնել ինքնաբավության⁵⁸:

⁵⁴ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 26:

⁵⁵ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 39:

⁵⁶ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդվածներ 59 և 63:

⁵⁷ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 4, կետ 47 և 48:

⁵⁸ «Քաղաքացիական հասարակության ներկա վիճակը և փոփոխվող դերը հանրային քաղաքականության գործընթացներում», Հետազոտության զեկույց, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների

Չափորոշիչ 2. Ֆինանսավորման կամ կյութական ռեսուրսների տեղական, օտարերկրյա և միջազգային աղբյուրների միջև տարբերություն չի դրվում:

Միջազգային աղբյուրներից նվիրատվություններ, դրամաշնորհներ կամ բնափրային աջակցություն ստանալու համար իրավական սահմանափակումներ չկան: Հարկային ընթացակարգերն ավելի նպաստավոր են որոշակի օտարերկրյա աղբյուրներից ֆինանսավորվելու դեպքում, երբ ՔՀԿ-ները կարող են ազատվել ԱԱՀ-ից՝ դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակներում հատուկ միջկառավարական համաձայնագրերի հիման վրա ապրանքներ կամ ծառայություններ գնելիս (օրինակ՝ ԵՄ կամ ԱՄՆ ՄԶԳ ֆինանսավորման դեպքում): Այլ աղբյուրներից ֆինանսավորվելու դեպքում հարկային արտոնություններ կարող են տրամադրվել տվյալ ծրագիրը որպես բարեգործական որակող համապատասխան լիազոր մարմնի որոշմամբ, որը, սակայն, երկարատև բյուրոկրատական գործընթաց է պահանջում (տե՛ս նաև Ոլորտ 9՝ «Պետական աջակցություն»): Ինչ վերաբերում է միջազգային աղբյուրներից բնափրային աջակցության հարկմանը, ապա արտերկրից ստացած ապրանքները ենթակա են մաքսատուրքի վճարման, եթե դրանք բարեգործական ծրագրերի շրջանակներում չեն ներմուծվել:

ՔՀԿ-ներին «օտար շահերին ծառայելու» համար մեղադրող բացասական խոսույթները շարունակվել են, սակայն հիմնականում որոշակի անկում են ապրել, քանի որ ԲՀՀ կողմից ֆինանսավորվող և իրավապաշտպան ՔՀԿ-ների դեմ կազմակերպված արշավները 2021 թվականի համեմատ նվազել են: Այնուամենայնիվ, այս բացասական խոսույթները դեռևս արմատավորված են լայն հանրության շրջանում և երբեմն օգտագործվում են ՔՀԿ-ներին վարկաբեկելու համար (հատկապես մարզերում), երբ նրանք քննադատություն են արտահայտում կամ պայքարում որոշակի շահերի դեմ (տե՛ս նաև Ոլորտ 8՝ «Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն»)⁵⁹:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ վերացնել պարտադիր ֆինանսական աուդիտի պահանջը կամ առնվազն բարձրացնել աուդիտի ենթակա գումարի շեմը:
- ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ հստակեցնել ԱԱՀ-ի շեմի համար հաշվարկվող շրջանառության մեջ ներառված եկամուտների տեսակը՝ այդ շրջանառության ծավալում հաշվի առնելով միայն ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտը, ընդ որում՝ ոչ առևտրային գործունեությունը չհամարելով տնտեսական գործունեություն:
- ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ ստեղծել ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր, որը կբարելավի ՔՀԿ-ների հնարավորությունները տարբեր աղբյուրներից ֆինանսավորում և բնափրային աջակցություն հայթայթելու գործում, ներառյալ անհատներից և տնտեսվարող սուբյեկտներից նվիրատվությունների ստացումը և ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությունը:

կենտրոն, Երևան, 2022, https://e-research.am/storage/books/CSO%20Research_Current_Challenges_Margaryan_Hovakimyan_Galstyan_CERC.pdf

⁵⁹ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հոկտեմբեր 2022թ.

3.4 Խաղաղ հավաքների ազատություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **5.3 / 7**

Իրավական դաշտ՝ 5.7 / 7	Գործնական դաշտ՝ 4.9 / 7
----------------------------------	-----------------------------------

Հավաքների ազատությունը պաշտպանվում է ՀՀ օրենսդրությամբ՝ միջազգային չափորոշիչներին համահունչ կերպով: Այնուամենայնիվ, գործնականում բազմաթիվ դեպքեր են արձանագրվել, երբ պետությունը չի կարողացել երաշխավորել և պաշտպանել հավաքները: Արձանագրվել են հավաքների անհիմն ցրման, բռնության, ոստիկանության կողմից ուժի անհամաչափ կիրառման դեպքեր, սակայն իրավախախտ ոստիկանական ծառայողների նկատմամբ արդյունավետ պատժամիջոցներ չեն կիրառվել: Մինևս ժամանակ, խաղաղ հավաքների ազատության ոլորտի ընդհանուր գնահատականը 2021 թվականի համեմատ չի փոխվել: Հավաքների ընթացքում որևէ անօրինական կամ անհետևողական մոտեցում բացառելու և իրավախախտ ոստիկանների նկատմամբ արդյունավետ պատժամիջոցներ կիրառելու վերաբերյալ նախորդ զեկույցի առաջարկները չեն իրականացվել և դեռևս արդիական են մնում:

Չափորոշիչ 1. Յուրաքանչյուր ոք կարող է ազատորեն օգտվել խաղաղ հավաքների կազմակերպման և մասնակցության իրավունքից:

Ըստ օրենքի՝ յուրաքանչյուր ոք կարող է կազմակերպել խաղաղ հավաքներ և մասնակցել դրանց: Խաղաղ հավաքները պետք է պատշաճ պաշտպանվեն, անկախ այն բանից, թե որտեղ են կազմակերպվում: Հավաքների ազատությունը պաշտպանվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ և կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հանցագործությունների կանխման, հասարակական կարգի պաշտպանության, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով⁶⁰: «Հավաքների ազատության մասին» օրենքում հավաքի հասկացությունը հետևյալ կերպ է սահմանվում՝ «հավաքը երկու կամ ավելի անձանց խաղաղ և առանց զենքի ժամանակավոր ներկայությունն է որևէ վայրում՝ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ ընդհանուր կարծիք ձևավորելու կամ արտահայտելու մտադրությամբ»⁶¹: Օրենքը սահմանափակումներ է նախատեսում հավաքների ազատության իրավունքի իրացման նկատմամբ որոշակի անձանց, օրինակ՝ դատավորների, դատախազների, քննիչների, ինչպես նաև զինված ուժերում, ազգային անվտանգության, ոստիկանության և այլ ռազմականացված մարմիններում ծառայողների համար՝ նրանք հավաքներին մասնակցելիս պետք է քաղաքական չեզոքություն ցուցաբերեն և ծառայողական

⁶⁰ ՀՀ Սահմանադրություն, փոփ. 06.12.2015, հոդված 44:

⁶¹ ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, վերջ. փոփ. 25.10.2017, հոդված 2, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=117173>:

համազգեստ չկրեն⁶²: Ինքնաբուխ և շտապ հավաքների դեպքում նախնական իրազեկում ներկայացնելը պարտադիր չէ: Միաժամանակյա և հակադարձ ուղղվածությամբ հավաքների համար սահմանափակումներ չկան: Ընդհանուր առմամբ, խաղաղ հավաքների վերաբերյալ օրենսդրությունը գնահատվում է որպես միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան: Թվային կամ առցանց հավաքների վերաբերյալ կարգավորումներ չկան: Սա մի կողմից նշանակում է, որ դրանց համար սահմանափակումներ չկան, մյուս կողմից՝ միջոցներ չեն նախատեսված նման հավաքներին մասնակցությունը պաշտպանելու համար:

2022 թվականին հավաքները ցրելու և ոստիկանության կողմից անհամաչափ ուժի կիրառման բազմաթիվ դեպքեր են եղել: Տարվա ընթացքում մի շարք հավաքներ են անցկացվել հիմնականում ընդդիմադիր խմբերի կողմից՝ վարչապետի հրաժարականի պահանջով: Այս խմբերը վրաններով նստացույց են կազմակերպել՝ շուրջ մեկ ամիս փակ պահելով երթևեկությունը Երևանի գլխավոր խաչմերուկներից մեկում: Սակայն ոստիկանությունը չէր ցրում հավաքը և անհրաժեշտ պաշտպանական միջոցներ էր ապահովում: Միևնույն ժամանակ, ընդդիմության երթերի ժամանակ արձանագրվել են հավաքի մասնակիցների նկատմամբ բերման ենթարկելու և բռնության մի քանի դեպքեր⁶³: Տարվա ընթացքում հավաքներ են կազմակերպվել՝ ի նշան ուկրաինական պատերազմի դեմ բողոքի: Այդ հավաքներից մի քանիսը ցրվել են, իսկ մասնակիցները կալանավորվել՝ առանց որևէ հստակ հիմնավորման⁶⁴: Մի դեպքում Ազգային անվտանգության ծառայության (ԱԱԾ) ներկայացուցիչը մասնակիցներին (որոնց շարքում ենթադրաբար ռուսաստանցիներ կային) սպառնացել է, որ նրանց անձնական տվյալները կտրամադրի Ռուսաստանի Դաշնության (ՌԴ) դեսպանատանը և ասել, որ նրանք իրավունք չունեն հավաքներ կազմակերպել, քանի որ ՀՀ քաղաքացիներ չեն, ինչը չի համապատասխանում օրենքին⁶⁵: Ընդհանրապես, հակառուսական կարգախոսներով հավաքները ոստիկանության կողմից ավելի կոշտ վերաբերմունքի են արժանացել՝ ի տարբերություն մյուսների: Օրինակ, երբ երկու երիտասարդ պաստառներով մոտեցել են ՌԴ դեսպանատանը, որպեսզի իրենց դժգոհությունը հայտնեն ադրբեջանական զորքերի կողմից Հայաստանի տարածքը գրավելու փաստի նկատմամբ Ռուսաստանի անտարբերության և չեզոք դիրքորոշման վերաբերյալ, ոստիկանությունն առանց որևէ օրինական հիմնավորման նրանց անմիջապես բերման է ենթարկել ոստիկանական բաժանմունք⁶⁶: Ավելին, ակցիայի մասնակիցները ենթարկվել են ֆիզիկական և վերբալ բռնությունների⁶⁷: ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցում ևս նշվում է առանց համապատասխան իրավական հիմքերը ներկայացնելու, ավելին՝ շատ

⁶² ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդված 8:

⁶³ Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկում» (ապրիլ-հունիս 2022 թ.), Զեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2022 թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2022/07/Հավաքների-ազատության-մշտադիտարկում-ապրիլ-հունիս-2022.pdf>

⁶⁴ Armenian Police Break Up Russian Anti-War Protest (Հայաստանի ոստիկանությունը ցրեց պատերազմի դեմ ռուսների բողոքի ցույցը), Azatutyun.am, 25.08.2022, <https://www.azatutyun.am/a/32004431.html>

⁶⁵ ԱԱԾ կապիտանը սպառնացել է խաղաղ հավաքի մասնակիցների տվյալները փոխանցել Երևանում Ռուսաստանի դեսպանատան, Azatutyun.am, 28.03.2022, <https://www.azatutyun.am/a/31774632.html>:

⁶⁶ Ոստիկանները պաշտպանեցին ՌԴ դեսպանատանը պաստառներից, Epress.am, 16.09.2022, YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=FveWPN8SsUs>:

⁶⁷ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

դեպքերում անգամ առանց որևէ իրավաչափ հիմքի հավաքների մասնակիցներին բերման ենթարկելու երևույթի մասին⁶⁸:

Թեև այս տարի հավաքները մեծ մասամբ քաղաքական թեմաների շուրջ էին, եղել են նաև սոցիալական, կրթական և այլ հարցերի վերաբերյալ հավաքներ⁶⁹: Նման դեպքերում հավաքը ցրելու կամ ուստիկանության ապօրինի միջամտության մասին հաղորդումներ հայտնի չեն:

Չափորոշիչ 2. Պետությունն աջակցում է խաղաղ հավաքների ընթացքին և պաշտպանում է խաղաղ հավաքները:

Օրենքով սահմանված՝ հավաքի մասին իրազեկման գործընթացը համահունչ է միջազգային իրավունքին: Բացօթյա հանրային հավաքների համար օրենքը պահանջում է հավաքի անցկացման օրվանից ոչ ուշ, քան 7 օր, և ոչ շուտ, քան 30 օր առաջ գրավոր իրազեկում ներկայացնել այն համայնքի ղեկավարին, որտեղ նախատեսվում է անցկացնել հավաքը: Մինչև 100 մասնակից ունեցող, շտապ և ինքնաբուխ հավաքների, ինչպես նաև առցանց հավաքների և փակ կամ մասնավոր տարածքում անցկացվող հավաքների համար իրազեկում չի պահանջվում: Իրազեկման նպատակը պետության կողմից հավաքի բնականոն և խաղաղ ընթացքն ապահովելու, ինչպես նաև այլ անձանց սահմանադրական իրավունքների ու հանրության շահերի պաշտպանության համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելն է⁷⁰: Իրազեկումը քննարկվում է մուտքագրվելու պահից առավելագույնը 5 օրվա ընթացքում և ուղարկվում է ուստիկանություն՝ կարծիք ստանալու նպատակով: Եթե մտադրություն կա հավաքի անցկացման համար սահմանափակումներ կիրառել կամ արգելել հավաքը, ապա ՏԻՄ-ը լսումներ է անցկացնում և ծանուցում հավաքի կազմակերպիչներին: Սահմանափակումներ կարող են կիրառվել, եթե նախատեսված հավաքի ժամանակը, վայրը կամ եղանակը անմիջականորեն կարող են հանգեցնել այլ անձանց հիմնարար իրավունքների կամ հանրության շահերի անհամաչափ սահմանափակման: Նման դեպքում լիազոր մարմինը կազմակերպչին կարող է առաջարկել փոխել հավաքի անցկացման ժամանակը, վայրը կամ եղանակը: Հավաքն արգելվում է, եթե հավաքի նպատակն է սահմանադրական կարգի բռնի տապալումը, ազգային, ռասայական, կրոնական ատելություն բորբոքելը, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելը: Եթե սահմանափակման կամ արգելման որոշում չի ընդունվում, ապա համարվում է, որ իրազեկումն ընդունված է ի գիտություն⁷¹: Հավաքի անցկացման մասին համայնքի ղեկավարի որոշումների դեմ կարող է հայց ներկայացվել վարչական դատարան՝ հավաքի նախատեսված օրվանից ոչ ուշ, քան 7 օր առաջ: Հայցադիմումները քննվում են 2 օրացուցային օրվա ընթացքում⁷²:

⁶⁸ «Տարեկան հաղորդում 2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին», ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան, էջ 676.

<https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf>

⁶⁹ Օրինակ, հավաքներից մեկը, որը տեղի ունեցավ 2022 թվականի հոկտեմբերին, ուսանողների բողոքն էր՝ ընդդեմ բուհերի միավորման, տե՛ս՝ Yerevan's Brusov University students protest merger (Երևանի Բրյուսովի համալսարանի ուսանողները բողոքում են միաձուլման դեմ), OC Media, 18 October 2022, <https://oc-media.org/yerevans-brusov-university-students-protest-merger/>.

⁷⁰ ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդվածներ 9-13:

⁷¹ ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդվածներ 15-20:

⁷² ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 05.12.2013, վերջին փոփ. 09.06.2022, հոդված 204, [https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164969.:](https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164969.)

Գործնականում հավաքների մեծ մասն անցկացվել է առանց իրազեկման՝ որպես շտապ կամ ինքնաբուխ հավաք⁷³: Համացանցի հասանելիությունը սահմանափակելու կամ գալիք հավաքների մասին տեղեկատվության տարածման գործում հավաքների կազմակերպիչներին որևէ այլ կերպ խոչընդոտելու փաստագրված դեպքեր չկան: Հավաքների կազմակերպման համար առցանց հարթակներ օգտագործելու հետ կապված խնդիրները կապված են կեղծ հաշիվների հետ, որոնք օգտագործվում են հավաքների կազմակերպիչներին վարկաբեկելու և նրանց աջակիցներին թիրախավորելու համար⁷⁴:

Չափորոշիչ 3. Պետությունն անհարկի պահանջներ չի առաջադրում խաղաղ հավաքների կազմակերպիչների և մասնակիցների նկատմամբ:

Ըստ օրենքի՝ հավաքի ղեկավարը հավաքի ընթացքում պարտավոր է անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել հավաքի բնականոն ընթացքն ապահովելու համար, մասնավորապես հավաքի մասնակիցների կողմից բռնի գործողությունները կանխելու, բռնությունից զերծ մնալու և ուժի կիրառմանը պատրաստ մասնակիցներից սահմանազատվելու կոչերի միջոցով: Կազմակերպիչը պարտավոր է նաև հավաքի մասնակիցներին տեղեկացնել ոստիկանության ծառայողների պահանջների մասին⁷⁵: Ոստիկանությունը պարտավոր է հավաքի մասին տեղեկատվություն ստանալուց հետո անհապաղ նշանակել իր ներկայացուցիչ և հավաքի անցկացման վայրից հեռացնել այն անձանց, որոնք կոպտորեն խախտում են հավաքի խաղաղ և բնականոն ընթացքը⁷⁶: Պետության կողմից հավաքի անցկացման և կամ առնչվող ծախսերի համար որևէ վարձավճար սահմանված չէ: Հավաքի մասնակիցների գործողությունների համար կազմակերպիչներին պատասխանատվության ենթարկելու որևէ պահանջ օրենքով չի սահմանված:

Կազմակերպիչների կողմից հավաքների վերաբերյալ տեղեկատվության տարածման (այդ թվում՝ առցանց եղանակների միջոցով) կամ հավաքների ընթացքում սարքավորումների օգտագործման հետ կապված որևէ սահմանափակում չի արձանագրվել:

Չափորոշիչ 4. Իրավապահ մարմիններն աջակցում են խաղաղ հավաքներին և պատասխանատու են իրենց ներկայացուցիչների գործողությունների համար:

Օրենքը հստակ կարգավորումներ է սահմանում ոստիկանության կողմից ուժի, հատուկ միջոցների և հսկողության սարքերի կիրառման վերաբերյալ: Սակայն հավաքների ոստիկանական վերահսկման վերաբերյալ հանրայնորեն հասանելի առանձին ենթաօրենսդրական ակտեր չկան: Իրազեկման պահանջի խախտման դեպքում ոստիկանությունը պետք է բարձրախոսով տեղեկացնի, որ հավաքն անօրինական է, և որ մասնակիցները կարող են ենթարկվել պատասխանատվության: Միաժամանակ, ըստ օրենքի, ոստիկանությունը պարտավոր է ցանկացած դեպքում աջակցել հավաքին, եթե հավաքը խաղաղ բնույթ ունի՝ անկախ իրազեկման պահանջի իրականացումից:

⁷³ Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկում» (ապրիլ-հունիս 2022 թ.), Ջեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2022 թ., <https://armhels.com/en/2022/09/14/april-june-2022-report/>.

⁷⁴ Տեղեկությունը հիմնված է Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտեի կողմից իրականացված Հայաստանում թվային հավաքների մոնիտորինգի արդյունքների վրա (Էլեկտրոնային հաղորդակցություն Ռաֆայել Բշխանյանի հետ, նոյեմբեր 2022 թ.):

⁷⁵ «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք, 14.04.2011, հոդված 31:

⁷⁶ «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ օրենք, 14.04.2011, հոդված 32:

Ոստիկանությունը կարող է դադարեցնել հավաքը միայն այն դեպքում, եթե այլ կերպ հնարավոր չէ կանխել այլ անձանց հիմնական իրավունքների կամ հանրության շահերի անհամաչափ սահմանափակումը: Այդ դեպքում հավաքը դադարեցնելու պահանջով ոստիկանությունը դիմում է հավաքի ղեկավարին, այնուհետև (հավաքի ղեկավարի բացակայության կամ հավաքի ղեկավարի կողմից ոստիկանության պահանջը չկատարելու դեպքում) ոչ պակաս, քան երկու անգամ բարձրախոսով մասնակիցներից պահանջում է դադարեցնել հավաքը՝ սահմանելով ողջամիտ ժամկետ, և նախազգուշացնում է չենթարկվելու դեպքում հատուկ միջոցներ (օրինակ, արցունքաբեր գազ, ջրանետեր, լուսաձայնային նոնակներ) կիրառելու հնարավորության մասին: Զանգվածային անկարգությունների դեպքում ոստիկանությունը լիազորված է անհապաղ միջոցներ ձեռնարկել՝ առանց նախապես ծանուցելու⁷⁷:

Ըստ «Ոստիկանության մասին» օրենքի, արգելվում է հատուկ միջոցներ օգտագործել խաղաղ, առանց զենքի և օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ անցկացվող հավաքները դադարեցնելու ժամանակ: Արգելվում է նաև ոստիկանության սպառազինության մեջ հատուկ միջոցների այնպիսի տեսակներ ընդգրկել, որոնք կարող են մարդու առողջությանը ծանր վնաս պատճառել կամ չհիմնավորված ռիսկի աղբյուր են⁷⁸: Բացի դրանից, օրենքը ոստիկանության ծառայողներին պարտավորեցնում է հասարակական կարգի պահպանությունն ապահովելիս կրել սահմանված համազգեստ՝ տեսանելի տարբերանշաններով⁷⁹:

«Ոստիկանության մասին» օրենքում սահմանվել են նաև վերահսկողության տեխնիկական միջոցների կիրառման կանոնակարգերը, որոնք ապահովում են նման սարքերի օգտագործման վերաբերյալ պատշաճ ծանուցումը և անձնական տվյալների պաշտպանությունը: Հանրային վայրերում տեղադրված անշարժ տեսանկարահանող և լուսանկարահանող սարքերի մասին պետք է նախազգուշացնող ցուցանակներ տեղադրվեն տեսանելի վայրերում: Շարժական սարքավորումներ օգտագործելիս ոստիկանության ծառայողները դրանք պետք է կրեն տեսանելի ձևով, բացառությամբ գաղտնի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների իրականացման դեպքերի: Տեսանյութերը կամ լուսանկարները կարող են օգտագործվել հանցագործությունների կամ հասարակական կարգի խախտումների դեպքերի քննության, ոստիկանության ծառայողների գործողությունների վերաբերյալ բողոքները քննելու, անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությանն աջակցելու, ոստիկանության ծառայողի նկատմամբ իրականացված ծառայողական քննության ավարտից հետո վերջինիս վերագրվող կարգապահական խախտման դեպքի առկայությունը կամ բացակայությունը հրապարակայնացնելու նպատակով՝ առանց այլ անձանց նույնականացնող տվյալների հրապարակման կամ դրանց նվազագույն հրապարակմամբ: Տեսանյութերը կամ լուսանկարներն այլ նպատակներով օգտագործելը (այդ թվում՝ հրապարակելը) արգելվում է: Տեսանյութերի և լուսանկարների պահոց գործելու և տվյալներին ծանոթանալու իրավունք ունեցող ոստիկանության պաշտոնատար անձանց ցանկը, տվյալներից օգտվելու կարգը սահմանվում են ոստիկանության պետի հրամանով⁸⁰:

⁷⁷ ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, հոդվածներ 32 և 33:

⁷⁸ ՀՀ օրենքը «Ոստիկանության մասին», 16.04.2001, վերջ. փոփ. 05.10.2022, հոդված 31, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169385>:

⁷⁹ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենք, 16.04.2001, հոդված 12:

⁸⁰ «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենք, 16.04.2001, հոդված 22:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության և 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի իրականացման շրջանակներում, հավաքների ազատության ոլորտում բացահայտված խնդիրների լուծման նպատակով, կառավարությունն իրականացրել է համապատասխան օրենսդրության վերլուծություն և 187 ոստիկանի համար դասընթացներ կազմակերպել հավաքների ազատության միջազգային չափանիշների վերաբերյալ⁸¹ : Այնուամենայնիվ, փորձագետները գտնում են, որ այդ միջոցառումները բավարար չեն և գործնականում ոստիկանները հաճախ չեն հետևում միջազգային չափանիշներին՝ չնայած բազմաթիվ վերապատրաստման ծրագրերի իրականացմանը⁸²:

Տարվա ընթացքում ոստիկանության կողմից բողոքի ակցիայի մասնակիցներին բերման ենթարկելու և ցույցերը ցրելու ընթացքում ուժի անհամաչափ գործադրման մի շարք դեպքեր են արձանագրվել: Այսպես, մի շարք հավաքների ժամանակ փաստագրվել է հավաքի մասնակիցների և լրագրողների նկատմամբ բռնության գործադրում⁸³: 2022 թվականի հունիսին ընդդիմության հանրահավաքի ժամանակ, երբ ոստիկանների կողմից ճանապարհը փակելուց հետո խաղաղ հավաքը դարձավ բռնի, բռնություն գործադրող մասնակիցներին հեռացնելու փոխարեն ոստիկանությունը լուսաձայնային նոնակներ կիրառեց, ինչի հետևանքով բազմաթիվ ոստիկաններ և հավաքի մասնակիցներ վնասվածքներ ստացան: Ընդհանուր առմամբ, հավաքի ընթացքում վնասվածք է ստացել 16 քաղաքացիական անձ և 34 ոստիկան⁸⁴:

Հանրային մեծ դժգոհություն առաջացրած դեպքերից էր 2022 թվականի սեպտեմբերին Եռաբլուր գինվորական պանթեոնում տեղի ունեցած բողոքի ակցիան բռնությամբ ցրելը: Չնկած գինձառայողների ծնողները խաղաղ բողոքի ցույց էին անում պանթեոնի մուտքի մոտ, որտեղ սպասում էին վարչապետի ժամանելուն⁸⁵: Բողոքի 37 մասնակիցներ բռնի ուժով բերման են ենթարկվել ոստիկանության բաժին: Ի պատասխան այս միջադեպի՝ ՔՀԿ-ները հայտարարություն են տարածել՝ պահանջելով պաշտոնանկ անել ոստիկանապետին⁸⁶:

Փորձագետները գտնում են, որ հավաքների ընթացքում ապօրինի գործողություններ կատարած ոստիկանների նկատմամբ հարուցված վարույթները և կիրառված պատժամիջոցները անբավարար են: Շատ դեպքերում ոստիկանությունը և պատկան մարմինները նշում են, որ հարուցվել է համապատասխան ներքին քննություն, սակայն այդ վարույթների վերաբերյալ թափանցիկության պակաս կա: Մյուս կողմից, հավաքի

⁸¹ Հաշվետվություն Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի իրականացման 2021թ.. ՀՀ արդարադատության նախարարություն, http://e-rights.am/file.php?class_name=company_document_file&file_uniq_id=43162693d2cba48e4896&size_mode=1

⁸² Քննարկումներ «ՔՀԿ չափիչ» փորձագիտական խմբի հետ, հարցազրույցներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

⁸³ Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկում» (ապրիլ-հունիս 2022 թ.), Ձեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2022 թ., <https://armhels.com/en/2022/09/14/april-june-2022-report/>; Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՁԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. երկրորդ եռամսյակային զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 23.07.2022, <https://khosq.am/reports/hայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-26/>:

⁸⁴ Հայտարարություն, ՀՀ ոստիկանություն, 03.06.2022, <https://www.police.am/news/view/hayt030622.html>

⁸⁵ Ոստիկանները ուժ կիրառելով «Եռաբլուրից» բերման ենթարկեցին զոհված և անհետ կորած գինձառայողների ծնողներին, Հետք, 21.09.2022, <https://hetq.am/hy/article/148531>

⁸⁶ 35 ՀԿ պահանջում են ոստիկանապետի պաշտոնանկությունը, Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ, 22.09.2022, <https://hcav.am/joint-statement-police-22-09-22/>

մասնակիցների և լրագրողների նկատմամբ բռնություն գործադրած ոստիկանների նկատմամբ կիրառված պատժամիջոցները համարվում են անբավարար, քանի որ դրանք սովորաբար սահմանափակվում են կարգապահական տույժերով⁸⁷:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Ոստիկանությունը պետք է վերացնի իր ծառայողների կողմից որևէ ապօրինի գործողության հնարավորությունը և հետևողական մոտեցում կիրառի հավաքների վերահսկման ընթացքում:
- Իրավապահ մարմինները պետք է պատշաճ հետաքննություն ապահովեն և համապատասխան պատժամիջոցներ կիրառեն այն ոստիկանների նկատմամբ, որոնք չարաշահել են իրենց լիազորությունները հավաքների ժամանակ ոստիկանության գործունեությունն իրականացնելիս:

3.5 Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.8 / 7**

Իրավական դաշտ՝	Գործնական դաշտ՝
5.3 / 7	4.3 / 7

Օրենսդրությամբ մի շարք ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ են սահմանված քաղաքացիական հասարակությանը և հանրությանը որոշումների կայացման գործընթացում ներգրավելու նպատակով, որոնք ներառում են հանրային քննարկումների էլեկտրոնային հարթակը, հանրային լսումները, խորհրդակցական մարմինները: Սակայն գործնականում դրանցից ոչ բոլորն են լիարժեք ու արդյունավետ գործում: Կան համագործակցության հաջողված դեպքեր, սակայն ՔՀԿ-ների մասնակցության ազդեցությունը սահմանափակ է և կախված որոշում կայացնողից և քննարկվող թեմայից:

Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը և ԲԿԳ 2022-2024 նոր գործողությունների ծրագիրը ներառում են մի շարք միջոցառումներ, որոնք ուղղված են բարելավելու հանրային մասնակցությունը՝ ներառելով մասնակցության շրջանակների և գործիքների վերանայումը՝ որոշումների կայացման բաց և ներառական գործընթաց ապահովելու համար, պետական և տեղական բյուջեների մշակմանը մասնակցելու նպատակով հարթակների ստեղծումը, տեղեկատվության ազատության ինքնագնահատման մեխանիզմի ձևավորումը և պետական ռազմավարական հաղորդակցության շրջանակի մշակումը: Ակնկալվում է, որ այս միջոցառումները կհասցեագրեն «ՔՀԿ չափիչ» 2021 թվականի զեկույցի որոշ առաջարկություններ:

⁸⁷ Հարցազրույցներ, հոկտեմբեր 2022թ.:

Տեղեկատվության մատչելիության վերաբերյալ օրենսդրական դաշտում ևս դրական միտումներ են գրանցվել, մասնավորապես՝ «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» կոնվենցիայի վավերացումը և հարցումներին պատասխան չտրամադրելու համար տուգանքի չափի ավելացումը: Գործնականում, սակայն, հարցումների պատասխանները և պետական մարմինների կողմից տեղեկատվության հրապարակումը հաճախ չեն համապատասխանում իրավական պահանջներին:

Ոլորտի ընդհանուր գնահատականը, ինչպես նաև առաջարկությունների մեծ մասը 2021 թվականի համեմատ մնացել է նույնը: Մասնավորապես, կառավարությանը առաջարկվում է ավելի արդյունավետ օգտագործել մասնակցության առկա գործիքները՝ բովանդակալից մասնակցություն ապահովելու նպատակով, ՔՀԿ-ներին ներգրավել որոշումների կայացման վաղ փուլերում, ինչպես նաև քաղաքականության մոնիտորինգի և իրականացման գործընթացներում, պատժամիջոցներ սահմանել մասնակցության պահանջը չկատարող պետական մարմինների նկատմամբ, ինչպես նաև մեխանիզմներ ստեղծել խորհրդարանի նախաձեռնած նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկման համար:

Չափորոշիչ 1. Յուրաքանչյուր ոք կարող է մասնակցել որոշումների ընդունման գործընթացներին:

Հայաստանում յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի մասնակցելու որոշումների կայացմանը, և մի շարք իրավական հնարավորություններ կան քաղաքացիների և ՔՀԿ-ների մասնակցության համար: Մակայն մասնակցության պահանջները չկատարելու համար պատասխանատվության մեխանիզմները թերի են:

Ըստ ՀՀ Սահմանադրության, քաղաքացիները կարող են որոշում կայացնողներին օրենսդրական նախագծերի նախաձեռնություններ և հանրագրեր ներկայացնել: «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ օրենսդրական ակտերի նախագծերը ենթակա են պարտադիր հանրային քննարկման, բացառությամբ միջազգային պայմանագրերի վավերացման մասին օրենքի նախագծերի: Հանրային քննարկումների տևողությունն առնվազն 15 օր է: Հանրային քննարկումների արդյունքները և լրամշակված նորմատիվ իրավական ակտի նախագիծը նույնպես ենթակա են հրապարակման: Եթե կառավարություն է ներկայացվել հանրային քննարկում չանցած նախագիծ, ապա կառավարությունը կարող է վերադարձնել այն ներկայացնող մարմին⁸⁸: Այս դրույթները, սակայն, չեն տարածվում խորհրդարանի կողմից նախաձեռնած, ինչպես նաև քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով առաջադրված օրենսդրական նախագծերի վրա⁸⁹: Բացի այդ, ռազմական և արտակարգ դրությանն առնչվող իրավական ակտերը ենթակա չեն պարտադիր հանրային քննարկման, թեև կարող են քննարկման դրվել մշակող կամ ընդունող մարմնի նախաձեռնությամբ⁹⁰ :

Ըստ Ազգային ժողովի կանոնակարգի, խորհրդարանական լուսմներ կարող են հրավիրվել Ազգային ժողովի նախագահի, մշտական կամ ժամանակավոր հանձնաժողովի, ինչպես

⁸⁸ ՀՀ օրենքը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին», 21.03.2018, վերջին փոփ. 19.04.2021, հոդվածներ 3 և 4, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152139>:

⁸⁹ Նույն տեղում, հոդված 1:

⁹⁰ Նույն տեղում, հոդված 27.1:

նան խմբակցության որոշմամբ⁹¹: 2022 թվականին (հոկտեմբերի 15-ի դրությամբ) կազմակերպվել էր հինգ խորհրդարանական լսում, մինչդեռ 2021 թվականին երեք լսում էր եղել⁹²: Առաջիկա լսումների մասին տեղեկությունը հրապարակվում է խորհրդարանի կայքում, իսկ լսումները հեռարձակվում են ուղիղ եթերում: Բացի այդ, խորհրդարանական հանձնաժողովների կողմից կազմակերպվում են աշխատանքային քննարկումներ՝ ՔՀԿ-ների և փորձագետների հետ՝ հիմնականում հրավերների սկզբունքով:

Տեղական մակարդակում մի շարք իրավակարգավորումներ կան տեղական ինքնակառավարմանը համայնքի անդամների մասնակցության վերաբերյալ: Ըստ օրենքի՝ համայնքի ավագանու նիստերը հրապարակային են, իսկ 3000 և ավել բնակիչ ունեցող համայնքներում դրանք հեռարձակվում են առցանց եղանակով: Հանրային լսումները պարտադիր են համայնքի զարգացման հնգամյա ծրագրի և տարեկան բյուջեի քննարկումների դեպքում⁹³:

Պարտադիր հանրային քննարկումների վերաբերյալ դրույթը խախտելու համար վարչական պատժամիջոցներ սահմանված չեն: Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգում նշված է, որ հանրային քննարկումների իրականացման խախտումներ հայտնաբերելու դեպքում ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք կարող են դիմել ինչպես տվյալ պետական մարմին, այնպես էլ ՀՀ արդարադատության նախարարություն՝ պարզաբանում ստանալու նպատակով⁹⁴:

Գործնականում, որպես կանոն, ՔՀԿ-ները չեն ենթարկվում խտրականության՝ իրենց տեսակի կամ կառավարության նկատմամբ դիրքորոշման պատճառով: Սովորաբար քաղաքականության տվյալ ոլորտում գործող ՔՀԿ-ները հնարավորություն ունեն մասնակցելու համապատասխան քննարկումներին, լինեն դրանք առցանց, թե ֆիզիկական միջավայրում: Ընդհանուր առմամբ, կառավարության ներկայացուցիչներն արձագանքում են հանդիպման խնդրանքներին և բաց են երկխոսության համար, սակայն ՔՀԿ-ների մասնակցության ազդեցությունը հարցականի տակ է: Մյուս կողմից, թե՛ պետական մարմինների ներկայացուցիչները, և թե՛ ՔՀԿ փորձագետները նշում են քաղաքացիական հասարակության ոչ բավարար փորձագիտության և կոնկրետ, փաստահեն առաջարկների պակասի մասին⁹⁵:

Հանրային մասնակցության դեմ ռազմավարական հայցադիմումների (SLAPP) վերաբերյալ իրավական դրույթներ չկան: Սակայն վերջին տարիներին հանքարդյունաբերական ընկերությունները տասնյակ հայցեր են հարուցել բնապահպան ակտիվիստների դեմ զրպարտության և վիրավորանքի մեղադրանքների հիման վրա, որոնց միջոցով, ըստ ՔՀԿ-

⁹¹ ՀՀ «Ազգային Ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենք, 16.12.2016, վերջին փոփ. 15.09.2022, հոդված 125, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169105>.

⁹² Ըստ Ազգային ժողովի կայքի «Լուրեր» բաժնի ուսումնասիրության արդյունքների, <http://parliament.am/news.php?lang=arm>:

⁹³ ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, վերջին փոփ. 14.07.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166230>:

⁹⁴ Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2018 թ. հոկտեմբերի 10-ի թիվ 1146-Ն որոշման, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126002>:

⁹⁵ Հարցազրույցներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.: «Քաղաքացիական հասարակության ներկա վիճակը և փոփոխվող դերը հանրային քաղաքականության գործընթացներում», Հետազոտության զեկույց, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների կենտրոն, Երևան, 2022:

ների, փորձում են ճնշել նրանց քննադատությունն ու գործունեությունը⁹⁶: Դատական գործերը հաճախ տարիներ են տևում՝ վճիռների բողոքարկմամբ և դատավարությունների վերսկսմամբ, և սպառում են ակտիվիստների ժամանակն ու ֆինանսական ռեսուրսները՝ կանխարգելող ազդեցություն ունենալով տեղացիների քաղաքացիական ակտիվության վրա⁹⁷:

Սոցիալական պաշտպանության և կանանց իրավունքների հարցերով զբաղվող ՔՀԿ-ները նշում են, որ բավականին արդյունավետ երկխոսություն են վարում համապատասխան պետական մարմինների հետ, որոնք բաց են քննարկելու նրանց կարծիքն ու առաջարկությունները և նույնիսկ պրոակտիվ են նրանց մասնակցությունն ու ներդրումը ապահովելու հարցում: ՔՀԿ-ները նաև ակտիվորեն ներգրավված են ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից իրականացվող հակակոռուպցիոն, իրավական բարեփոխումների, մարդու իրավունքների պաշտպանության և այլ ռազմավարությունների և օրենսդրության մշակման գործում: Սակայն երբ խոսքը բնապահպանության, քաղաքաշինության ոլորտների, տարածքային և դատական բարեփոխումների, քաղաքական և այլ զգայուն հարցերի մասին է, ՔՀԿ-ների կարծիքը կարող է անտեսվել՝ որոշակի քաղաքական ու տնտեսական շահերի գերակայության պատճառով⁹⁸: Մասնակցության ներառականությունը ևս մարտահրավեր է մնում, քանի որ պետության կողմից նախաձեռնողական քայլեր չեն ձեռնարկվում մշակվող քաղաքականության և օրենքների շահառու խմբերին ներգրավելու, ինչպես նաև սոցիալական տարբեր խմբերի մասնակցության խթանման նպատակով ֆիզիկական հասանելիության ու բովանդակության մատչելիությունը ապահովելու համար⁹⁹:

Տեղական մակարդակում մասնակցության և երկխոսության շրջանակն ու արդյունավետությունը հաճախ կախված են տեղական ՔՀԿ-ների կարողություններից և համայնքների ղեկավարների անձնական վերաբերմունքից: Համայնքի բյուջեի և զարգացման ծրագրի վերաբերյալ հանրային լուսնները շատ անգամ ձևական բնույթ են կրում, քանի որ կազմակերպվում են առանց բովանդակալից մասնակցության և/կամ ՔՀԿ-ների առաջարկությունների ներառման: Սոցիալական, երիտասարդական, մշակութային ծրագրեր իրականացնող կազմակերպություններն ավելի հաջողակ են ՏԻՄ-երի աջակցությունը ստանալու հարցում, մինչդեռ իրավապաշտպան, վերահսկող և

⁹⁶ SLAPPd: the Armenian activists fighting a mining multinational’s lawsuits (SLAPP-ի ենթարկված. հայ ակտիվիստները պայքարում են հանքարդյունաբերական մուլտինացիոնալ ընկերության հայցերի դեմ), CEE BankWatch Network, <https://bankwatch.org/blog/slappd-the-armenian-activists-fighting-a-mining-multinational-s-lawsuits>:

⁹⁷ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հաղորդակցություն բնապահպան ակտիվիստների հետ, հոկտեմբեր 2022թ.:

⁹⁸ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ., տե՛ս նաև՝ ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թթ. ռազմավարությունը և դրանից բխող գործողությունների ծրագիրը չի արտահայտում քաղաքացիական հասարակության դիրքորոշումներն ու առաջարկությունները, «Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ» ՀԿ, 02 օգոստոսի 2022թ., <https://hcav.am/joint-statement-2-8-22/>, ՀԿ-ները պահանջում են հետ կանչել Ընդերքի օրենսգրքի փոփոխության և լրացումների մասին օրինագիծը և հանրային քննարկում կազմակերպել, Էկոլոյր, 02.04.2022, <https://www.ecolor.org/en/news/amulsar/13877/>; ՔՀԿ-ների հայտարարությունը Վահագն Հովակիմյանին որպես ԿԸՀ նախագահ ընտրվելու վերաբերյալ, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, 10.10.2022, <https://transparency.am/hy/media/statements/article/4731>.

⁹⁹ «Հայաստանում հանրային մասնակցության հարթակների և հնարավորությունների քարտեզագրում. Հետազոտության զեկույց», Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, Երևան, 2021 թ., <https://transparency.am/hy/publications/view/409>:

բնապահպանական կազմակերպությունները կարող են անտեսվել կամ նույնիսկ ճնշումների ենթարկվել¹⁰⁰:

ՔՀԿ-ների ներգրավվածությունը հաջողված էր ԲԿԳ 2022-2024 թվականների գործողությունների ծրագրի նախագծման ընթացքում, որտեղ նրանք ակտիվորեն մասնակցել են համատեղ մշակման գործընթացին, և գործողությունների ծրագրում ներառված 10 հանձնառություններից յոթն առաջարկվել են քաղաքացիական հասարակության կողմից: Գործողությունների նոր ծրագրի որոշ հանձնառություններ նպատակ ունեն լուծել մասնակցության խնդիրները, օրինակ՝ էլեկտրոնային գործիքների ստեղծումը, որը թույլ կտա առավել արդյունավետ և լայնածավալ մասնակցություն ապահովել պետական և համայնքային բյուջեի մշակման գործընթացում, կառավարության հանրային հաղորդակցության ինստիտուցիոնալ համակարգի արդիականացումը և պետություն-ՔՀԿ հաղորդակցության առկա բացերի, հակասական և խտրական մոտեցումների հասցեագրման ուղղությամբ քայլերը¹⁰¹:

Կառավարության կողմից 2022 թվականի մայիսին ընդունված՝ Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարության փաստաթղթում մատնանշվել են մասնակցային կառավարման առկա խնդիրները և առաջարկվել է վերանայել մասնակցային կառավարման շրջանակներն ու գործիքները՝ որոշումների կայացման բաց և ներառական գործընթաց, Հանրային խորհրդի բարեփոխումներ և առցանց հարթակներից դուրս մասնակցության գործիքներ ապահովելու նպատակով¹⁰²:

[Չափորոշիչ 2. Առկա են հստակ, դյուրին և թափանցիկ մեխանիզմներ ու ընթացակարգեր, որոնք նպաստում են ՔՀԿ-ների կանոնավոր, բաց և արդյունավետ մասնակցությանը պետական քաղաքականության մշակման, իրականացման և մոնիտորինգի գործում:](#)

Օրենսդրությամբ մի շարք մեխանիզմներ կան սահմանված հանրային քաղաքականության մշակման գործում հանրության բաց ու կանոնավոր մասնակցության նպատակով: Այդ մեխանիզմները, մասնավորապես, ներառում են հանրային քննարկման նպատակով միասնական հարթակում իրավական նախագծերի հրապարակումը, հանրային լսումների կազմակերպումը, խորհրդատվական մարմինների ստեղծումը:

Ըստ կառավարության սահմանած կարգի, պետական մարմնի կողմից մշակված նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հանրային քննարկումը պետք է տեղի ունենա հանրային քննարկում իրականացնող մարմնի պաշտոնական ինտերնետային կայքում և Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական հարթակում¹⁰³ (www.e-draft.am): Նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի հետ միասին այստեղ հրապարակվում են իրավական ակտի համառոտ նկարագիրը, հիմնավորումը, ինչպես նաև ներկայացված առաջարկությունները և նախագծի հեղինակի արձագանքները: ՔՀԿ-ները գտնում են, որ

¹⁰⁰ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁰¹ Լրացուցիչ տեղեկությունների համար տե՛ս՝ Armenia approves fifth OGP Action Plan 2022-2024, CSO Meter (Հայաստանը հաստատեց ԲԿԳ 2022-2024թթ. գործողությունների հինգերորդ ծրագիրը, ՔՀԿ չափիչ), 17.10.2022, <https://csometer.info/updates/armenia-approves-fifth-ogp-action-plan-2022-2024>

¹⁰² ՀՀ կառավարության N 691-Լ որոշումը «Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը, 2022-2024 թվականների ճանապարհային քարտեզը և արդյունքային շրջանակը, ռազմավարության իրականացման հսկողությունն ու համակարգումն ապահովող անձանց ցանկը հաստատելու մասին», 13.05.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=162791>

¹⁰³ Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2018 թ. հոկտեմբերի 10-ի թիվ 1146-Ն որոշման:

հարթակը օգտակար է որպես նախագծերի վերաբերյալ տեղեկատվության աղբյուր և առաջարկներ տրամադրելու ուղի: Մակայն նշվում են նաև հարթակի մի շարք թերություններ, ինչպիսիք են՝ նախագծերի վերանայված տարբերակի չհրապարակելը, առաջարկների հետադարձ կապի բացակայությունը կամ ուշացումը, առաջարկների մերժման դեպքում ոչ բավարար հիմնավորումները, բովանդակային իրավական նախագծերին առաջարկներ տրամադրելու համար չափազանց կարճ ժամկետը (15 օր): Բացի այդ, e-draft հարթակի առկայությունը հաճախ պատրվակ է ծառայում այլ ձևաչափով քննարկումներ կամ դեմառդեմ լուծումներ չկազմակերպելու համար, նույնիսկ եթե նախագծի դիտումները քիչ են կամ առաջարկներ չկան: Վերջնական՝ արդեն ընդունված նախագիծը կարող է էականորեն տարբերվել հանրային քննարկման համար տեղադրված տարբերակից, ուստի ՔՀԿ-ները երբեմն ստիպված են լինում հետահայաց կարգով արձագանքել, եթե լուրջ մտահոգություններ ունեն ընդունված նախագծերի վերաբերյալ:

ՔՀԿ-ների առաջարկներն անտեսելու օրինակ էր «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքում փոփոխությունների նախագիծը, որտեղ մասնավորապես առաջարկվում էր երկարաձգել ընդերքօգտագործման գործող իրավունքի ժամկետները՝ անհաղթահարելի ուժի առաջացման դեպքում, որը, ի թիվս այլ հանգամանքների, ներառում էր «քաղաքացիական անհնազանդությունը»¹⁰⁴: Ընդ որում, նախագծով այս փոփոխությունները հետադարձ ուժ պետք է ունենան: ՔՀԿ-ները հայտարարություն տարածեցին, որտեղ նշվում էր, որ քաղաքացիական անհնազանդությունը որպես անհաղթահարելի ուժ սահմանելը ծառայում է հանքարդյունաբերական ընկերությունների (մասնավորապես բնապահպանների երկարատև պայքարի կիզակետում գտնվող) Ամուլսարի հանքը շահագործող ընկերության) շահերին և տեղի բնակչությանը զրկում է իրենց համայնքի համար վնասակար որոշումների դեմ պայքարի որևէ մեխանիզմից¹⁰⁵: ՔՀԿ-ների շարունակվող հայտարարություններից հետո ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը ֆեյսբուքյան իր էջում մեկօրյա ծանուցմամբ դեմառդեմ քննարկման հրավեր հրապարակեց¹⁰⁶: Չնայած հետագա քննարկումներին և ՔՀԿ-ների կոչերին, խորհրդարանն ընդունեց «Ընդերքի մասին» օրենսգրքի փոփոխությունները՝ ներառյալ վիճարկվող դրույթը¹⁰⁷:

Ըստ հանրային քննարկումների վերաբերյալ կարգի՝ հանրային լուծումների և հարցումների կազմակերպումը հայեցողական է: ՔՀԿ-ները գտնում են, որ e-draft հարթակում նախագծերի հրապարակմանը զուգահեռ պետք է կազմակերպվեն դեմառդեմ քննարկումներ, հատկապես այն դեպքերում, երբ նախագծի վերաբերյալ հակասական կարծիքներ կան կամ այն վերաբերում է հանրային նշանակության հարցերին: Իրավական նախագծի նախնական փուլերում դեմառդեմ քննարկում կազմակերպելու պրակտիկան կախված է նախագիծը նախաձեռնող մարմնից, ինչպես նաև քննարկվող թեմայից:

¹⁰⁴ Նախագծում «քաղաքացիական անհնազանդությունը» սահմանվում էր որպես հասարակության կողմից հավաքների կազմակերպման միջոցով իրականացվող բողոքի ակցիաներ, որոնք ուղղված են իշխանության կամ կառավարության վարած քաղաքականության կամ ծրագրի դեմ:

¹⁰⁵ «ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, 17.02.2022, <https://transparency.am/hy/media/statements/article/4553>

¹⁰⁶ ՔՀԿ հայտարարություն ՀՀ «Ընդերքի մասին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրինագծի վերաբերյալ, Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, 08.04.2022, <https://transparency.am/hy/media/statements/article/4596>

¹⁰⁷ ՀՀ օրենքը «ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին», 25.05.2022, <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=164453>

Դեմաոդեմ քննարկումները սովորաբար տեղի են ունենում Երևանում, ուստի մարզային ՔՀԿ-ները հաճախ գրկված են մասնակցելու հնարավորությունից:

Նախարարությունների կանոնադրություններում առանձին դրույթ կա նախարարության առջև դրված խնդիրների և գործառույթների իրականացման ընթացքում քաղաքացիական հասարակության մասնակցության ապահովման նպատակով նախարարին կից հասարակական խորհուրդ ստեղծելու մասին¹⁰⁸: Այս խորհուրդները կազմավորվում են հայտարարության միջոցով, իսկ անդամակցությունը բաց է համապատասխան փորձ ունեցող բոլոր քաղաքացիների և կազմակերպությունների համար: Յուրաքանչյուր նախարարությունում հասարակական խորհրդի վերջնական կազմի մասին որոշումն ընդունում է նախարարը, որը նախագահում է խորհուրդը: Այնուամենայնիվ, գործնականում այդ խորհուրդները միշտ չէ, որ լիարժեք գործում են, և ՔՀԿ-ների կողմից դրանք հաճախ դիտարկվում են որպես ձևական մարմին: Նախարարությունների պաշտոնական կայքերում հրապարակված տեղեկատվության համաձայն՝ 2022 թվականին (հոկտեմբերի դրությամբ) հասարակական խորհուրդների նիստեր են գումարվել տասներկու նախարարություններից վեցում, որոնցից երեքի դեպքում՝ ընթացիկ տարում միայն մեկ անգամ¹⁰⁹:

Քաղաքականության իրականացման և մշտադիտարկման գործընթացներում մասնակցությունը ապահովող իրավակարգավորումներ չկան: Պետական քաղաքականության և ծրագրերի իրականացման, մշտադիտարկման և գնահատման փուլերում ՔՀԿ-ներին ներգրավելու գործելակերպը սահմանափակ է և հաճախ կախված է ՔՀԿ-ների նախաձեռնողականությունից և դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի առկայությունից: Քաղաքականության որոշակի ոլորտների, նախագծերի կամ ծրագրերի շուրջ ստեղծված աշխատանքային խմբերը, հանձնաժողովները և բազմաշահառու խմբերը գործակցության հաջողված փորձ ունեն, սակայն սահմանափակ են մնում իրենց ընդգրկմամբ և ազդեցությամբ:

Զափոքոշիչ 3. ՔՀԿ-ների համար հասանելի է արդյունավետ մասնակցության համար անհրաժեշտ տեղեկատվությունը:

ՀՀ օրենսդրությունը տեղեկություններ ստանալու իրավունքին առնչվող հստակ ընթացակարգեր է սահմանում, այդ թվում՝ պետական մարմինների կողմից որոշումների կայացման գործընթացի վերաբերյալ տեղեկություններ տրամադրելու պահանջ: Տեղեկություններ ստանալու իրավունքը երաշխավորված է Սահմանադրությամբ¹¹⁰: Ըստ «Տեղեկատվության ազատության մասին» օրենքի՝ գրավոր հարցման պատասխանը դիմողին է տրվում հարցումն ստանալուց հետո 5-օրյա ժամկետում, իսկ եթե հարցման մեջ նշված տեղեկությունը տրամադրելու համար անհրաժեշտ է կատարել լրացուցիչ աշխատանք, ապա այդ ժամկետը կարող է երկարաձգվել մինչև 30 օր¹¹¹: Տեղեկությունների տրամադրման սահմանափակումները կապված են ազգային անվտանգության,

¹⁰⁸ ՀՀ կառավարության թիվ 337-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=104665>:

¹⁰⁹ Աղբյուր՝ ՀՀ կառավարության կայքում թվարկված 12 նախարարությունների պաշտոնական կայքեր, <https://www.gov.am/am/structure/>:

¹¹⁰ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, հոդված 51:

¹¹¹ ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, վերջին փոփ. 09.06.2022, հոդված 9, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=164931>:

մասնագիտական գաղտնիության, անձնական և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության, հեղինակային իրավունքի և քրեական վարույթի՝ հրապարակման ոչ ենթակա տվյալների հետ¹¹²: Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների և կազմակերպությունների կողմից կատարվող գանձումը ներառում է միայն տեղեկությունների տրամադրման տեխնիկական ծախսերը, ընդ որում՝ գանձում չի կատարվում մինչև 10 էջ տպագրված կամ պատճենահանված տեղեկություն տրամադրելիս, տեղեկությունն էլեկտրոնային փոստով տրամադրելիս կամ գրավոր հարցումներին պատասխանելիս¹¹³: Էլեկտրոնային հարցումների միասնական www.e-request.am պետական հարթակը¹¹⁴ հնարավորություն է տալիս առցանց դիմում, հարցում, բողոք ուղարկել պետական մարմիններին և հետևել դրանց ընթացքին: Օրենքով նախատեսվում է նաև պետության կողմից որոշակի տեղեկությունների պարտադիր հրապարակումը: Պետական մարմինները, մարզպետարանները ու համայնքները առնվազն տարին մեկ անգամ պետք է իրենց կայքում հրապարակեն օրենքով սահմանված տեղեկությունները¹¹⁵: 2022 թվականին ուժի մեջ մտած «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքի փոփոխությունների համաձայն՝ բոլոր համայնքները (համայնքապետարանները) այսուհետ պարտավոր են ունենալ պաշտոնական համացանցային կայք, որտեղ պետք է առկա լինի օրենքով սահմանված անհրաժեշտ տեղեկատվությունը (նախկինում այս դրույթը տարածվում էր միայն 3000 և ավել բնակիչ ունեցող համայնքների վրա)¹¹⁶:

2022 թվականի մայիսին Հայաստանը վավերացրեց «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» Եվրոպայի Խորհրդի կոնվենցիան, որը տեղեկատվության մատչելիության իրավունքի սահմանափակումների խիստ շրջանակ է սահմանում և նախատեսում է պաշտոնական փաստաթղթերի վերաբերյալ հարցումների մշակման նվազագույն չափորոշիչներ¹¹⁷: Թեև տեղեկատվության ազատության մասին հայաստանյան օրենսդրությունը ընդհանուր առմամբ արդեն իսկ համապատասխանում էր կոնվենցիայի պահանջներին, կոնվենցիայի վավերացումը կօգնի լրացուցիչ քայլեր ձեռնարկել տեղեկատվության մատչելիության իրավական նորմերի լիարժեք կիրառման և վերահսկման համար, օրինակ՝ ստեղծելով անկախ մարմին, որը պատասխանատու կլինի պաշտոնական փաստաթղթերի հասանելիության մոնիտորինգի կամ վերահսկման համար, ինչպես նաև կոնվենցիայով սահմանված մոնիտորինգային համակարգի շնորհիվ:

Գործնականում պետական մարմինները և համայնքապետարանները հաճախ տեղեկատվությունը լիարժեք և ժամանակին չեն հրապարակում: Բացի այդ, հրապարակված տեղեկատվությունը հաճախ մեքենայի համար ոչ ընթեռնելի PDF ձևաչափ

¹¹² ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 8:

¹¹³ ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 10:

¹¹⁴ Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման կարգ, Հավելված ՀՀ կառավարության 2015 թվականի հոկտեմբերի 15-ի թիվ 1204-Ն որոշման, վերջին փոփ. 26.11.2020, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=147567>:

¹¹⁵ ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, հոդված 7:

¹¹⁶ ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին, 24.01.2020, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=139078>

¹¹⁷ Armenia ratified the Council of Europe Convention on Access to Official Documents and the Additional Protocol to the Convention on the Prevention of Terrorism, Council of Europe (Հայաստանը վավերացրել է «Պաշտոնական փաստաթղթերի մատչելիության մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան և «Ահաբեկչության կանխարգելման մասին» կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունը, Եվրոպայի խորհուրդ), 04.05.2022, <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/armenia-ratifies-the-council-of-europe-convention-on-access-to-official-documents-and-the-additional-protocol-to-the-convention-on-the-prevention-of-t>

է ունենում, որը չի համապատասխանում բաց տվյալների և մատչելիության սկզբունքներին¹¹⁸: 2022 թվականին տեղ գտավ տեղեկատվության հրապարակման վերաբերյալ դատարանի որոշման առաջին նախադեպը՝ ՔՀԿ-ի կողմի ձեռնարկված ռազմավարական դատավարական նախաձեռնության շնորհիվ. դատարանն ամբողջությամբ բավարարեց Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի հայցն ընդդեմ յոթ քաղաքապետարանների՝ պարտավորեցնելով նրանց իրենց պաշտոնական կայքերում հրապարակել «Տեղեկատվության ազատության մասին» օրենքով սահմանված՝ պարտադիր հրապարակման ենթակա բոլոր տեղեկությունները¹¹⁹:

Ըստ ՔՀԿ-ների, հարցումների պատասխանները միշտ չէ, որ ժամանակին են տրվում, իսկ զգայուն հարցերի վերաբերյալ հարցումները կարող են մերժվել, օրինակ՝ «պետական գաղտնիք» լինելու հիմնավորմամբ¹²⁰: Նման մի շարք դեպքերում ՔՀԿ-ները և լրատվամիջոցները պատշաճ պատասխանի պահանջով հայց են ներկայացրել դատարան¹²¹: Բազմաթիվ են նաև այն դեպքերը, երբ տրամադրվել են թերի պատասխաններ: Տեղեկատվության ազատության մասին զեկույցի համաձայն՝ պետական մարմիններին և քաղաքապետարաններին ուղարկված 117 հարցումներից 90%-ը լիարժեք չեն համապատասխանել օրենսդրական պահանջներին, ընդ որում հարցումների 3%-ը անպատասխան է մնացել, 8%-ի դեպքում պատասխանը ուղարկվել է օրենքով սահմանված ժամկետի խախտմամբ, իսկ հարցումների 32%-ի պատասխանները թերի էին¹²²:

2022 թվականի սեպտեմբերին խորհրդարանը ընդունեց «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» ՀՀ օրենսգրքի փոփոխությունները, որոնց համաձայն ավելացավ տեղեկատվություն սնօրինողների կողմից օրենքով սահմանված տեղեկության ապօրինի չտրամադրելու համար նախատեսված տուգանքի չափը: Այս փոփոխությունն առաջարկել էր ՀՀ արդարադատության նախարարությունը՝ Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնի հանրագրի հիման վրա¹²³: Փոփոխությունների համաձայն՝ տեղեկատվություն չտրամադրելու համար տուգանքը կկազմի 30000-70000 դրամ՝ նախկին 10000-50000 դրամի փոխարեն, իսկ մեկ տարվա ընթացքում նույն խախտումը կրկնելու դեպքում՝ 100000-150000 դրամ 50000-100000 դրամի փոխարեն¹²⁴: ՔՀԿ-ներն առաջարկել էին պատժամիջոցներ սահմանել ոչ միայն պատասխաններ չտրամադրելու, այլև ուշացած և թերի պատասխանների համար¹²⁵, սակայն վերոնշյալ փոփոխության մեջ այս առաջարկները հաշվի չեն առնվել:

¹¹⁸ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հոկտեմբեր 2022:

¹¹⁹ Ռազմավարական հաղթանակ պրոակտիվ հրապարակայնության ոլորտում, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 24.06.2022, <http://www.foi.am/hy/news/item/2266/>:

¹²⁰ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

¹²¹ Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՁԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. երկրորդ եռամսյակային զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 23.07.2022:

¹²² Տեղեկատվության ազատությունը ՀՀ-ում, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 01.07.2022, <http://www.foi.am/hy/research/item/2290/>:

¹²³ Հաջողված պատմություն 37, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 01.02.2022, <http://www.foi.am/hy/Success/item/2185/>:

¹²⁴ ՀՀ օրենքը «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին», 14.09.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=169101>:

¹²⁵ Կարծիք «Հայաստանի Հանրապետության Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, Իրավունքի զարգացման և պաշտպանության հիմնադրամ, 08.02.2022, <https://ldpf.am/uploads/files/f49c714e93d6bde192284764dce2eaf9.pdf>:

2022 թվականի հուլիսին ԱԱԾ-ն հրապարակեց «Պետական գաղտնիքի մասին» օրենքի նախագիծը: Ի թիվս այլ դրույթների, նախագծով առաջարկվում էր ներդնել «սահմանափակ տարածման ծառայողական տեղեկություն» հասկացությունը, որը չի դասվում պետական գաղտնիք պարունակող տեղեկությունների շարքին, սակայն դրա տարածումը «կարող է բացասաբար անդրադառնալ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը, ազգային անվտանգությանը, արտաքին հարաբերություններին, քաղաքական և տնտեսական շահերին, իրավակարգի պահպանությանը, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց իրավունքներին և օրինական շահերին»¹²⁶: Այս փոփոխությունները քննադատության արժանացան ՔՀԿ-ների կողմից, ըստ որոնց, առաջարկված սահմանումները տեղեկատվության ազատության անհարկի սահմանափակում են¹²⁷: Կառավարությունը ընդունեց ՔՀԿ-ների որոշ առաջարկներ, սակայն հիմնական խնդրահարույց դրույթները պահպանվել էին 2022 թվականի նոյեմբերին կառավարության հավանությանն արժանացած և խորհրդարան ուղարկված նախագծում¹²⁸:

Պետական մարմիններին ուղարկված հարցումների ու բողոքների վերաբերյալ միասնական պաշտոնական վիճակագրություն չի վարվում, իսկ ուշացած կամ թերի պատասխանների հետ կապված բողոքների քանակի և շտկող գործողությունների համար ձեռնարկված քայլերի մասին հրապարակային որևէ տեղեկատվություն չկա: ԲԿԳ գործողությունների նոր ծրագիրը նախատեսում է տեղեկատվության ազատության ոլորտում ինքնագնահատման մեխանիզմի ստեղծում, որը կներառի կառավարության կողմից տեղեկատվության ազատության վիճակագրության հավաքագրման միասնական համակարգ¹²⁹: Պետական կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը նույնպես տեղեկատվության ազատության իրավունքի լիարժեք իրացմանը նպաստող ինստիտուցիոնալ և իրավական հիմքերի ապահովման քայլեր է նախատեսում¹³⁰:

Չափորոշիչ 4. Մասնակցությունը որոշումների կայացման գործընթացին տարբերվում է քաղաքական և լրբիստական գործունեությունից:

Հանրային քաղաքականության գործընթացում ՔՀԿ-ների մասնակցության խոչընդոտներ չկան: Միննույն ժամանակ, հասարակական կազմակերպությունները չեն կարող հետամուտ լինել այնպիսի նպատակների, որոնք վերապահված են հասարակական միավորումների այլ տեսակներին, օրինակ՝ քաղաքական կուսակցություններին¹³¹: Կուսակցությունների նպատակները սահմանված է որպես «հանրաքվեներին, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին մասնակցելու և հասարակության ու պետության քաղաքական կյանքին մասնակցության այլ ձևերով

¹²⁶ Պետական գաղտնիքի մասին և հարակից օրենքներ, Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/4551/about>:

¹²⁷ Կարծիք՝ «Պետական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ, 28.07.2022, <https://hcav.am/joint-28-07-2022/>:

¹²⁸ <http://parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=13744&Reading=0>:

¹²⁹ ՀՀ կառավարության N 1568-Լ որոշումը ««Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության 2022-2024 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին», 06.10.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169335>:

¹³⁰ ՀՀ կառավարության N 691-Լ որոշումը «Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը, 2022-2024 թվականների ճանապարհային քարտեզը և արդյունքային շրջանակը, ռազմավարության իրականացման հսկողությունն ու համակարգումն ապահովող անձանց ցանկը հաստատելու մասին», 13.05.2022:

¹³¹ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 3:

ժողովրդի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը նպաստելը»¹³²: Հայաստանում լոբբիստական գործունեության վերաբերյալ օրենքներ չկան:

Գործնականում ՔՀԿ-ները կարող են ներգրավվել քաղաքականության մշակման գործընթացում և ջատագովության գործողություններում՝ առանց հատուկ կարգավիճակ ունենալու կամ գրանցվելու անհրաժեշտության: ՔՀԿ-ներին չեն հալածում կամ հետապնդում քաղաքական կուսակցությունների շահերին սատարող կամ այլընտրանքային տեսակետների համար: Սակայն անհատները իրենց քաղաքական հայացքների համար կարող են ատելության խոսքի և վերբալ հարձակումների թիրախ դառնալ (տե՛ս նաև Ոլորտ 6՝ «Խոսքի ազատություն»):

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Պետությանը՝ օգտագործել մասնակցության առկա ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները և ապահովել բովանդակալից մասնակցություն, այդ թվում՝ ներգրավել ՔՀԿ-ներին քաղաքականության մշակման վաղ փուլերում, հասցեագրել e-draft հարթակի խնդիրները, բավարար ժամանակ տրամադրել խորհրդակցությունների համար, ավելի հաճախ դեմառդեմ քննարկումներ կազմակերպել, այդ թվում՝ մարզերում, հնարավորինս հաշվի առնել և ներառել ՔՀԿ-ների առաջարկությունները:
- Խորհրդարանին՝ մեխանիզմներ նախատեսել պատգամավորների հեղինակած նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկումներ իրականացնելու և իրավական նախագծերի վաղ փուլերում ՔՀԿ-ներին ներգրավելու համար:
- Կառավարությանը և խորհրդարանին՝ իրավական պատասխանատվություն նախատեսել հանրային խորհրդակցությունների և խորհրդակցական մարմինների վերաբերյալ դրույթները չկատարելու համար:
- Պետական մարմինները պետք է ժամանակին և լիարժեք արձագանքեն ՔՀԿ-ների հարցումներին և ապահովեն պաշտոնական կայքերում տեղեկությունների ժամանակին հրապարակումը և շարունակական թարմացումը:
- Պետական մարմիններին՝ բարելավել խորհրդակցական մարմինների արդյունավետությունը՝ դրանց գործունեությունը ռազմավարական հիմքերի վրա դնելու, թափանցիկությունը բարելավելու և որոշումների կայացման գործընթացներում ավելի լայն լիազորություններ ընձեռելու միջոցով:
- Կառավարությանը՝ ընդլայնել ՔՀԿ-ների մասնակցությունը քաղաքականության իրականացման և մշտադիտարկման փուլերում՝ սահմանելով համապատասխան ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ և ապահովելով մասնակցությունը նաև օրենքների, քաղաքականությունների և ռազմավարությունների ընդունումից հետո:

¹³² ՀՀ Սահմանադրական օրենքը «Կուսակցությունների մասին», 16.12.2016, վերջին փոփ.14.07.2022, հոդված 2, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=166242>:

3.6 Խոսքի ազատություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.8 / 7**

Իրավական դաշտ՝ 5.2 / 7	Գործնական դաշտ՝ 4.3 / 7
----------------------------------	-----------------------------------

Խոսքի ազատությունը երաշխավորված է օրենսդրությամբ, և լրատվամիջոցներն ազատ են իրենց գործունեությունն իրականացնել առանց գրանցման և լիցենզավորման պահանջի, բացառությամբ հեռուստառադիոընկերությունների: Ինչպես և նախորդ տարի, գործնական խնդիրները կապված են թե՛ ավանդական, թե՛ առցանց լրատվամիջոցներում ապատեղեկատվության և ատելության խոսքի, լրագրողների վրա հարձակումների դեպքերի և զրպարտության ու վիրավորանքի հիմքով դատական հայցերի հետ:

2022 թվականին ուժի մեջ են մտել «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի փոփոխությունները, որոնք սահմանում են լրատվամիջոցների պատասխանատվությունը «չնույնականացվող» աղբյուրներից ստացած տեղեկատվության վերարտադրման դեպքում: Մի քանի նոր նախագծեր են առաջադրվել, որոնք արժանացան լրատվական կազմակերպությունների քննադատությանը: Որպես դրական ձեռքբերում՝ կառավարությունը պարտավորվել է մշակել ՁԼՄ-ների բարեփոխումների շրջանակ՝ համագործակցելով քաղաքացիական հասարակության հետ, իսկ ծանր վիրավորանքը քրեականացնելու մասին վիճահարույց իրավական դրույթը չեղարկվել է: Բացի այդ, նոր Քրեական օրենսգրքը պատասխանատվություն է նախատեսել ատելության խոսքի համար: Այս առումով «ՔՀԿ չափիչի» 2021 թվականի զեկույցի առաջարկությունները մասամբ իրականացվել են, իսկ խոսքի ազատության ոլորտի ընդհանուր գնահատականը բարելավվել է դրական օրենսդրական զարգացումների շնորհիվ, 4.7-ից դառնալով 4.8: Այս տարվա զեկույցում պետությանը կոչ է արվում պահպանել իր հանձնառությունը ՁԼՄ-ների հետ կապված օրենսդրության մշակման վաղ փուլերում ՔՀԿ-ների ու լրատվամիջոցների հետ խորհրդակցելու վերաբերյալ, ինչպես նաև հետևողական ու ոչ խտրական մոտեցում կիրառել ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարում:

Չափորոշիչ 1. Յուրաքանչյուր ոք կարծիք արտահայտելու և խոսքի ազատության իրավունք ունի:

Հայաստանի օրենսդրությունը երաշխավորում է յուրաքանչյուրի՝ խոսքի ազատության և իր կարծիքն արտահայտելու իրավունքը: Ըստ ՀՀ Մահմանադրության՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք, որը ներառում է առանց պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջամտության և անկախ պետական սահմաններից՝ տեղեկատվության որևէ միջոցով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու ազատությունը: Կարծիքի արտահայտման ազատությունը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց պատվի ու բարի համբավի և այլ հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության

նպատակով: Մամուլի, ռադիոյի, հեռուստատեսության և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը ևս երաշխավորվում է Սահմանադրությամբ¹³³:

Ըստ «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի, լրատվական գործունեություն իրականացնողները և լրագրողները գործում են ազատորեն՝ իրավահավասարության, օրինականության, խոսքի ազատության և բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա: Արգելվում է գրաքննությունը, լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը և խտրականությունը: Օրենքը սահմանափակում է գաղտնի համարվող կամ քրեորեն պատժելի արարքներ քարոզող, ինչպես նաև այնպիսի տեղեկատվության տարածումը, որը խախտում է մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիությունը¹³⁴:

2021 թվականի վերջին ընդունված և 2022 թվականի հունվարին ուժի մեջ մտած «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի և համապատասխան այլ օրենսդրության փոփոխությունների համաձայն՝ զանգվածային լրատվության միջոցները չեն ազատվում տեղեկատվության տարածման համար պատասխանատվությունից՝ չնույնականացվող աղբյուրի տարածած տեղեկատվության վերարտադրության համար¹³⁵: Բացի այդ, ըստ այդ փոփոխությունների, համացանցում գրանցված դոմեյն, հոսթինգ ունեցող զանգվածային լրատվության միջոցը պարտավոր է իր կայքում հրապարակել նախորդ տարվա ֆինանսական հաշվետվությունը՝ ըստ եկամտի աղբյուրների¹³⁶: Լրատվական կազմակերպությունները, ընդհանուր առմամբ, շատ խնդրահարույց չեն համարում «չնույնականացվող» աղբյուրներից ստացած տեղեկատվության համար պատասխանատվության դրույթը և ընդունված նախագիծը 2021 թվականին քննարկված տարբերակի համեմատ դրական են գնահատում, քանի որ նախորդ նախագծում առաջարկվում էր արգելել հղում կատարել անանուն աղբյուրներին¹³⁷: Ինչ վերաբերում է ֆինանսական հաշվետվությունների առցանց հրապարակման պահանջին, այս քայլն ընդհանուր առմամբ դրական էր՝ հաշվի առնելով բազմաթիվ հայաստանյան լրատվամիջոցների փոխկապվածությունը բիզնես և քաղաքական շահերի հետ¹³⁸:

Որպես դրական իրադարձություն՝ 11 լրատվական կազմակերպությունների, համապատասխան խորհրդարանական հանձնաժողովի և ՀՀ արդարադատության նախարարության միջև 2022 թվականի ապրիլի 19-ին Համագործակցության հուշագիր ստորագրվեց, ըստ որի՝ կառավարության ներկայացուցիչները պարտավորվեցին առանց շահագրգիռ կողմերի հետ պատշաճ քննարկման լրատվական դաշտին վերաբերող որևէ օրենսդրական փոփոխություն չընդունել: Ավելին, որոշվեց համատեղ աշխատանքային

¹³³ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, հոդված 42:

¹³⁴ ՀՀ օրենքը «Զանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, վերջին փոփ. 25.05.2022, հոդված 7, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164454>:

¹³⁵ Ըստ օրենսդրական փոփոխությունների, «չնույնականացվող աղբյուրը» սահմանվում է որպես համացանցում գրանցված դոմեյն, հոսթինգ ունեցող կայք կամ համացանցային կայքի կամ հավելվածի օգտահաշիվ կամ ալիք կամ էջ, որի տնօրինողի նույնականացման տվյալները բացակայում են կամ ակնհայտ կեղծ են կամ թերի են, եթե այդ թերությունը թույլ չի տալիս նույնականացնել աղբյուրը տնօրինողին:

¹³⁶ ՀՀ օրենքը «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին, 10.12.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=159043>:

¹³⁷ Մանրամասների համար տե՛ս՝ Armenia: Legislative proposals put freedom of speech under pressure, CSO Meter, («Հայաստան. օրենսդրական առաջարկները ճնշման տակ են դնում խոսքի ազատությունը», ՔՀԿ չափի), 15.02.2021, <https://csometer.info/updates/armenia-legislative-proposals-put-freedom-speech-under-pressure>:

¹³⁸ Freedom in the World 2022: Armenia («Ազատությունն աշխարհում 2022 թվականին, Հայաստան»), Freedom House, <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2022>:

խումբ ստեղծել զանգվածային լրատվության միջոցների օրենսդրության բարեփոխումների համապարփակ հայեցակարգ մշակելու նպատակով, որը հիմք կհանդիսանա հետագա քաղաքականության և օրենսդրական փոփոխությունների համար¹³⁹:

Լրատվական միջոցները թողարկվում և տարածվում են առանց նախնական կամ ընթացիկ պետական գրանցման, լիցենզավորման, պետական կամ որևէ այլ մարմնում հայտարարագրման կամ որևէ մարմնի ծանուցման¹⁴⁰: Լիցենզավորման պահանջը վերաբերում է բացառապես ռադիո և հեռուստաընկերություններին: «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքը կանոնակարգում է հեռարձակող լրատվամիջոցների գործունեությունը, այդ թվում՝ դրանց հեղինակագրման, լիցենզավորման կարգը, իրավունքներն ու պարտականությունները և այլն¹⁴¹: 2022 թվականի հունիսին ՀՀ բարձր տեխնոլոգիաների նախարարությունը փոփոխություններ է առաջարկել «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքում, որոնք նախապես չէին քննարկվել լրատվական ՔՀԿ-ների հետ և վիճահարույց դրույթներ էին պարունակում լրատվության բովանդակության վերաբերյալ, օրինակ՝ փաստերի և կարծիքների հստակ տարբերակման, ստուգված և անկողմնակալ տեղեկատվության տրամադրման մասին և այլն¹⁴²: Լրատվական կազմակերպությունների հայտարարություններից և էլույթներից¹⁴³ հետո նախագիծը վերանայվեց և վիճարկվող դրույթների մեծ մասը հանվեց նախագծից¹⁴⁴:

Ինչպես և 2021 թվականին, անվտանգության խնդիրների և քաղաքական լարվածության համատեքստում ապատեղեկատվություն ու աստելության խոսքը լայնորեն տարածված են եղել ավանդական և առցանց լրատվամիջոցներում: Լրագրողների վրա հարձակումները 2022 թվականին ավելի քիչ էին՝ 2021 թվականի համեմատ: Սակայն 2022 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին ընդդիմադիր խմբերի հանրահավաքների լուսաբանման ժամանակ ոստիկանների և ցուցարարների կողմից լրատվամիջոցների աշխատակիցների և լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական բռնության, ինչպես նաև նրանց աշխատանքը խոչընդոտելու դեպքեր են գրանցվել¹⁴⁵:

¹³⁹ Համագործակցության հուշագիր, 19 ապրիլի 2022թ., Երևան,

https://www.moj.am/storage/files/news/news_5121033488291_Scan_2_.pdf:

¹⁴⁰ ՀՀ օրենքը «Զանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, հոդված 4:

¹⁴¹ ՀՀ օրենքը «Տեսալսողական մեդիայի մասին», 16.07.2020, վերջին փոփ. 09.06.2022,

<https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164933>:

¹⁴² «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքների նախագծեր, Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք. <https://www.e-draft.am/projects/4418/about>:

¹⁴³ Հայտարարություն, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 20.06.2022,

<https://khosq.am/2022/06/20/հայտարարություն-98/>:

¹⁴⁴ «Տեսալսողական մեդիայի մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» օրենքի և հարակից օրենքների նախագծեր, Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/4574/about>:

¹⁴⁵ Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՋԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. երկրորդ եռամսյակային զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 23.07.2022, <https://khosq.am/en/reports/quarterly-report-of-cpfe-on-situation-with-freedom-of-expression-and-violations-of-rights-of-journalists-and-media-in-armenia-april-june-2022/>:

Չափորոշիչ 2. Պետությունն աջակցում և պաշտպանում է խոսքի և կարծիքի արտահայտման ազատությունը:

Գործող օրենսդրությունը աջակցում է խոսքի և կարծիքի արտահայտման ազատությանը և պաշտպանում այն՝ հիմնականում միջազգային իրավունքին համապատասխան: Սակայն վերջին տարվա ընթացքում նախաձեռնված մի քանի նոր նախագծեր լիարժեք չեն համապատասխանել միջազգային չափորոշիչներին:

Ըստ «Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքի՝ լրատվական գործունեություն իրականացնողները և լրագրողները պարտավոր չեն բացահայտել իրենց տեղեկատվության աղբյուրը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա սահմանվել է դատարանի որոշմամբ՝ ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության բացահայտման նպատակով¹⁴⁶: Ազդարարների անձնական տվյալների գաղտնիությունը պաշտպանվում է «Ազդարարման համակարգի մասին» օրենքով¹⁴⁷:

2022 թվականի մայիսին ընդունվեց պատգամավորների նախաձեռնած օրենսդրական փոփոխությունը, որը թույլ է տալիս պետական մարմիններին դադարեցնել լրագրողի հավատարմագրումը, եթե նա մեկ տարվա ընթացքում երկրորդ անգամ խախտել է տվյալ մարմնի աշխատակարգի կանոնները¹⁴⁸: Մեղիա փորձագետների կարծիքով՝ այս քայլը վկայում է ՁԼՄ-ների օրենսդրության միջազգային չափանիշներից Հայաստանի շեղման մասին¹⁴⁹: Նրանք նշում են նաև, որ այսպես կոչված «աշխատակարգի կանոնները» օրենքով սահմանված չեն, ինչը թույլ է տալիս պետական գերատեսչությանը որոշում կայացնել իր հայեցողությամբ: Բացի բովանդակությունից, լրատվական կազմակերպությունների կողմից այս փոփոխությունը բացասաբար է գնահատվել նաև այն հանգամանքի համար, որ այն ընդունվել է առանց քաղաքացիական հասարակության հետ խորհրդակցելու՝ անտեսելով նախագծի քվեարկությունից ընդամենը մեկ ամիս առաջ ստորագրված հուշագիրը:

Վիրավորանքը և զրպարտությունը Հայաստանում ապաքրեականացվել են 2010 թվականին: Զրպարտությունն ու վիրավորանքը և դրանց համար փոխհատուցման առավելագույն չափերը կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, որտեղ մինչև 3 միլիոն ՀՀ դրամի փոխհատուցում է նախատեսվում վիրավորանքի և 6 միլիոն ՀՀ դրամ՝ զրպարտության համար: Ըստ Քաղաքացիական օրենսգրքի՝ փոխհատուցման չափը սահմանելիս դատարանը պետք է հաշվի առնի վիրավորողի կամ զրպարտողի գույքային դրությունը¹⁵⁰: 2021 թվականին վիրավորանքի և զրպարտության հիմքով 61 հայց է ներկայացվել լրագրողների ու լրատվամիջոցների դեմ¹⁵¹: Սակայն, ըստ ՔՀԿ-ների մոնիտորինգի արդյունքների, դատարանները հակված են օրենքով սահմանված

¹⁴⁶ «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենք, 13.12.2003, հոդված 5:

¹⁴⁷ ՀՀ օրենքը «Ազդարարման համակարգի մասին», 09.06.2017, վերջին փոփ. 12.07.2018, հոդված 11, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123969>:

¹⁴⁸ ՀՀ օրենքը ««Զանգվածային լրատվության մասին» օրենքում փոփոխություն և լրացում կատարելու մասին», 25.05.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=164451>:

¹⁴⁹ Armenia parliament passes bill allowing state bodies to revoke journalist accreditation, Committee to Protect Journalists (Հայաստանի խորհրդարանն ընդունեց օրինագիծ, որը թույլ կտա պետական մարմիններին չեղյալ համարել լրագրողների հավատարմագրումը, Լրագրողների պաշտպանության կոմիտե), 31 May 2022, <https://cpj.org/2022/05/armenia-parliament-passes-bill-allowing-state-bodies-to-revoke-journalist-accreditation/>:

¹⁵⁰ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրք, 05.05.1998, վերջին փոփ. 15.06.2022, հոդված 1087.1:

¹⁵¹ Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՁԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 25.01.2022, <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-28/>:

առավելագույնից շատ ավելի նվազ փոխհատուցումների չափեր սահմանել¹⁵²: Բացառություն էր 2022 թվականի Վերաքննիչ դատարանի որոշումը, որով բնապահպան լրագրողին պարտադրվեց զրպարտության հիմքով 1224000 ՀՀ դրամի փոխհատուցում տրամադրել հանքարդյունաբերական ընկերությանը (հրապարակային ելույթում ընկերության նկատմամբ «հանցագործ» բառն օգտագործելու համար): Վճռաբեկ դատարանը վարույթ չի ընդունել որոշման բողոքարկման հայցը¹⁵³:

Չնայած տեղական և միջազգային կազմակերպությունների կողմից հնչեցված մի շարք հայտարարություններին՝ 2022 թվականին շարունակվեց ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործող ՔՀԿ ղեկավարի դեմ դատավարությունը, որը սկսվել էր 2021 թվականին մամուլի հարցազրույցում նրա տված հայտարարությունների հիման վրա¹⁵⁴:

Որպես ոլորտում դրական զարգացում՝ 2022 թվականի հուլիսին ուժի մեջ մտած նոր Քրեական օրենսգրքով չեղարկվեցին Քրեական օրենսգրքում և Քրեական դատավարության օրենսգրքում 2021 թվականի հուլիսին ընդունված փոփոխությունները, ըստ որոնց ծանր վիրավորանքը (հայհոյելը կամ նրա արժանապատվությունն այլ ծայրահեղ անպարկեշտ եղանակով վիրավորելը) քրեականացվել էր¹⁵⁵: Չնայած ծանր վիրավորանքի ապաքրեականացմանը, 2022 թվականի հոկտեմբերի 13-ի դրությամբ 2021 թվականի հոկտեմբերից այդ հոդվածով հարուցված 921 քրեական գործից 398-ը դեռ քննվում են, իսկ կարճվել է 157 քրեական գործ¹⁵⁶:

Ատելության խոսքն այժմ հասցեագրված է Հայաստանի օրենսդրության մեջ, քանի որ նոր Քրեական օրենսգրքը պատասխանատվություն է սահմանում ատելություն, խտրականություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք հրահրելուն կամ քարոզելուն ուղղված հրապարակային խոսքի, ինչպես նաև այդ նպատակով նյութ կամ առարկա տարածելու համար: Պատժամիջոցները ներառում են 20000 ՀՀ դրամի չափով տուգանքից մինչև չորս տարվա ժամկետով ազատազրկում՝ ծանրացնող հանգամանքների դեպքում: Քրեական օրենսգրքի մեկ այլ հոդվածով պատասխանատվություն է սահմանվում բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերի և բռնությունը հրապարակային արդարացնելու կամ քարոզելու համար՝ որպես պատիժ սահմանելով տուգանքը կամ մինչև երեք տարի ժամկետով ազատազրկումը՝ ծանրացնող հանգամանքների դեպքում: Այս երկու հոդվածներում ծանրացնող հանգամանքները ներառում են այն դեպքերը, երբ արարքը կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ, կամ իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով կամ հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործությունների, զանգվածային լրատվության միջոցների կամ տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ¹⁵⁷: Հարցազրույցներին և ֆոկուս-խմբային

¹⁵² Հարցազրույց, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁵³ «1 224 000 տուգանք են դրել վրաս». Թեհմինե Ենոքյան, դեկտեմբեր 1, 2022, Ռուզան Մինասյան, Aravot.am, <https://www.aravot.am/2022/12/01/1308052/>:

¹⁵⁴ Մանրամասն տեղեկատվության համար տե՛ս «ՔՀԿ չափիչ» Հայաստանի 2021 թվականի զեկույցը՝ https://csometer.info/sites/default/files/2022-12/2021%20Armenia%20CSO%20Meter%20Country%20Report%20ARM_3_0.pdf:

¹⁵⁵ Մանրամասների համար տե՛ս՝ Armenia to decriminalise swearing, CSO Meter (Հայաստանը ապաքրեականացնում է հայհոյանքը, ՔՀԿ չափիչ), <https://csometer.info/updates/armenia-decriminalise-swearing>.

¹⁵⁶ Տեղեկությունը տրամադրվել է ՀՀ ոստիկանության 14.10.2022թ գրությամբ՝ ի պատասխան ԹԻՀԿ հարցման:

¹⁵⁷ ՀՀ քրեական օրենսգրքը, 05.05.2021, վերջին փոփ. 05.10.2022, հոդվածներ 329 և 330, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169566>:

քննարկումներին մասնակցած ՔՀԿ-ները կասկած են հայտնել, որ իրավապահները ոչ հետևողական մոտեցում են ցուցաբերում այս դեպքերը բացահայտելու և դրանց հետամուտ լինելու հարցում՝ առաջնորդվելով հիմնականում քաղաքական նկատառումներով, այլ ոչ թե օրենքի վրա հիմնված անաչառ քննությամբ¹⁵⁸: Օրինակ, հետաքննող լրագրողի մի հոդվածում նշվում է, որ 2021 թվականին «Ծանր վիրավորանքի» համար պատասխանատվություն սահմանող հոդվածով (որն ուժի մեջ էր մինչև 2022 թվականի հուլիսի 1-ը) իրավապահ մարմինների կողմից դատարան ուղարկված բոլոր ութ քրեական գործերը վերաբերում են վարչապետին ուղղված վիրավորանքներին¹⁵⁹:

Ինչպես և 2021 թվականին, ապատեղեկատվության և կեղծ լուրերի դեմ պայքարի անհրաժեշտությունը դեռևս առաջնահերթություն է, հատկապես քաղաքական լարվածության և սոցիալական բևեռացման բարձր մակարդակի պայմաններում: Այս առումով փորձագետները խիստ կարևորում են կրթական և իրազեկման միջոցառումները՝ սահմանափակումների ու պատժամիջոցների փոխարեն: Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը՝ ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի և այլ շահագրգիռ կողմերի հետ համատեղ քննարկումներ է նախաձեռնել Ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ազգային ռազմավարության շուրջ¹⁶⁰: Ռազմավարության նախագիծը ներառում է մի քանի ուղղություններ, օրինակ՝ ապատեղեկատվությունը կանխելու, հայտնաբերելու և վերլուծելու նպատակով պետական կառույցների կարողությունների զարգացումը, ապատեղեկատվության դեմ պայքարի շուրջ մասնավոր հատվածի հետ համագործակցության բարելավումը, մեդիագրագիտության բարելավումը և ապատեղեկատվության հանդեմ հանրային դիմակայության նպատակով հանրային իրազեկումը և կրթությունը¹⁶¹:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Պետությանը՝ պահպանել իր հանձնառությունը ՁԼՄ-ների հետ կապված օրենսդրության մշակման վաղ փուլերում ՔՀԿ-ների և լրատվամիջոցների հետ խորհրդակցելու վերաբերյալ և ՁԼՄ-ների բարեփոխումների համակարգային մոտեցում կիրառել՝ հիմնվելով քաղաքացիական հասարակության հետ համատեղ մշակված հայեցակարգի վրա:
- Հետևողականորեն կիրառել ատելության խոսքի և ապատեղեկատվության դեմ պայքարի մեխանիզմները՝ առանց որևէ խտրականության, իսկ ապատեղեկատվության դեմ պայքարի միջոցառումները մշակել ՔՀԿ-ների հետ խորհրդակցելով և միջազգային չափանիշներին համապատասխան:

¹⁵⁸ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁵⁹ «Ծանր վիրավորանքի» հոդվածով 2021-ին դատարան հասած բոլոր գործերը Նիկոլ Փաշինյանին վիրավորելու համար են, Լուսինե Հակոբյան, Հետք, 5 մարտի 2022, <https://hetq.am/hy/article/141754>:

¹⁶⁰ Հուլիսի 6-ին կայացավ «Ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ազգային ռազմավարություն» նախագծի հանրային ներկայացումը, Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, <https://iprc.am/տրոսություններ/հուլիսի-6-ին-կայացավ-ապատեղեկատվություն/2638/>:

¹⁶¹ Ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ազգային ռազմավարություն 2022-2024 (նախագիծ), Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, http://www.foi.am/u_files/file/DOCs%202022/Strategy_FOICA_CIPE_ARM.pdf:

3.7 Մասնավոր կյանքի իրավունք

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.9 / 7**

Իրավական դաշտ՝ 5.8 / 7	Գործնական դաշտ՝ 3.9 / 7
----------------------------------	-----------------------------------

Մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանվում է ՀՀ օրենսդրությամբ, սակայն գործնականում մի շարք խնդիրներ են արձանագրվել: Ինչպես պետական ծառայողների, այնպես էլ հանրության շրջանում առկա է անձնական տվյալների կառավարման կանոնների մասին իրազեկվածության և կարողությունների պակաս: Տվյալների արտահոսքի հետաքննության վերաբերյալ հաշվետվողականության պակասը, ինչպես նաև հսկողության գործողությունների¹⁶² իրավաչափության վերահսկողության բացակայությունը հիմք է ստեղծում պետության կողմից մասնավոր կյանքի իրավունքը գործնականում պաշտպանելու կարողության նկատմամբ անվստահության համար: 2022 թվականին պետական ծառայողների համար անձնական տվյալների կառավարման վերաբերյալ կարողությունների զարգացման միջոցառումներ են իրականացվել, ինչպես նաև տվյալների արտահոսքի ավելի քիչ դեպքեր են գրանցվել: ԲԿԳ գործողությունների նոր ծրագիրը նախատեսում է տվյալների կառավարման համակարգի բարելավում՝ օրենսդրական դաշտի կատարելագործման և թվային գործիքների կիրառման միջոցով, սակայն այս ծրագրի իրականացումը դեռևս ապագայի հարց է: Ելնելով այս զարգացումներից՝ ոլորտի գործնական դաշտի գնահատականը փոքր-ինչ բարելավվել է, ինչը հանգեցրել է մասնավոր կյանքի իրավունքի ոլորտի ընդհանուր գնահատականի բարելավմանը՝ 4.8-ից 4.9 միավոր: Մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանելու և տվյալների արտահոսքը բացառելու նպատակով տվյալների անվտանգ պահպանման վերաբերյալ առաջարկությունը վերահաստատվել է, և ավելացվել է նոր առաջարկ՝ երաշխավորելու, որ հսկողության գործունեության վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորումները համապատասխանում են միջազգային չափորոշիչներին և պահպանվում են գործնականում:

Չափորոշիչ 1. Յուրաքանչյուր ոք ունի մասնավոր կյանքի և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունք:

Օրենսդրությունը երաշխավորում է մասնավոր կյանքի իրավունքը և պատշաճ պաշտպանությունը մասնավոր կյանքի նկատմամբ միջամտությունից կամ հարձակումներից: ՀՀ Սահմանադրությունը երաշխավորում է յուրաքանչյուրի մասնավոր և ընտանեկան կյանքի, պատվի ու բարի համբավի անձեռնմխելիության, ինչպես նաև անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքը: Մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման

¹⁶² Տվյալ համատեքստում՝ տեխնիկական միջոցներով բնակարանի դիտում, հաղորդագրությունների և հեռախոսային խոսակցությունների վերահսկում:

կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով¹⁶³:

Քրեական օրենսգրքով պատասխանատվություն է սահմանվում մարդու անձնական կամ ընտանեկան գաղտնիք համարվող տեղեկություններն առանց նրա համաձայնության օգտագործելու, իրացնելու կամ հայտնելու կամ այդ տեղեկությունն օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ օգտագործելու, իրացնելու կամ հայտնելու նպատակով ձեռք բերելու կամ պահելու համար¹⁶⁴: Վարչական դատավարության օրենսգրքում «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքի դրույթները խախտելու համար սահմանված են մի շարք վարչական տույժեր, այդ թվում 50000-ից մինչև 500000 ՀՀ դրամ տուգանք, եթե խախտումը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության¹⁶⁵:

«Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքը կարգավորում է անձնական տվյալները մշակելու, դրանց նկատմամբ պետական հսկողություն իրականացնելու կարգն ու պայմանները: Ըստ օրենքի՝ տվյալների մշակումը պետք է հետապնդի օրինական նպատակ, դրան հասնելու միջոցները պետք է լինեն պիտանի, անհրաժեշտ և չափավոր¹⁶⁶: 2015 թվականին ՀՀ արդարադատության նախարարությանը կից ստեղծված Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալությունը լիազորված է վերահսկողություն իրականացնել անձնական տվյալների պաշտպանության իրավական պահանջների կատարման նկատմամբ, վարել անձնական տվյալներ մշակող կազմակերպությունների ռեեստրը և ապահովել համապատասխան իրավունքների պաշտպանությունը: Գործակալությունը տրամադրում է խորհրդատվություն, քաղաքացիների դիմումների հիման վրա հարուցում է վարչական վարույթ, կարծիքներ է տրամադրում օրենքների և իրավական նախագծերի՝ գաղտնիության սկզբունքների հետ համատեղելիության վերաբերյալ, ինչպես նաև կազմակերպում է իրազեկման միջոցառումներ և քաղաքացիների համար ուղեցույցներ է հրապարակում անձնական տվյալները պաշտպանելու վերաբերյալ¹⁶⁷:

Չնայած «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքը միջազգային իրավունքին համահունչ նպաստավոր դրույթներ է պարունակում, այդ օրենքի կիրարկման և վարչական պատասխանատվության գործիքակազմը թույլ է, ուստի գործնականում այս դրույթների կիրառումը պատշաճ կերպով չի ապահովվում: Անձնական տվյալների հետ առնվող մի շարք իրավական ակտեր լիարժեք չեն համապատասխանում «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքի դրույթներին և հաճախ հնացած են, քանի որ հաշվի չեն առնում թվային տեխնոլոգիաների զարգացումը: Մյուս կողմից, պետական հիմնարկների և գերատեսչությունների աշխատակիցների, ինչպես նաև ՔՉԿ-ների շրջանում անձնական տվյալների պաշտպանության վերաբերյալ գիտելիքներն ու կարողությունները թերի են: ԲԿԳ գործողությունների նոր ծրագրում նշվել է, որ տվյալների և տեղեկատվական համակարգերի վերաբերյալ քաղաքականությունը և ինստիտուցիոնալ կարգավորումները հատվածային են ու ոչ արդիական, և տվյալների քաղաքականության օրենսդրության վերաբերյալ հանձնառություն է նախատեսվել՝ տվյալների հավաքագրումն ու օգտագործումը կարգավորելու, անձնական տվյալների կառավարման խնդիրները

¹⁶³ ՀՀ Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, հոդված 31:

¹⁶⁴ ՀՀ Քրեական օրենսգրք, 05.05.2021, հոդված 204:

¹⁶⁵ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրք, 05.12.2013, հոդված 189.17

¹⁶⁶ ՀՀ օրենքը «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին», 18.05.2015, վերջին փոփ. 09.07.2019, հոդված 5, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=132745>:

¹⁶⁷ Տե՛ս «Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության 2020 թ. գործունեության հաշվետվությունը», ՀՀ արդարադատության նախարարություն, <https://www.moj.am/page/610>:

հասցեագրելու և տվյալների թվայնացումը խթանելու նպատակով՝ ստեղծելով իրավունքների վրա հիմնված և քաղաքացիակենտրոն տվյալների կառավարման համապարփակ համակարգ¹⁶⁸:

2021 թվականի համեմատ 2022-ին անձնական տվյալների արտահոսքերը ավելի քիչ են եղել: Բացի այդ, 2020-2021 թվականներին տեղ գտած՝ տվյալների կառավարման և արտահոսքի հետ կապված խնդիրների հետքերով կառավարությունը դասընթացների շարք նախաձեռնեց պետական ծառայողների համար: Այս դասընթացներն իրականացվել են քաղաքացիական հասարակության փորձագետների կողմից¹⁶⁹:

Չափորոշիչ 2. Պետությունը պաշտպանում է ՔՀԿ-ների և առնչվող անձանց մասնավոր կյանքի իրավունքը:

ՔՀԿ-ների մասնավոր կյանքի իրավունքը հիմնականում երաշխավորված է օրենսդրությամբ, սակայն մտահոգություններ կան՝ կապված գործնականում այդ իրավունքի իրացման հետ: Հասարակական կազմակերպությունների և հիմնադրամների հաշվետվություններում չի պահանջվում հրապարակել աշխատակիցների անունները՝ բացառությամբ դեկավարի: Հիմնադրամի հաշվետվության ձևաչափում պահանջվում է ներառել հիմնադիրների, Հոգաբարձուների խորհրդի անդամների անուններն ու ազգանունները, եթե հաշվետու տարվա ընթացքում նրանք օգտվել են հիմնադրամի միջոցներից և ծառայություններից¹⁷⁰:

Գրասենյակային տարածքներում խուզարկություն կամ վերահսկում կարող է իրականացվել միայն դատարանի որոշմամբ, բացառությամբ այն անհետաձգելի դեպքերի, երբ հապաղումը կարող է հանգեցնել ահաբեկչության կատարման կամ պետական անվտանգությանը սպառնացող գործողությունների: Նման դեպքում ԱԱԾ-ն կարող է հսկողություն իրականացնել մինչև 48 ժամվա ընթացքում՝ նախքան դատարանի որոշման տրամադրումը¹⁷¹:

2022 թվականի հուլիսին ոստիկանությունը հանրային քննարկման համար հրապարակեց «Օպերատիվ հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի նոր նախագիծը¹⁷²: Ըստ ՔՀԿ-ների, նախագիծը ռիսկային դրույթներ էր պարունակում մասնավոր կյանքի իրավունքի խախտման առումով: Այսպես, նախագիծը չի սահմանվում, որ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն անցկացնող մարմինը պարտավոր է դատարանում հիմնավորել, որ իր վրա դրված խնդիրների իրականացման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության ձեռքբերումը այլ եղանակով ողջամտորեն անհնարին է, բացակայում է հեռահաղորդակցության կազմակերպություններին վերահսկողությունը թույլատրող դատարանի որոշումը կամ դրա քաղվածքը ներկայացնելու պահանջը, առկա են նաև այլ

¹⁶⁸ ՀՀ կառավարության N 1568-Լ որոշումը ««Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության 2022-2024 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին», 06.10.2022:

¹⁶⁹ Հարցազրույց, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁷⁰ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 39:

¹⁷¹ ՀՀ օրենքը «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին», 22.10.2007, վերջին փոփ. 09.06.2022, հոդվածներ 32 և 34, <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=152666>:

¹⁷² «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի նախագիծ, Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/4538>

խնդրահարույց դրույթներ¹⁷³: 2022 թվականի դեկտեմբերի դրությամբ նախագծի վերանայման մասին դեռևս տեղեկություն չկար:

Գործնականում փորձագետները և ՔՀԿ-ները կասկածներ ունեն ԱԱԾ-ի ու իրավապահ մարմինների կողմից հսկողության լիազորությունների օգտագործման օրինականության վերաբերյալ, քանի որ հսկողության գործունեության օրինավորության վերահսկման և հաշվետվողականության մեխանիզմները բացակայում են, իսկ տվյալների արտահոսքի դեպքերի թափանցիկ քննություն չի իրականացվել: Որոշ ՔՀԿ-ներ կարծում են, որ առանց դատարանի թույլտվության հսկողության են ենթարկվել պետական մարմինների կողմից: Իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչների կողմից առանց դատարանի համապատասխան թույլտվության ՔՀԿ գրասենյակներ հետախուզելու կամ ՔՀԿ փաստաթղթերին ծանոթանալու դեպքերի վերաբերյալ հաղորդումներ չեն եղել:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Կառավարությանը՝ անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռնարկել տվյալների անվտանգ պահպանման ուղղությամբ՝ մասնավոր կյանքի իրավունքը պաշտպանելու և տվյալների արտահոսքի որևէ հնարավորություն բացառելու նպատակով, այդ թվում՝ Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության ռեսուրսների ու կարողությունների բարելավման, իրազեկման ու կարողությունների զարգացման աշխատանքները ՔՀԿ-ներին պատվիրակելու միջոցով:
- Կառավարությանը՝ ապահովել, որ հսկողության գործողությունների վերաբերյալ օրենսդրական դաշտը մշակվի միջազգային իրավունքին համապատասխան և ՔՀԿ-ների հետ խորհրդակցելով, իսկ դրա դրույթները գործնականում պահպանվեն՝ խախտումների դեպքում կիրառելով թափանցիկ և հաշվետու միջոցառումներ:

¹⁷³ Նախագիծն այս բովանդակությամբ ընդունվելու դեպքում կարող է խախտել կամ անհիմն սահմանափակել անձնական և ընտանեկան կյանքի, նամակագրության նկատմամբ հարգանքի իրավունքները. կարծիք ՕՀՄ օրենքի նախագծի վերաբերյալ, Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակ, 28 հուլիսի 2022թ., <https://hcav.am/e-draft-ohm/2022/>:

3.8 Պետության կողմից պաշտպանության պարտականություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.6 / 7**

Իրավական դաշտ՝
5.3 / 7

Գործնական դաշտ՝
3.9 / 7

ՔՀԿ-ներն իրենց իրավունքները պաշտպանելու համար ունեն անհրաժեշտ իրավական մեխանիզմները և կարող են դատարանում հանրային շահերը ներկայացնել բնապահպանական խնդիրների և հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտներում: Սակայն մի շարք բարդ նախապայմանների պատճառով գործնականում այս իրավունքի իրացումը զգալիորեն սահմանափակված է: 2022 թվականին բնապահպանական ՔՀԿ-ներին հաջողվել է առաջին անգամ հանրային շահերի պաշտպանության վերաբերյալ իրենց հայցը քննել դատարանում, թեև այդ հնարավորությունը ընձեռնվել է 2017 թվականից:

ՔՀԿ-ների և նրանց փոխկապակցված անձանց պաշտպանությունը բավարար չէ: Ջգայուն ոլորտներում աշխատող ՔՀԿ-ները ենթարկվում են ճնշումների և սպառնալիքների: Մի քանի կազմակերպությունների և ակտիվիստների դեմ երրորդ անձանց կողմից դատական հայցեր են ներկայացվել, ինչը բացասաբար է անդրադարձել նրանց գործունեության և ռեսուրսների վրա: Այս բացասական զարգացումներով է պայմանավորված պետության կողմից պաշտպանության ոլորտի գործնական դաշտի և դրա հետևանքով՝ ընդհանուր գնահատականի նվազումը 4.7-ից 4.6 միավոր:

Իրավաբանական անձանց կողմից իրական շահառուների հայտարարագրման պահանջը ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար ուժի մեջ կմտնի 2023 թվականին: Բազմաթիվ ՔՀԿ-ներ տեղյակ չեն այս պահանջի և իրական շահառուների այն հնարավոր տեսակների և կամ շրջանակի մասին, որոնց վերաբերյալ պետք է հայտարարագիր ներկայացնեն: Իրական շահառուների հայտարարագրման պահանջի վերաբերյալ իրազեկման և ՔՀԿ-ների առավել արդյունավետ պաշտպանության համար միջոցներ ձեռնարկելու վերաբերյալ նախորդ զեկույցի առաջարկությունները վերահաստատվել են: Բացի այդ, առաջարկվում է նաև օրենսդրական և գործնական միջոցներ ձեռնարկել SLAPP հայցերի դեմ, որոնք գնալով ավելի մտահոգիչ են դառնում՝ հատկապես բնապահպանական ակտիվությունը ճնշելու առումով:

Չափորոշիչ 1. Պետությունը պաշտպանում է ՔՀԿ-ներին և նրանց հետ կապված մարդկանց միջամտությունից և հարձակումներից:

Ըստ օրենքի՝ պետությունն ապահովում է հասարակական կազմակերպությունների իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը¹⁷⁴: ՀԿ-ն իր կանոնադրության նպատակներին համապատասխան իրավունք ունի ներկայացնելու և պաշտպանելու իր

¹⁷⁴ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 9:

անդամների, շահառուների և կամավորների իրավունքներն ու օրինական շահերը դատարանում, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում¹⁷⁵: Հիմնադրամը ևս իրավունք ունի դատարանում հանդես գալ որպես հայցվոր կամ պատասխանող¹⁷⁶: Վարչական դատավարության օրենսգիրքը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ իրավունք ունի դիմելու վարչական դատարան, եթե համարում է, որ իր իրավունքները և ազատությունները խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կողմից, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ խոչընդոտներ են հարուցվել կամ անհրաժեշտ պայմաններ չեն ապահովվել այդ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար¹⁷⁷:

ՀԿ-ները կարող են դատարանում հանրային շահերը ներկայացնել շրջակա միջավայրի պահպանության և հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներին վերաբերող հարցերով՝ պայմանով, որ դիմող կազմակերպությունը մի շարք պահանջների բավարարի: Մասնավորապես, բնապահպանական խնդիրների դեպքում հայցը պետք է բխի կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանված նպատակներից, կազմակերպությունը պետք է մասնակցած լինի տվյալ հարցի հետ կապված հանրային քննարկումներին, կամ ապացուցի, որ նրան նման հնարավորություն չի տրվել, և վերջապես, հայցը ներկայացնելու պահին նախորդող առնվազն 2 տարվա ընթացքում ակտիվ գործունեություն ծավալած լինի շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում¹⁷⁸: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության ոլորտում հայց ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է, որ կազմակերպության կանոնադրությամբ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունը սահմանված լինի որպես նպատակ, կազմակերպության անդամների պարզ մեծամասնությունը հաշմանդամություն ունեցող անձինք լինեն և հայց ներկայացնելու պահին նախորդող առնվազն երկու տարվա ընթացքում կազմակերպությունը գործունեություն ծավալի տվյալ ոլորտում¹⁷⁹: Մի քանի տարվա պայքարից հետո և ՀՀ վերաքննիչ դատարանի որոշման հիման վրա 2022 թվականին ՔՀԿ-ների հայցը բնապահպանական գործով դատարանում ընդունվել է վարույթ, և ներկայումս ընթանում են դատական նիստերը:

Վերջին տարիներին ՔՀԿ-ները հաճախ են ենթարկվել ոտնձգությունների, ատելության խոսքի և հարձակումների տարբեր կազմակերպությունների և խմբերի կողմից: Ամենից հաճախ հարձակումների են ենթարկվում ԼԳԲՏԻ իրավունքների պաշտպանության, ընտանեկան բռնության, կանանց իրավունքների ոլորտում աշխատող, հսկող (watch-dog), ինչպես նաև ԲՀՀ-ի կողմից ֆինանսավորվող կազմակերպությունները:

Ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելություն հրահրելու համար մեղադրվող՝ ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործող ՔՀԿ-ի ղեկավար Սաշիկ Սուլթանյանի դեմ դատավարությունը շարունակվել է 2022 թվականին՝ չնայած տեղական և միջազգային կազմակերպությունների մի շարք

¹⁷⁵ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 16:

¹⁷⁶ ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, հոդված 3:

¹⁷⁷ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 05.12.2013, հոդված 3:

¹⁷⁸ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 16:

¹⁷⁹ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 05.12.2013, հոդված 216.6:

հայտարարություններին և կոչերին¹⁸⁰: 2022 թվականին երկու փաստաբաններ դիմել են դատարան՝ ԲՀՀ հայաստանյան գրասենյակը փակելու հայցով՝ պատճառաբանելով, որ այս կազմակերպությունն աջակցել է Սուլթանյանի ՔՀԿ-ին՝ այդպիսով զբաղվելով ապօրինի գործունեությամբ: Այս գործով դատական լսումները սկսվել են 2022 թվականի հոկտեմբերին¹⁸¹: Այս գործընթացը կարող է մեկնաբանվել որպես հերթական հարձակում ԲՀՀ-ի դեմ և/կամ դրա ռեսուրսները սպառելու փորձ: 2020 թվականին ԲՀՀ գրասենյակի վրա հարձակումը դեռ հետաքննության փուլում է, և ԲՀՀ-ի ներկայացուցիչները նշում են հետաքննության գործընթացի ձգձգման և անարդյունավետության մասին:

ՔՀԿ-ները և ակտիվիստները, հատկապես նրանք, ովքեր զբաղվում են բնապահպանական ակտիվությամբ կամ համայնքներում վերահսկողական գործունեությամբ, հաճախ են հանդիպում երրորդ անձանց կողմից սպառնալիքների և ոտնձգությունների, սակայն նշում են, որ բավարար պաշտպանություն չեն ստանում իրավապահների կողմից¹⁸²: Հանքարդյունաբերական ընկերությունների կողմից բնապահպան ակտիվիստների դեմ մի շարք դատական գործեր են հարուցվել (հիմնականում զրպարտության և վիրավորանքի հիմքով), որոնք, ըստ ՔՀԿ-ների, նպատակ ունեն լռեցնել և կանխել բնապահպանական բողոքները (տե՛ս նաև Ոլորտ 5 «Որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակցության իրավունք»):

ԼԳԲՏԻ իրավունքների պաշտպանության ոլորտում աշխատող ՔՀԿ-ները նշում են իրենց աշխատակազմի և շահառուների դեմ ուղղված մեծածավալ ատելության խոսքի և բռնության կոչերի, ինչպես նաև տրանսգենդեր և այլ ԼԳԲՏԻ անձանց նկատմամբ ֆիզիկական հարձակումների մասին¹⁸³: Իրավիճակը սրվել է 2022 թվականին՝ ընդհանուր հասարակական լարվածության և ատելության խոսքի տարածման համատեքստում: Այս ՔՀԿ-ները հակված են պակաս հրապարակային լինել՝ իրենց շահառուներին նորանոր հարձակումներից պաշտպանելու համար, մինչդեռ պետությունը որևէ քայլ չի ձեռնարկում նման ատելության խոսքն ու բռնությունը կանխելու կամ դատապարտելու ուղղությամբ: Թեև իրավապահների կողմից մի քանի վարույթներ են հարուցվել ՔՀԿ-ների հայցերի հիման վրա, սակայն արդյունավետ հետաքննություն չի տարվում, իսկ ՔՀԿ-ները հաճախ բախվում են ոստիկանության կողմից գործի ձգձգման, անտարբերության կամ կանխակալ վերաբերմունքի¹⁸⁴:

2019 թվականին ՀՀ արդարադատության նախարարությունը մշակել և շահագրգիռ ՔՀԿ-ների հետ քննարկել էր «Հավասարության ապահովման մասին» օրենքի նախագիծը¹⁸⁵, որի նպատակն է վերացնել խտրականությունը և ստեղծել Հավասարության խորհուրդ՝ ապահովելու պաշտպանությունը ցանկացած տեսակի խտրականությունից:

¹⁸⁰ Մանրամասն տեղեկատվության համար տե՛ս՝ Opinion: High stakes for Armenian democracy in rights defender's trial, by Anahit Chilingaryan (Կարծիք. Հայաստանի ժողովրդավարության վտանգումը իրավապաշտպանի դատավարության գործում՝ ըստ Անահիտ Չիլինգարյանի), OC Media, 20 June 2022, <https://www.hrw.org/news/2022/06/21/high-stakes-armenian-democracy-rights-defenders-trial>:

¹⁸¹ Քննարկումներ «ՔՀԿ չափիչի» փորձագիտական խմբի հետ, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁸² Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁸³ ԼԳԲՏ անձանց մարդու իրավունքների վիճակը Հայաստանում 2021 թ. ընթացքում, Տարեկան զեկույց, «Փինք» իրավապաշտպան ՀԿ, մայիս 2022 թ., https://www.pinkarmenia.org/wp-content/uploads/2022/05/lgbtreport2021_hy.pdf:

¹⁸⁴ Հարցազրույցներ, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁸⁵ «Ազգային փոքրամասնությունների մասին», «Իրավահավասարության ապահովման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքների և հարակից օրենքների նախագծեր, Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/1801>

Այնուամենայնիվ, 2022թ. նոյեմբերի դրությամբ դրա քննարկման և ընդունման գործընթացում առաջընթաց չկար, իսկ առաջարկվող նախագծում առկա բացերը թույլ չեն տալիս լիարժեք հասցեագրել խտրականության խնդիրները¹⁸⁶: Միննույն ժամանակ, նոր Քրեական օրենսգիրքը ռասայական, ազգային, էթնիկական կամ սոցիալական ծագման, կրոնի, քաղաքական կամ այլ հայացքների կամ այլ անձնական կամ սոցիալական հանգամանքների վրա հիմնված ստեղծությունը, անհանդուրժողականությունը կամ թշնամանքը սահմանում է որպես մի շարք հանցագործությունների ծանրացնող հանգամանք, այդպիսով մասամբ անդրադառնալով խտրականության խնդիրներին¹⁸⁷ (մինչդեռ նախորդ օրենսգրքում որպես ծանրացնող հանգամանք էր դիտվում միայն ռասայական, ազգային և կրոնական ստեղծությունը):

Չափորոշիչ 2. Ծայրահեղականության, ահաբեկչության, փողերի լվացման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջոցները նպատակաուղղված են, համաչափ, ռիսկի վրա հիմնված մոտեցմանը համապատասխան, և հարգում են միավորումների, հավաքների ու արտահայտման վերաբերյալ մարդու իրավունքների ստանդարտները:

Օրենսդրությունը հասցեական և համաչափ կարգավորումներ է նախատեսում ահաբեկչության, փողերի լվացման և կոռուպցիայի դեմ պայքարի համար՝ ռիսկերի վրա հիմնված մոտեցմանը համահունչ կերպով: «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» օրենքը¹⁸⁸ հաշվետվություն տրամադրող անձանցից (օրինակ, բանկեր, վարկային կազմակերպություններ, նոտարներ, պետոեզիստր) պահանջում է հաճախորդի պատշաճ ուսումնասիրություն իրականացնել՝ ներդնելով ռիսկերի կառավարման ընթացակարգեր, որոնց միջոցով այս կառույցները կբացահայտեն և կգնահատեն հնարավոր կամ առկա ռիսկերը, կապահովեն համարժեք միջոցների ձեռնարկումը և համապատասխան ռիսկերը հայտնաբերելու դեպքում կհաղորդեն լիազոր պետական մարմին: Որոշ ՔՀԿ-ներ նշում են, որ բանկային հաշիվ բացելու կամ դոնորներից գումար ստանալու համար բանկերը չափազանց շատ փաստաթղթեր են պահանջել, օրինակ՝ հիմնադիրների անձնագրերի պատճենները, դրամաշնորհային ծրագրի պայմանագրի պատճենը և այլն՝ կախված բանկի ներքին ընթացակարգերից և ռիսկերի գնահատման արդյունքներից¹⁸⁹:

2021 թվականին ընդունված օրենսդրական փոփոխություններով բոլոր իրավաբանական անձանց համար իրական շահառուների գրանցման պահանջ սահմանվեց: Նախատեսվում է, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար այս պահանջն ուժի մեջ կմտնի 2023 թվականից¹⁹⁰ (տե՛ս նաև Ոլորտ 1 «Միավորումների ազատություն»): Ֆոկուս-խմբային քննարկումների մասնակցող ոչ բոլոր ՔՀԿ-ներն էին տեղյակ այս պահանջի մասին, իսկ ՔՀԿ-ներից շատերը չգիտեին, թե ինչ տեղեկատվություն պետք է տրամադրեն, քանի որ

¹⁸⁶ Էլեկտրոնային հաղորդակցություն մարդու իրավունքների ոլորտում աշխատող՝ Խորհրդատվական խորհրդի անդամի հետ, նոյեմբեր 2022թ.:

¹⁸⁷ ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 05.05.2021թ.

¹⁸⁸ ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=165132>:

¹⁸⁹ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁹⁰ ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին, 03.06.2021, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=153756>:

իրական շահառուների հայտարարագրման գաղափարը ի սկզբանե նախատեսված էր բիզնես հատվածի համար¹⁹¹, մինչդեռ «իրական շահառու» բառը շփոթեցնող է ՔՀԿ-ների համար, որոնք շահառու ասելով՝ հիմնականում հասկանում են իրենց թիրախային խմբերին կամ ծառայություն ստացողներին¹⁹²: Իրական շահառուների հայտարարագրումն անվճար է, սակայն իրական շահառու հանդիսացող անձանց տվյալների փոփոխության գրանցման դեպքում իրավաբանական անձանցից պահանջվում է վճարել 10000 դրամ, ինչը կարող է անհամաչափ ծախս դառնալ ՔՀԿ-ների համար:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Խորհրդարանին՝ օրենսդրական փոփոխություններ իրականացնել, ՔՀԿ-ներին հնարավորություն տալով հանրային շահերը ներկայացնել դատարանում՝ իրենց նպատակների շրջանակում, և ապահովել, որ նրանք կարողանան գործնականում օգտվել այս իրավունքից՝ մեղմելով չափազանց բարդ պահանջները և առնչվող վարչարարական ընթացակարգերը:
- Պետությունը պետք է համարժեք պաշտպանություն ապահովի ՔՀԿ-ներին ուղղված ատելության խոսքից և ապատեղեկատվությունից, այդ թվում՝ խտրականության դեմ մարմնի ստեղծման, հրապարակային հայտարարությունների և ողջամիտ ժամկետում ՔՀԿ-ների ու ակտիվիստների դեմ հարձակումների պատշաճ քննության միջոցով, ինչպես նաև SLAPP հայցերի դեմ օրենսդրական ու գործնական միջոցառումներ ձեռնարկելով:
- Կենտրոնական բանկին՝ իրազեկման միջոցառումներ իրականացնել փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի հետ կապված ռիսկերի կառավարման ընթացակարգերի վերաբերյալ, մասնավորապես ՔՀԿ-ներին առնչվող մասով:
- ՀՀ արդարադատության նախարարությանը և պետքեզիստրին՝ իրազեկման միջոցառումներ իրականացնել և համապատասխան ուղեցույցներ մշակել ՔՀԿ-ների կողմից իրական շահառուների գրանցման նոր պահանջի վերաբերյալ, ինչպես նաև չեղարկել իրական շահառուների մասին տեղեկատվության փոփոխության համար նախատեսված վճարը:

¹⁹¹ Ըստ օրենքի, իրավաբանական անձի իրական շահառու է համարվում այն ֆիզիկական անձը, որը՝ ա. ուղղակի կամ անուղղակի տիրապետում է տվյալ իրավաբանական անձի՝ ձայնի իրավունք տվող բաժնեմասերի (բաժնետոմսերի, փայերի) 20 և ավելի տոկոսին կամ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ունի 20 և ավելի տոկոս մասնակցություն իրավաբանական անձի կանոնադրական կապիտալում, բ. տվյալ իրավաբանական անձի նկատմամբ իրականացնում է իրական (փաստացի) վերահսկողություն այլ միջոցներով,

գ. հանդիսանում է տվյալ իրավաբանական անձի գործունեության ընդհանուր կամ ընթացիկ ղեկավարումն իրականացնող պաշտոնատար անձ այն դեպքում, երբ առկա չէ սույն կետի «ա» և «բ» ենթակետերի պահանջներին համապատասխանող ֆիզիկական անձ (ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008, հոդված 3):

¹⁹² Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

3.9 Պետական աջակցություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.1 / 7**

Իրավական դաշտ՝ 4.2 / 7	Գործնական դաշտ՝ 3.9 / 7
----------------------------------	-----------------------------------

Նախարարություններից մի քանիսը ՔՀԿ-ներին հիմնականում դրամաշնորհների միջոցով պետական ֆինանսավորում հատկացնելու երկարամյա ընթացակարգ և գործելակերպ ունեն։ Ի տարբերություն պետական մարմինների, ՏԻՄ-երը ՔՀԿ-ներին սահմանափակ ֆինանսավորում են տրամադրում, հաճախ հայեցողական հիմունքներով։ ՔՀԿ-ների և նվիրատուների համար հարկային արտոնությունները քիչ են, իսկ բարեգործական ծրագրերի դեպքում հարկերից ազատման ընթացակարգը երկարատև է և բարդ։ Կամավորական աշխատանքը լայն կիրառում ունի, սակայն դեռևս օրենսդրական բացեր կան կամավորական գործունեության հստակ սահմանման և խրախուսման մեխանիզմների մասով։

Այս ոլորտում էական փոփոխություններ չեն արձանագրվել, և ոլորտի գնահատականը նույնն է մնացել, ինչ 2021 թվականին։ Տարվա ընթացքում գործել է դրամաշնորհային մրցույթների առցանց հարթակը՝ հնարավորություն տալով դիմել առցանց եղանակով, սակայն շատ ՔՀԿ-ներ գտնում են, որ այս հարթակը բարդ է և բազմաթիվ տեխնիկական խնդիրներ ունի։ Ֆինանսների նախարարությունը աջակցություն է ցուցաբերել ՔՀԿ-ներին՝ մի քանի հանդիպումների ընթացքում արձագանքելով նրանց հարցերին և ուղղորդելով նրանց դիմելու գործընթացում։

Վերահաստատվել են պետական ֆինանսավորման ծավալի ընդլայնման, տեղական բյուջեից ֆինանսական հատկացումների թափանցիկ և մրցունակ մեխանիզմներ սահմանելու, ՔՀԿ-ների և նրանց նվիրատուների համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր ստեղծելու և կամավորության հետ կապված օրենսդրական բացերի վերացման վերաբերյալ՝ նախորդ տարիների զեկույցների առաջարկությունները։

Չափորոշիչ 1. Պետության կողմից ՔՀԿ-ների ֆինանսական և նյութական աջակցության բազմազան ու արդյունավետ մեխանիզմներ կան։

ՀՀ պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաներ և դրամաշնորհներ տրամադրելու վերաբերյալ կարգի համաձայն՝ դրամաշնորհ ստացող կազմակերպությունն ընտրվում է մրցույթի արդյունքում, իսկ սուբսիդիան հատկացվում է պետական մարմնի և կազմակերպության միջև կնքված սուբսիդիայի տրամադրման մասին պայմանագրի հիման վրա¹⁹³։ ՔՀԿ-ներին տրամադրվող ֆինանսավորումը հիմնականում իրականացվում է դրամաշնորհների ձևաչափով՝ մեկ տարվա ժամկետով, դրամաշնորհ տրամադրող մարմնի տարեկան բյուջեի հիման վրա։ Որպես կանոն, պետական ֆինանսավորման մեծ

¹⁹³ ՀՀ կառավարության թիվ 1937-Ն որոշումը «ՀՀ պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին», 24.12.2003, վերջին փոփ. 06.08.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=155096>։

մասը տրամադրվում է սոցիալական, կրթական, մշակութային և սպորտային ծրագրերին: Օրինակ, ՔՀԿ-ներին բազմաթիվ սոցիալական ծառայություններ են պատվիրակվում դրամաշնորհային մրցույթի ընթացակարգով: Գնումների պայմանագրերով ՔՀԿ-ներին ծառայություններ պատվիրակելու գործելակերպը քիչ է կիրառվում: 2022 թվականին ֆինանսավորում ստացած ՔՀԿ-ներից մի քանիսն արձանագրել են պետական մարմինների կողմից փոխանցումների ուշացման դեպքեր: Ի թիվս այլ խնդիրների, դա հանգեցրել է աշխատակիցների աշխատավարձերի վճարման ուշացումների, որը ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի դրույթների խախտում է համարվում և տուժանքներ առաջացնում (բացառությամբ եթե կազմակերպությունը կարողանում է այդ ծախսը կատարել այլ դրամաշնորհների կամ խնայողությունների հաշվին, ինչը միշտ չէ, որ հնարավոր է): ՔՀԿ-ները նաև նշում են, որ պետական ծառայողները դրամաշնորհային ծրագրերի մոնիտորինգի բավարար կարողություններ և հմտություններ չունեն: Սոցիալական ծրագրերով զբաղվող կազմակերպությունները նշել են, որ ստիպված են եղել վիճաբանության մեջ մտնել ֆինանսավորող մարմնի հետ՝ իրենց շահառուների անանունության պահպանման հարցի շուրջ¹⁹⁴:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինները ևս կարող են ֆինանսավորում հատկացնել ՔՀԿ-ներին՝ բյուջեի համապատասխան տողով: Համայնքապետարանները ամենից հաճախ ֆինանսավորում են հատկացնում սոցիալական և երիտասարդական կազմակերպություններին, շատ դեպքերում՝ միանվագ հիմքով, միջոցառումների, օրինակ՝ փառատոնների կազմակերպման կամ մարդասիրական օգնության նպատակով¹⁹⁵: Ընդհանուր առմամբ, համայնքի բյուջեից ՔՀԿ-ներին ծառայություններ պատվիրակելու գործելակերպը զարգացած չէ: Տեղական մակարդակով բնափրային աջակցությունը հիմնականում իրականացվում է համայնքային սեփականություն հանդիսացող շենքում տարածք հատկացնելով:

[Չափորոշիչ 2. ՔՀԿ-ների պետական աջակցությունը կարգավորվում է հստակ և օբյեկտիվ չափանիշներով և հատկացվում է թափանցիկ և մրցակցային ընթացակարգով:](#)

Պետական կառավարման մարմինների կողմից պետական աջակցությունը տրամադրվում է մրցութային հիմքով և կարգավորվում մանրամասն ընթացակարգով և չափորոշիչներով: Տեղական բյուջեներից աջակցությունը հայեցողական հիմքով է հատկացվում՝ առանց համապատասխան հաշվետվողականության: Իրավաբանական անձանց պետական դրամաշնորհների և սուբսիդիաների հատկացման կարգով կարգավորումներ են նախատեսված դրամաշնորհների հայտարարման գործընթացի և գնահատող հանձնաժողովի գործունեության, այդ թվում՝ շահերի բախման, ընտրության գործընթացի թափանցիկության և ընտրության չափանիշների սահմանման վերաբերյալ, որոնք հիմնված են ՔՀԿ-ների հետ քննարկումների արդյունքների վրա: Վերոնշյալ կարգը նաև էլեկտրոնային համակարգի միջոցով մրցույթներ իրականացնելու, պայմանագրեր կնքելու և հաշվետվություն ներկայացնելու մասին դրույթ է պարունակում¹⁹⁶: Պետական գնումների էլեկտրոնային armeps.am համակարգն օգտագործվում է դրամաշնորհային ծրագրերի համար դիմելու և դրամաշնորհների պայմանագրերի հրապարակման համար: ՀՀ

¹⁹⁴ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁹⁵ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

¹⁹⁶ ՀՀ կառավարության թիվ 1937-Ն որոշումը «ՀՀ պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին», 24.12.2003:

Ֆինանսների նախարարությունն իր կայքում ուղեցույցներ է հրապարակել գնումների մասնակիցների, ինչպես նաև դրամաշնորհային մրցույթներ կազմակերպող մարմինների համար¹⁹⁷: Սակայն հարթակի կառուցվածքը և լեզուն հարմարեցված չէ ՔՀԿ-ների համար, քանի որ այն ի սկզբանե նախատեսված է գնումների գործարքների համար: ՔՀԿ-ները նշում են, որ էլեկտրոնային եղանակով դիմումների ներկայացումը հեշտացրել է գործընթացը՝ խնայելով ժամանակ և ռեսուրսներ, որոնք անհրաժեշտ կլինեին տպագիր դիմումները պատրաստելու և ներկայացնելու համար (հատկապես մարզային կազմակերպությունների դեպքում): Այնուամենայնիվ, նրանք բավականին շատ ջանքեր պետք է գործադրեն հարթակի պահանջները հասկանալու, տեխնիկական հարցերը լուծելու և անհրաժեշտ փաստաթղթերը ներկայացնելու համար, որը հատկապես բարդ է թվում՝ ի համեմատ դոնոր կազմակերպությունների դրամաշնորհներին դիմելու գործընթացի: Արդյունքում, ինչպես նշել են հարցազրույցներին և ֆոկուս-խմբային քննարկումներին մասնակցած մի քանի ՔՀԿ-ներ, գործընթացի բարդության պատճառով նրանք որոշել են չդիմել պետական դրամաշնորհներին: Բացի այդ, ՔՀԿ-ները նշում են, որ հարթակն ունի տեխնիկական խնդիրներ, որոնք երբեմն հանգեցնում են տվյալների կորստի և այլ դժվարությունների: Դրականն այն է, որ ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը մի քանի հանդիպում է կազմակերպել ՔՀԿ-ների հետ՝ հնարավոր անհասկանալի պահերը պարզաբանելու և հարթակի օգտագործման ու էլեկտրոնային եղանակով դիմելու վերաբերյալ հարցերին պատասխանելու նպատակով՝ վստահեցնելով մասնակիցներին, որ տեխնիկական խնդիրները կլուծվեն գնումների հարթակի արդիականացման սպասվող գործընթացի արդյունքում¹⁹⁸:

Ինչպես նշվեց վերևում, պետական դրամաշնորհներ ստացած կազմակերպությունների և տրամադրված գումարների մասին տեղեկատվությունը հրապարակվում է առցանց՝ armeps.am կայքում: Սակայն պայմանագրերը PDF ձևաչափով են հրապարակվում, իսկ որոնման գոտիները թույլ չեն տալիս հեշտությամբ գտնել այն ՔՀԿ-ներին, որոնք դրամաշնորհային ֆինանսավորում կամ ծառայությունների պայմանագիր են ստացել, քանի որ գնումների յուրաքանչյուր ընթացակարգի ներքո ներկայացված են բոլոր ստացող կազմակերպությունները (իսկ դրամաշնորհային մրցույթները տեխնիկապես դիտվում են որպես գնման ընթացակարգի տեսակ): Որոշ նախարարություններ տրամադրված դրամաշնորհների մասին տեղեկությունները հրապարակում են իրենց կայքերում: Տեղական մակարդակով ֆինանսավորման մրցակցային մեխանիզմ չկա, և համայնքապետարանների հատկացումները հիմնականում տրամադրվում են հայեցողական հիմունքներով՝ դիմումների հիման վրա: ՔՀԿ-ները նշում են գործընթացի թափանցիկության պակասի, ինչպես նաև ֆինանսավորված նախաձեռնությունների մոնիտորինգի և հաշվետվողականության որևէ մեխանիզմի բացակայության մասին: Բնամթերային աջակցությունը, ինչպիսին է օրինակ գրասենյակային տարածքի հատկացումը, նույնպես իրականացվում է հայեցողական հիմքով: Ըստ օրենքի՝ համայնքի ավագանու որոշումները, այդ թվում՝ կազմակերպություններին ֆինանսական կամ ոչ ֆինանսական աջակցություն հատկացնելու մասին, պետք է հրապարակվեն 3000-ից ավելի բնակիչ ունեցող համայնքների կայքերում: Սակայն այս որոշումները սովորաբար հրապարակվում են PDF ձևաչափով:

¹⁹⁷ Ուղեցույցներ, ձեռնարկներ, Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարություն, <https://www.minfin.am/hy/page/uxecuydzernark/>:

¹⁹⁸ Հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 2022թ.:

Չափորոշիչ 3. ՔՀԿ-ներն օգտվում են բարենպաստ հարկային միջավայրից:

Հարկային օրենսդրությունը հիմնականում բարենպաստ չէ ՔՀԿ-ների համար, թեև առկա են որոշ արտոնություններ: Ըստ ՀՀ հարկային օրենսգրքի՝ ոչ առևտրային կազմակերպությունների անհատույց ստացած ակտիվները, աշխատանքները և ծառայությունները շահութահարկով հարկման ենթակա չեն¹⁹⁹: Միննույն ժամանակ, բնափրային նվիրատվությունները հարկվում են ԱԱՀ-ով, ընդ որում հարկման բազան կազմում է նվիրաբերված ակտիվների արժեքի 80 տոկոսը²⁰⁰: Ըստ օրենքի, ԱԱՀ-ից ազատվում են հասարակական, բարեգործական և կրոնական կազմակերպությունների կողմից ապրանքների անհատույց մատակարարումը, աշխատանքների անհատույց կատարումը և (կամ) ծառայությունների անհատույց մատուցումը, օրենքով սահմանված կրթական և սոցիալական որոշ ծառայությունները, ինչպես նաև սուբսիդիաների, սուբվենցիաների և դրամաշնորհային ծրագրերի շրջանակներում իրականացվող՝ ապրանքի մատակարարումը, աշխատանքի կատարումը և (կամ) ծառայության մատուցումը, եթե այդ ծրագրերն արժանացել են կառավարության համապատասխան հանձնաժողովի դրական եզրակացությանը:

ՔՀԿ-ներն իրենց աշխատակիցների համար եկամտահարկը վճարում են նույն չափով, ինչ մասնավոր ընկերությունները: ՔՀԿ-ների տնտեսական գործունեության խրախուսման հարկային մեխանիզմներ չկան, իսկ ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեության դեպքում ՔՀԿ-ները, ի տարբերություն փոքր ընկերությունների, չեն կարող օգտվել հարկման հատուկ համակարգերից (տե՛ս նաև Ոլորտ 2 «Հավասար վերաբերմունք»): Ոչ առևտրային կազմակերպությունները պարտավոր չեն իրենց ապրանքների և ծառայությունների համար ԱԱՀ գանձել, եթե գործունեության բոլոր տեսակներից իրացման տարեկան շրջանառությունը չի գերազանցում 115 միլիոն ՀՀ դրամը²⁰¹: Ըստ «Բարեգործության մասին» օրենքի՝ հարկերի, տուրքերի, պարտադիր վճարների գծով արտոնությունները բարեգործական որակված ծրագրերին տրամադրվում են օրենքով սահմանված կարգով²⁰²: «Բարեգործական ծրագրերի մասին» ՀՀ կառավարության որոշմամբ սահմանվում են նախագծերը բարեգործական որակելու կարգը, ինչպես նաև հայտ ներկայացնելու, որոշումներ կայացնելու, բարեգործական ծրագրերի նկատմամբ վերահսկողություն և բարեգործական որակավորումը վերանայելու կարգերը²⁰³: Բարեգործական կարգավիճակը տրամադրվում է կոնկրետ ծրագրի համար՝ դրա ողջ տևողության ընթացքում, բայց կարող է վերանայվել, եթե ծրագրի իրականացման ընթացքում խնդիրներ լինեն, օրինակ, ներկայացված փաստաթղթերում հայտնաբերվեն կեղծ տեղեկություններ կամ օրենսդրության պահանջների խախտումներ²⁰⁴: Եթե ծրագրին տրվել է բարեգործական կարգավիճակ, ապա կազմակերպությունը պարտավոր է լիազոր մարմնին տարեկան հաշվետվություն տրամադրել իր գործունեության մասին: Բարեգործական ծրագրերի որակման և գրանցման կարգի համաձայն՝ որոշումներ ընդունող և համապատասխան այլ գործառույթներ իրականացնող լիազոր մարմինը

¹⁹⁹ ՀՀ հարկային օրենսգրք, 04.10.2016, հոդված 108:

²⁰⁰ ՀՀ հարկային օրենսգրք, 04.10.2016, հոդված 62:

²⁰¹ ՀՀ հարկային օրենսգրք, 04.10.2016, հոդված 59:

²⁰² ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, վերջին փոփ. 21.06.2018, հոդված 16, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123353>:

²⁰³ ՀՀ կառավարության թիվ 66-Ն որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի մասին», 16.01.2003, վերջին փոփ. 31.01.2019, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128100>:

²⁰⁴ Բարեգործական ծրագրերը բարեգործական որակելու և գրանցելու կարգը, Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2003 թվականի հունվարի 16-ի թիվ 66-Ն որոշման, հոդված 28:

փոխվարչապետի գրասենյակն է, որը որոշումները կայացնում է բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի առաջարկության հիման վրա²⁰⁵:

Գործնականում ՔՀԿ-ների ստացած նվիրատվությունները շահութահարկով չեն հարկվում, ինչպես և նախատեսված է օրենքով: Ձեռնարկատիրական գործունեության համար ԱԱՀ-ն հարկվում է այն դեպքում, եթե տարեկան եկամուտը (ներառյալ այլ տեսակի գործունեությունից, օրինակ՝ դրամաշնորհային ծրագրերից ստացած եկամուտը) գերազանցում է օրենքով սահմանված շեմը: Բարեգործական ծրագրի կարգավիճակ ստանալու և հարկերից ազատվելու կարգը բավականին բարդ է և ժամանակատար: Բարեգործական ծրագրերով զբաղվող ՔՀԿ-ները նշում են, որ գործող օրենսդրությունը և պրակտիկան կարծես հիմնված են «մեղավորության կանխավարկածի» վրա, քանի որ բարեգործական ՔՀԿ-ները պետք է շարունակաբար «ապացուցեն», որ իրենք խարդախության մեջ ներգրավված չեն²⁰⁶: ՔՀԿ-ներից քչերն են ուղղակի տնտեսական գործունեություն իրականացնում, որի պատճառներից մեկն անբարենպաստ հարկային ռեժիմն է:

Չափորոշիչ 4. ՔՀԿ-ներին նվիրատվությունների հատկացման դեպքում ընկերությունները և անհատներն օգտվում են հարկային արտոնություններից:

Նվիրատվությունների համար նախատեսված հարկային արտոնությունները բավարար չեն խոշոր և հաճախակի նվիրատվություններ խթանելու համար: Նվիրատու կազմակերպությունների համար հարկային միայն մեկ արտոնություն կա, այն է՝ շահութահարկ վճարողների հարկման բազայից նվազեցվում է ոչ առևտրային կազմակերպություններին տրամադրված ակտիվների, դրանց համար կատարված աշխատանքների և (կամ) դրանց մատուցված ծառայությունների արժեքը, բայց ոչ ավելի, քան հարկային տարվա համախառն եկամտի 0,25 տոկոսը²⁰⁷: Ինչպես արդեն նշվեց, ընկերությունների բնաիրային նվիրատվությունները հարկվում են ԱԱՀ-ով (եթե ԱԱՀ-ից ազատման մասին կառավարության հատուկ որոշում չկա), ընդ որում հարկի հաշվարկման բազան կազմում է նվիրաբերված ակտիվների արժեքի ութսուն տոկոսը²⁰⁸: Գործնականում մի շարք ընկերություններ գումարներ են հատկացնում սոցիալական, կրթական, հումանիտար խնդիրների համար, սակայն ՔՀԿ-ներին ֆինանսավորելու փոխարեն նախընտրում են նման ծրագրերը իրականացնել ուղղակիորեն կամ իրենց ստեղծած հիմնադրամների միջոցով²⁰⁹:

²⁰⁵ ՀՀ վարչապետի օգոստոսի 2018 թվականի օգոստոսի 21-ի թիվ 1111-Ս որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի կանոնադրությունն ու կազմը հաստատելու և ՀՀ վարչապետի 2001 թվականի մարտի 14-ի թիվ 205 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 21.08.2018, վերջին փոփ. 20.01.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=159652>:

²⁰⁶ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հաղորդակցություն բարեգործական ՔՀԿ-ների հետ, հոկտեմբեր 2022:

²⁰⁷ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 123:

²⁰⁸ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, հոդված 62:

²⁰⁹ «Քաղաքացիական հասարակության ներկա վիճակը և փոփոխվող դերը հանրային քաղաքականության գործընթացներում», Հետազոտության զեկույց, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների կենտրոն, Երևան, 2022:

Չափորոշիչ 5. Օրենսդրությունն ու քաղաքականությունը խթանում են կամավորությունը և խթաններ տրամադրում դրա զարգացման համար:

Օրենսդրությամբ կամավորական գործունեության հստակ սահմանում և խրախուսման մեխանիզմներ չկան: «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքը սահմանում է ՀԿ-ի աշխատանքներում կամավորներին ներգրավելու իրավունքը և կարգը: Ըստ օրենքի՝ եթե կամավորի աշխատանքի տևողությունը գերազանցում է շաբաթական 20 ժամը, ապա կազմակերպությունը կամավորների հետ կնքում է կամավոր աշխատանքի մասին պայմանագիր: Ընդ որում, արգելվում է կամավորներին ներգրավել կազմակերպության ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ²¹⁰: «Բարեգործության մասին» օրենքի համաձայն՝ կամավորներն այն ֆիզիկական անձինք են, ովքեր կատարում են անհատույց աշխատանքներ բարեգործություն ստացողների օգտին²¹¹: Ըստ ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի՝ կամավոր աշխատանքը և օգնությունը չեն կարող անօրինական համարվել²¹²: Կամավորության վերաբերյալ այս հատվածային կարգավորումները չեն անդրադառնում կամավորների ծախսերի փոխհատուցման հարկման, հիմնադրամներում կամավորների աշխատանքի, պատասխանատվության մեխանիզմների և միջազգային կամավորների ներգրավման հարցերին: ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը կամավորական գործունեության մասին օրենքի նախագիծ է մշակել՝ կամավորության հասկացությունը, կամավորների իրավունքները և պարտականությունները, ծախսերի փոխհատուցումը և այլ հարցեր կարգավորելու նպատակով: Նախագծի վերջին տարբերակը 2020 թվականին ներկայացվել էր հանրային քննարկման²¹³, սակայն 2022 թվականի նոյեմբերի դրությամբ դեռևս առաջընթաց չկար: ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության գրության համաձայն՝ կամավորական գործունեությանը վերաբերող օրենքների նախագծերի փաթեթը ներկայացվել է ՀՀ վարչապետի աշխատակազմ և գտնվում է քննարկման փուլում²¹⁴:

Գործնականում ՔՀԿ-ները հաճախ են կամավորների ներգրավում իրենց աշխատանքում, և կամավորության մշակույթը աճ է ապրում՝ հատկապես երիտասարդների շրջանում, որոնք կամավոր աշխատանքը համարում են աշխատանքային փորձ ձեռք բերելու և կամ որոշակի նպատակի կամ համայնքին ծառայելու հնարավորություն: ՔՀԿ-ներն արգելքների չեն հանդիպում օտարերկրյա կամավորներին ներգրավելու կամ կամավորներին արտասահման ուղարկելու դեպքում, սակայն որոշակի վարչարարական խոչընդոտներ պետք է հաղթահարեն՝ օտարերկրյա կամավորների վերաբերյալ համապատասխան իրավական կարգավորումների բացակայության պատճառով: Կամավորական փորձը հաճախ գնահատվում է գործատուների և համալսարանների կողմից:

²¹⁰ ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, հոդված 17:

²¹¹ ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, հոդված 9:

²¹² ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքը, 09.11.2004, վերջին փոփ. 05.10.2022, հոդված 102, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169568>

²¹³ ՀՀ օրենքի նախագիծ «Կամավորական գործունեության և կամավոր աշխատանքի մասին», Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/2516>:

²¹⁴ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության գրություն առ 31.10.2022թ.

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Կառավարությանը՝ ընդլայնել ՔՀԿ-ներին տրամադրվող պետական ֆինանսավորման շրջանակը, մասնավորապես՝ ավելացնել պետական ֆինանսավորում տրամադրող պետական մարմինների քանակը, դրամաշնորհների ֆինանսավորման և ծառայությունների պատվիրակման ծավալներն ու գործելակերպը. ապահովել ֆինանսավորման թափանցիկ, մրցակցային և հաշվետու հատկացում ինչպես պետական, այնպես էլ տեղական մակարդակներում, այդ թվում՝ արդիականացնելով պետական դրամաշնորհների տրամադրման էլեկտրոնային հարթակը՝ այն առավել սահուն ու արդյունավետ օգտագործելու համար, ընդունելով տեղական բյուջեներից թափանցիկ և մրցակցային հատկացումներ պարտադրող կանոնակարգեր, ինչպես նաև բարելավել համապատասխան պետական ծառայողների՝ դրամաշնորհների կառավարման և մշտադիտարկման կարողությունները:
- Կառավարությանը, մասնավորապես ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը, ինչպես նաև խորհրդարանին՝ ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր ստեղծել, որը կօգնի բարելավել տարբեր աղբյուրներից, այդ թվում՝ անհատների և տնտեսվարող սուբյեկտների նվիրատվություններից և ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությունից ֆինանսավորում և բնափրային աջակցություն հայթայթելու հնարավորությունները: Մասնավորապես.
 - դյուրինացնել բարեգործական գործունեությունը հարկերից ազատելու ընթացակարգերը՝ հնարավորություն ընձեռելով ժամանակին և արդյունավետ գործարքներ կատարել բարեգործական նպատակների համար,
 - տնտեսական գործունեությամբ զբաղվող ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ հարկային ռեժիմ ապահովել՝ խրախուսելու ինքնաֆինանսավորման հասնելու նրանց ջանքերը,
 - հաշվի առնել միջազգային առաջատար փորձը, որը կօգնի խթանել ՔՀԿ-ների գործունեությունը ավելի բարենպաստ հարկային ընթացակարգերի միջոցով,
 - ավելի զգալի հարկային արտոնություններ տրամադրել անհատների և ընկերությունների նվիրատվությունների համար²¹⁵ և ԱԱՀ-ից ազատել ՔՀԿ-ներին տրամադրվող բնափրային նվիրատվությունները:
- Կառավարությանը և խորհրդարանին՝ կամավորական գործունեության վերաբերյալ առկա օրենսդրական բացերը լրացնող կարգավորումներ ընդունել՝ ՔՀԿ-ների և մասնավորապես մեծաքանակ կամավորների հետ աշխատող կազմակերպությունների հետ խորհրդակցությամբ:

²¹⁵ Օրինակ՝ Լեհաստանում, Բուլղարիայում և Չեխիայում ընկերությունների նվիրատվությունները նվազեցվում են հարկման բազայի մինչև 10%-ի չափով. տես. «Բարեգործությունը խթանող հարկային արտոնություններ. համեմատական հետազոտություն», հուլիս 2021, Ոչ առևտրային իրավունքի եվրոպական կենտրոն, <https://ecnl.org/sites/default/files/2021-07/Final%20ECNL%20Tax%20benefits%20stimulating%20philanthropy%20July.pdf>:

3.10 Պետություն-ՔՀԿ համագործակցություն

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.0 / 7**

Իրավական դաշտ՝ 4.3 / 7	Գործնական դաշտ՝ 3.6 / 7
----------------------------------	-----------------------------------

Պետության և ՔՀԿ-ների միջև համագործակցությունը կարգավորվում է քաղաքականության մշակման գործընթացում մասնակցության վերաբերյալ օրենսդրությամբ և տարբեր խորհրդակցական մարմինների ու համատեղ խմբերի ստեղծման ու գործունեության մասին կառավարության որոշումներով: ՔՀԿ-ների հետ գործակցության և կամ նրանց մասնակցության կարևորությունն արտացոլված է տարբեր ազգային ծրագրերում և ռազմավարություններում: Մինևույն ժամանակ ՔՀԿ-ների զարգացման կամ պետություն-ՔՀԿ համագործակցության վերաբերյալ առանձին քաղաքականություն կամ ռազմավարություն չկա:

Հասարակական խորհուրդների և այլ խորհրդակցական մարմինների գործառնությունն ու արդյունավետությունը հաճախ կախված են տվյալ գերատեսչության քաղաքական կամքից: Առանձին քաղաքականությունների կամ նախաձեռնությունների շրջանակներում գործող համատեղ աշխատանքային խմբերը ավելի հիմնավոր և բովանդակալից գործակցության հիմք են ստեղծում:

Պետություն-ՔՀԿ համագործակցության ոլորտի ընդհանուր գնահատականը մնացել է նույնը, ինչ 2021 թվականին էր: Այս ոլորտի վերաբերյալ նախորդ զեկույցի առաջարկները վերահաստատվել են, այն է՝ քաղաքացիական հասարակության հատվածի վերաբերյալ համապարփակ ռազմավարության մշակում և իրականացում, խորհրդատվական մարմինների ներուժի ավելի արդյունավետ օգտագործում և համատեղ աշխատանքային խմբերի ձևաչափով համագործակցության ընդլայնում:

Չափորոշիչ 1. Պետական քաղաքականությունը նպաստում է ՔՀԿ-ների զարգացմանը և նրանց հետ համագործակցությանը:

Հայաստանում պետության և ՔՀԿ-ների միջև համագործակցությունը ամրագրված չէ որևէ քաղաքականությամբ կամ ռազմավարությամբ, չկա նաև ՔՀԿ-ների զարգացման վերաբերյալ որևէ պետական ռազմավարություն, որը կնպաստեր ՔՀԿ հատվածի զարգացմանն ուղղված առավել արդյունավետ գործընկերությանը և համատեղ ջանքերին: Պետության և ՔՀԿ-ների միջև համագործակցության շրջանակը ուրվագծված է ՔՀԿ-ների մասնակցության համար հնարավորություններ սահմանող տարբեր իրավական ակտերի և ռազմավարությունների միջոցով:

«ՔՀԿ չափիչ» 2021 զեկույցի արդյունքների հիման վրա ԹԻՀԿ-ը, Հայաստանի այլ ՔՀԿ-ների և պետական կառույցների հետ համատեղ, քննարկումներ է նախաձեռնել ՔՀԿ-ների

շրջակա միջավայրի բարելավմանն ուղղված ճանապարհային քարտեզի նախագծի շուրջ²¹⁶:

Միևնույն ժամանակ, ՔՀԿ-ների հետ գործակցությանը վերաբերող դրույթներ կան Հակակոռուպցիոն ռազմավարության, Գենդերային քաղաքականության իրականացման ռազմավարության, Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարության, ինչպես նաև բազմաշահառու հանձնաժողովների և համատեղ աշխատանքային խմբերի հիմնադրումը և գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերում: Այս փաստաթղթերը մշակվել են ՔՀԿ-ների մասնակցությամբ՝ իրականացման և մշտադիտարկման արդյունավետության տարբեր մակարդակներով: 2022 թվականին ՔՀԿ-ի հետ համագործակցությամբ և քաղաքացիական հասարակության շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ իրականացվեց 2023-2026 թվականների հակակոռուպցիոն նոր ռազմավարության մշակման գործընթացը²¹⁷:

Չափորոշիչ 2. Պետությունը ՔՀԿ-ների հետ համագործակցությանն աջակցող հատուկ մեխանիզմներ ունի:

ՀՀ Սահմանադրությամբ առանձին դրույթ է նախատեսված Հանրային խորհրդի վերաբերյալ՝ որպես կառավարության խորհրդակցական մարմին²¹⁸: Այս մարմնի գործառույթներն են՝ քաղաքականության մշակման և իրականացման գործում հասարակության տարբեր շերտերի շահերը ներկայացնելը, պետական կառավարման գործընթացներին քաղաքացիական հասարակության մասնակցությանը նպաստելը, հանրային նշանակություն ունեցող հարցերի, այդ թվում՝ օրենքների և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի, պետական ծրագրերի, ռազմավարությունների, հայեցակարգերի և դրանց նախագծերի վերաբերյալ հասարակական կարծիքը բացահայտելը²¹⁹: «Հանրային խորհրդի մասին» օրենքը սահմանում է խորհրդի անդամակցության և գործունեության հիմնական սկզբունքները: Հանրային խորհուրդը կազմված է 45 անդամից, որոնցից 15-ը նշանակվում է կառավարության կողմից, իսկ 15-ը հավաքագրվում են տարբեր կառույցներից՝ վարկանիշային ընտրության միջոցով: Հետագայում այդ 30 անդամներն առաջադրում և ընտրում են մնացած 15 անդամներին: Հանրային խորհրդի նախագահին ընտրում է վարչապետը²²⁰: Գործնականում Հանրային խորհրդի նախագահի՝ 2021 թվականի հունիսի հրաժարականից հետո այս մարմնի գործունեության մասին տեղեկություններ չկան²²¹: 2022 թվականին ընդունված՝ Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը մատնանշել է Հանրային խորհրդի և նմանատիպ այլ հարթակների՝ իրենց առաքելության փաստացի չապահովելու խնդիրը և քայլեր

²¹⁶ Armenia: 2021 CSO Meter Country Report presented, CSO Meter (Հայաստան՝ ներկայացվեց 2021 թվականի ՔՀԿ չափիչ զեկույցը, ՔՀԿ չափիչ), <https://csometer.info/updates/armenia-2021-cso-meter-country-report-presented>: Տեղի ունեցավ Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության նպաստավոր միջավայրի բարելավմանն ուղղված ճանապարհային քարտեզի նախագծի ներկայացումը, Թրանսպարենսի Ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոն, 10.11.2022, <https://transparency.am/en/media/news/article/4756>

²¹⁷ Արդարադատության նախարարության նախաձեռնությամբ մեկնարկել է 2023-2026 թվականների հակակոռուպցիոն ռազմավարության մշակման գործընթացը, Հայաստանի Հանրապետության Արդարադատության նախարարություն, 11.07.2022, <https://moj.am/article/3223>

²¹⁸ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, հոդված 161:

²¹⁹ ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, վերջին փոփ. 11.02.2021, հոդված 2, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=150514>:

²²⁰ ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, հոդված 5:

²²¹ Հայաստանի Հանրապետության Հանրային խորհուրդ, <https://publiccouncil.am/>:

նախատեսել դրա բարելավման ուղղությամբ՝ նախատեսելով խորհրդակցական այնպիսի մարմնի ստեղծում, որը «կունենա ոչ թե համընդգրկուն և անորոշ քննարկումներ ծավալելու մանդատ, այլ կստանան զարգացման ու բարեփոխումների օրակարգի սպասարկման համար պատշաճ մասնագիտական ներուժ մոբիլիզացնելու առաքելությունը՝ որպես կառավարման համակարգի այլընտրանքային ձայն և պրոֆեսիոնալ «քննադատ»»²²²:

Նախարարությունների խնդիրների և գործառույթների իրականացմանը քաղաքացիական հասարակության մասնակցությունն ապահովելու նպատակով 2016 թվականին ստեղծվեցին նախարարներին կից հասարակական խորհուրդներ²²³: Կառավարության որոշման հիման վրա հասարակական խորհուրդներին վերաբերող դրույթը 2018 թվականին նորից ներառվեց պետական կառավարման համակարգի մարմինների կանոնադրության օրինակելի ձևի մեջ²²⁴: Ըստ նախարարությունների կողմից ընդունված աշխատակարգերի, որտեղ սահմանված են հասարակական խորհրդի անդամների ընտրության, հանդիպումների պարբերականության և գործունեության թափանցիկության սկզբունքները, խորհուրդները պետք է կազմավորվեն թափանցիկ ձևով և նիստեր գումարեն առնվազն եռամսյակը մեկ անգամ: Գործնականում 2022 թվականին նախարարություններից միայն մեկն էր (ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը) սահմանված պարբերականությամբ նիստեր անցկացրել, բացի այդ՝ հինգ նախարարություն նիստ են կազմակերպել առնվազն մեկ անգամ: Ոչ բոլոր նախարարություններն են օրենքով սահմանված կարգով հրապարակում հասարակական խորհուրդների նիստերի արձանագրությունները և գործունեության տարեկան հաշվետվությունները: Հասարակական խորհուրդներին ՔՀԿ-ների մասնակցությունը սահմանափակող կարևոր խնդիր է մարզային կազմակերպությունների մասնակցության դժվարությունը, քանի որ նիստերն անցկացվում են Երևանում՝ առանց առցանց միանալու հնարավորության և ճանապարհածախսի փոխհատուցման:

Վարչապետի որոշումների հիման վրա, ինչպես նաև նախարարությունների և այլ պետական գերատեսչությունների կողմից վերջին տարիներին ձևավորվել են նաև այլ ոլորտային խորհուրդներ և հանձնաժողովներ, այդ թվում՝ Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խորհուրդը, Կանանց հարցերով խորհուրդը, Ազգային փոքրամասնությունների հարցերով խորհուրդը, Երեխաների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովը և այլն: Հայաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպանը ևս մի քանի խորհրդատվական մարմին է հիմնադրել, որոնցից մեկը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանին առընթեր Կանանց իրավունքների հարցերով հասարակական խորհուրդը ստեղծվել է 2022 թվականին²²⁵: Բացի դրանից, կան նաև տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին կից խորհրդակցական մարմիններ: Այս կառույցների մեծ մասի դեպքում անդամների ընտրության և գործունեության սկզբունքները թափանցիկ

²²² ՀՀ կառավարության N 691-Լ որոշումը «Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը, 2022-2024 թվականների ճանապարհային քարտեզը և արդյունքային շրջանակը, ռազմավարության իրականացման հսկողությունն ու համակարգումն ապահովող անձանց ցանկը հաստատելու մասին», 13.05.2022:

²²³ ՀՀ կառավարության թիվ 337-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016:

²²⁴ ՀՀ կառավարության թիվ 1552-Լ որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2018 թվականի մայիսի 22-ի թիվ 624-Լ որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին», 27.12.2018, <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/31320/>:

²²⁵ Տեղի ունեցավ ՀՀ ՄԻՊ-ին առընթեր կանանց իրավունքների հարցերով հասարակական խորհրդի անդամներին նիստը, Հայաստանի Հանրապետության Մարդու իրավունքների պաշտպան, 12.09.2022, <https://ombuds.am/am/site/ViewNews/2339/>:

չեն, իսկ դրանց գործառնությունն ու արդյունավետությունը տարբեր են՝ կախված տվյալ մարմնից: Տեղական ինքնակառավարման մեջ կանանց և երիտասարդների քաղաքացիական մասնակցության ամրապնդման նպատակով բազմաթիվ համայնքներում կանանց և երիտասարդների հարցերով հասարակական խորհուրդներ են նախաձեռնվել Միավորված ազգերի կազմակերպության զարգացման ծրագրի (ՄԱԶԾ) «Կանայք և երիտասարդները նորարարական տեղական զարգացման գործընթացներում» ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվում է ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարության հետ համագործակցությամբ²²⁶:

Ընդհանուր առմամբ, ՔՀԿ-ները գտնում են, որ խորհուրդները և հանձնաժողովները տեղեկատվության փոխանակման օգտակար մեխանիզմ են, սակայն շատ դեպքերում դրանք չեն գործում, կամ էլ նախարարություններն այդ մարմիններին վերաբերվում են որպես ձևականություն, իսկ ՔՀԿ-ների կարծիքներն և առաջարկները հաշվի առնելու որևէ պարտադրող մեխանիզմ չկա: Բացի այդ, ՔՀԿ-ները նշում են, որ խորհրդատվական մարմինների աշխատանքի վերաբերյալ հաշվետվությունները հաճախ հասանելի չեն, և ցանկալի կլիներ այդ մարմինների կազմի և գործունեության վերաբերյալ տեղեկատվության հրապարակման միասնական հարթակ ունենալ:²²⁷

Մասնակցային գործելակերպի հանձնառությունն ապահովելու նպատակով բազմաշահառու աշխատանքային խմբեր են ստեղծվել միջազգային տարբեր նախաձեռնությունների, օրինակ՝ ԲԿԳ²²⁸ և «Արդյունահանող ճյուղերի թափանցիկության նախաձեռնություն»²²⁹ շրջանակում: ՀՀ արդարադատության նախարարության ներքո գործող դիտորդական խումբը քրեակատարողական հիմնարկներում և մարմիններում հասարակական վերահսկողություն է իրականացնում՝ ըստ «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» օրենքի պահանջի²³⁰ և ՀՀ արդարադատության նախարարի հրամանով սահմանված կարգի²³¹: Մակայն խմբի գործունեության համար պետական ֆինանսավորում չի տրամադրվում, ուստի անդամ կազմակերպությունները ստիպված են ֆինանսավորում հայթայթել դոնորներից կամ ներդնել իրենց սեփական ռեսուրսները, որպեսզի կարողանան իրականացնել աշխատանքը: Գործում են նաև այլ դիտորդական խմբեր, որոնք մոնիտորինգ են իրականացնում հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող անձանց բուժման և խնամքի ծառայություններ մատուցող²³² և երեխաներին, տարեցներին ու հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի ծառայություններ մատուցող²³³ կազմակերպություններում: Ըստ պահանջի համատեղ աշխատանքային խմբեր են ձևավորվել առանձին իրավական նախագծերի, ռազմավարությունների մշակման և իրականացման շուրջ: Համատեղ խմբերի ձևաչափը

²²⁶ Women and Youth for Innovative Local Development, UNDP Armenia (Կանայք և երիտասարդները նորարարական տեղական զարգացման գործընթացներում, ՄԱԶԾ Հայաստան), <https://www.undp.org/armenia/projects/women-and-youth-innovative-local-development>:

²²⁷ Ֆոկուս-խմբային քննարկումներ, հոկտեմբեր 2022 թ.:

²²⁸ Խմբի անդամներ, Բաց կառավարման գործընկերություն Հայաստան, <https://ogp.gov.am/en/about-the-group/>:

²²⁹ ԲԾԽ-ի կազմ, Արդյունահանող ճյուղերի թափանցիկության նախաձեռնություն, <https://www.eiti.am/hy/ԲԾԽ-ի-կազմ/>:

²³⁰ ՀՀ օրենքը «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին», 06.02.2002, վերջին փոփ. 07.07.2022, հոդված 47, <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=166119>:

²³¹ ՀՀ արդարադատության նախարարի թիվ 126-Ն հրաման, 20.03.2020, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=140628>:

²³² ՀՀ առողջապահության նախարարի թիվ 3757-Ս հրաման, 28.12.2017, <https://www.moh.am/images/legal-106.pdf>:

²³³ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի թիվ 112-Ս/1 հրաման, 16.10.2018, <https://www.mlsa.am/wp-content/uploads/2017/05/112-A-1-hraman.pdf>:

արդյունավետ է համարվում ՔՀԿ-ների կողմից, քանի որ այն ապահովում է մասնակցության ավելի բարձր՝ համագործակցային մակարդակ, և այդպիսով հնարավորություն է տալիս ավելի նշանակալի ներդրում ունենալ քաղաքականության մշակման, իրականացման և մշտադիտարկման գործում:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Կառավարությանը՝ ՔՀԿ-ների և միջազգային կազմակերպությունների հետ համատեղ մշակել և իրականացնել քաղաքացիական հասարակության հատվածի զարգացման համապարփակ ռազմավարություն, որն ուղղված կլինի ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ միջավայրի ապահովմանը:
- Պետական մարմիններին՝ լիարժեք և արդյունավետ կերպով օգտագործել խորհրդակցական մարմինների ներուժը, մասնավորապես՝ նիստեր կազմակերպել օրենքով նախատեսված պարբերականությամբ, հեռավար մասնակցության հնարավորություն ընձեռել և ջանքեր գործադրել ՔՀԿ-ների բովանդակալից մասնակցության ուղղությամբ՝ նրանց ներգրավելով քաղաքականության մշակման վաղ փուլերում և հնարավորինս ներառելով ներկայացված առաջարկները:
- Կառավարությանը և խորհրդարանին՝ ավելի հաճախ օգտագործել համատեղ աշխատանքային խմբերի ձևաչափը՝ որպես քաղաքականության մասնակցային մշակման և իրականացման արդյունավետ գործիք:

3.11 Թվային իրավունքներ

Ոլորտի ընդհանուր գնահատական՝ **4.5 / 7**

Իրավական դաշտ՝
4.9 / 7

Գործնական դաշտ՝
4.0 / 7

Թվային իրավունքների պաշտպանությունը արտացոլված է խոսքի ազատության, մասնավոր կյանքի, տեղեկատվության ազատության և այլ իրավական կարգավորումներում: Հայաստանը բարելավել է իր միավորը «Տրիդմ Հաուզ» կազմակերպության «Համացանցի ազատություն» 2022 թվականի զեկույցում և գնահատվում է որպես ազատ՝ համացանցի ազատության առումով: Համացանցը լայնորեն հասանելի է երկրում, իսկ կառավարությունը հավելյալ միջոցառումներ է նախատեսում օժանդակող ենթակառուցվածքը բարելավելու համար: Պետության կողմից մի շարք թվային հարթակներ են ստեղծվել՝ տեղեկատվության հասանելիությունը և պետական ծառայությունների կառավարումը բարելավելու նպատակով: Մինևույն ժամանակ, առցանց հարթակներում լայնատարած ապատեղեկատվության խնդիրները պահպանվում են, իսկ իշխանությունների՝ այս խնդիրների լուծմանն ուղղված ջանքերը բավարար չեն, թեև ՔՀԿ-ները փաստերի ստուգման մի շարք նախաձեռնություններ են սկսել: Հսկողության

նպատակներով տեխնոլոգիաների օգտագործումը պատշաճ կերպով կարգավորվում է օրենքով և սահմանափակված է նպատակների նեղ շրջանակի համար: Այդուհանդերձ, ՔՀԿ-ները կասկածներ ունեն, որ գործնականում տեղի է ունենում հեռախոսային և էլեկտրոնային հաղորդակցության ապօրինի հսկողություն: Որպես դրական միտում՝ լրատվամիջոցները, պետական և ՔՀԿ կայքերն այս տարի ավելի քիչ կիրառվածություններին են ենթարկվել:

Թվայնացման և համացանցի հասանելիության խթանման ուղղությամբ կառավարության ձեռնարկած քայլերի, ինչպես նաև մեդիա գրագիտության և փաստերի ստուգման բարելավմանն ուղղված ՔՀԿ նախաձեռնությունների շնորհիվ 2022 թվականին իրավիճակը այս ոլորտում փոքր-ինչ բարելավվել է: Մյուս կողմից, թվային իրավունքների ոլորտի ընդհանուր գնահատականը զգալիորեն բարձրացել է 2021 թվականի համեմատ (4.2-ից դառնալով 4.5)՝ վերահաշվարկի արդյունքում, քանի որ այս ոլորտը դեռևս նոր զարգացող ոլորտ է, որի որակական վերլուծությունն ու գնահատումը փոփոխության է ենթարկվում:

Չափորոշիչ 1. Թվային իրավունքները պաշտպանված են, իսկ թվային տեխնոլոգիաները համապատասխանում են մարդու իրավունքների ստանդարտներին:

Հայաստանի օրենսդրության մեջ թվային իրավունքների սահմանում չկա, սակայն մի շարք առնչվող պարտավորություններ են սահմանված՝ հիմնված միջազգային կոնվենցիաների և մարդու իրավունքներին առնչվող համապատասխան օրենքների վրա: Հայաստանը վավերացրել է «Կիրառական օրենսդրությունների մասին» կոնվենցիան, որը պետության հանդեպ որոշակի պարտականություններ է սահմանում՝ կապված կիրառվող իրավունքների պաշտպանության հետ²³⁴: Ազգային օրենսդրությունը թվային իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմներ է նախատեսում խոսքի ազատության, տեղեկատվության ազատության, մասնավոր կյանքի իրավունքի, անձնական տվյալների պաշտպանության, կիրառական օրենսդրությունների և այլ առնչվող հարցերի վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրության դրույթներում, տարբեր օրենքներում և այլ իրավական ակտերում: ՀՀ Սահմանադրությունը համաչափության և որոշակիության սկզբունքներ է նախատեսում իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների նկատմամբ, ինչպես նաև թույլ է տալիս որոշակի իրավունքներ և ազատություններ սահմանափակել արտակարգ կամ ռազմական դրության պայմաններում²³⁵:

Արհեստական բանականության համակարգերի վերաբերյալ հատուկ կարգավորում չկա: Քրեական օրենսգիրքը կիրառական օրենսդրությունների համար պատասխանատվություն է սահմանում «Կիրառական օրենսդրությունների մասին» կոնվենցիայում հռչակված սկզբունքներին համապատասխան²³⁶: Ինչպես նշված է Ոլորտ 6-ում («Խոսքի ազատություն»), ատելություն, խտրականություն, անհանդուրժողականություն կամ թշնամանք հրահրելուն կամ քարոզելուն ուղղված հրապարակային խոսքը, ինչպես նաև այդ նպատակով նյութ կամ առարկա տարածելը, բռնություն գործադրելու հրապարակային կոչերը և բռնության հրապարակային արդարացումը կամ քարոզը, ներառյալ առցանց հարթակներում, ենթակա է քրեական պատասխանատվության:

²³⁴ Կոնվենցիա կիրառական օրենսդրությունների մասին, Եվրոպայի խորհուրդ, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=48028> :

²³⁵ ՀՀ Սահմանադրություն, փոփ. 06.12.2015, հոդվածներ 76-79:

²³⁶ ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 05.05.2021, գլուխ 38, հոդվածներ 359-365.

«Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքը համապատասխան կարգավորումներ է նախատեսում անձնական տվյալների օգտագործման և մշակման վերաբերյալ: Նամակագրության, հեռախոսային խոսակցությունների և հաղորդակցության այլ ձևերի ազատության և գաղտնիության իրավունքը երաշխավորվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ: Այս իրավունքի սահմանափակումները կարող են նախատեսվել միայն օրենքով՝ պետական անվտանգության, երկրի տնտեսական բարեկեցության, հանցագործությունների կանխման կամ բացահայտման, հասարակական կարգի, առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով: Հաղորդակցության գաղտնիությունը կարող է սահմանափակվել միայն դատարանի որոշմամբ, բացառությամբ, երբ դա անհրաժեշտ է պետական անվտանգության պաշտպանության համար և պայմանավորված է հաղորդակցվողների՝ օրենքով սահմանված առանձնահատուկ կարգավիճակով²³⁷:

Ըստ «Օպերատիվ հետախուզական գործունեության մասին» օրենքի՝ էլեկտրոնային հաղորդակցության հսկողությունը կարող է իրականացվել միայն դատարանի որոշմամբ, բացառությամբ այն անհետաձգելի դեպքերի, երբ հապաղումը կարող է հանգեցնել ահաբեկչական գործողությունների կամ սպառնալ պետական անվտանգությանը: Նման դեպքում ԱԱԾ-ն կարող է հսկողություն իրականացնել մինչև 48 ժամվա ընթացքում՝ նախքան դատարանի որոշման տրամադրումը²³⁸: Իրավապահ մարմինների կողմից թվային տեխնոլոգիաների օգտագործումը կանոնակարգվում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների համար տեխնիկական միջոցների օգտագործման վերաբերյալ դրույթներով, որոնք երաշխիքներ են պարունակում մասնավոր կյանքի գաղտնիության իրավունքի խախտման դեմ: Կառավարության որոշման համաձայն, թույլատրվում է մշակել տեխնիկական, այդ թվում՝ ծրագրային միջոցներ, որոնք հատուկ նախատեսված են համակարգչային ցանցերում և համակարգերում պահվող տեղեկատվությունը կորզելու և ինտերնետային հաղորդակցության բոլոր ձևերի, ներառյալ տեքստի, ձայնային և մուլտիմեդիա բովանդակության գաղտնի վերահսկման, գաղտնալսման և ձայնագրառման համար²³⁹:

«Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» օրենքի համաձայն՝ նախատեսված դեպքերում և կարգով բոլոր օպերատորները և ծառայություն մատուցողները պարտավոր են ապահովել իրավապահ և ազգային անվտանգության աշխատակիցների մուտքը հաղորդակցության սարքավորումներին և նմանատիպ այլ սարքերին՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների անցկացմանն աջակցելու նպատակով²⁴⁰: «Օպերատիվ հետախուզական գործունեության մասին» օրենքում 2022 թվականի հունիսին ընդունված փոփոխությունների համաձայն՝ հեռահաղորդակցական կազմակերպությունները պարտավոր են «իրավասու մարմինների պահանջով տրամադրել տեխնիկական համակարգեր և ստեղծել օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման համար անհրաժեշտ այլ պայմաններ»²⁴¹: Փորձագետների կարծիքով՝ այս ձևակերպումը

²³⁷ ՀՀ Սահմանադրություն, փոփ. 06.12.2015, հոդված 33:

²³⁸ ՀՀ օրենքը «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին», 22.10.2007, հոդվածներ 32 և 34:

²³⁹ ՀՀ կառավարության թիվ 810-Ն որոշումը «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների անցկացման ընթացքում օգտագործվող հատուկ (մշակված, ծրագրված, հարմարեցված) տեխնիկական միջոցների ցանկը հաստատելու մասին», 31.07.2008, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=45845>:

²⁴⁰ ՀՀ օրենքը «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին», 08.07.2005, վերջին փոփ. 03.03.2021, հոդված 50, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152672>:

²⁴¹ ՀՀ օրենքը ««Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին», 09.06.2022, հոդված 17, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=164822>:

գուրկ է որոշակիությունից և լայն լիազորություններ է տալիս իրավապահներին: Ինչ վերաբերում է գործնական դաշտին, առանձին ՔՀԿ-ներ և փորձագետներ նշել են, որ չեն բացառում իրավապահների և ԱԱԾ-ի կողմից ապօրինի հսկողության հնարավորությունը, հատկապես հաշվի առնելով վերջին տարիներին հրապարակված՝ բարձրաստիճան պաշտոնյաների հեռախոսների գաղտնալսման մի շարք ձայնագրությունները: 2022 թվականին Google-ը հաստատել է Հայաստանի կառավարության կողմից Predator լրտեսական ծրագրի օգտագործումը²⁴²:

Համաձայն «Ֆրիդոմ Հաուզ» կազմակերպության «Համացանցի ազատության» զեկույցի, Հայաստանը 2022 թվականին բարելավել է իր գնահատականը և համացանցի ազատության տեսանկյունից գնահատվել է որպես ազատ երկիր՝ մասնավորապես հաշվի առնելով ինտերնետի լայն հասանելիությունը, զեկույցի ներառած ժամանակահատվածում արգելափակումների բացակայությունը և լրատվամիջոցների հանդեպ նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատ կիրառված սահմանափակումների նվազումը: Փորձագետները նշում են, որ 2022 թվականին 2021-ի համեմատ շատ ավելի քիչ են եղել պետական և ՔՀԿ կայքերի հանդեպ կիրառված սահմանափակումների և դրանց կոտրման դեպքերը²⁴³:

Հայաստանում սոցիալական ցանցերն ազատորեն գործում են: Այս ոլորտում հատուկ իրավակարգավորումներ չկան, որոնք քաղաքացիներին թույլ կտային սոցիալական ցանցերում իրենց իրավունքների խախտման դեպքում դիմել պետության պաշտպանությանը: Հայաստանի սահմանային շրջանների վրա ադրբեջանական վերջին հարձակման ժամանակ մի քանի օր հեռախոսային օպերատորների օգտատերերի համար հասանելի չէր ԹիկՏոկ սոցիալական ցանցի հավելվածը և մի քանի ադրբեջանական կայքեր²⁴⁴: Սակայն կառավարությունը որևէ պաշտոնական տեղեկատվություն չի տրամադրել այս սահմանափակումների վերաբերյալ, իսկ օրենսդրությամբ համապատասխան հիմքեր սահմանված չեն, հետևաբար, այս սահմանափակումների օրինականությունը վերահսկելու և նման որոշումները բողոքարկելու որևէ մեխանիզմ չկա:

Չափորոշիչ 2. Պետությունը պայմաններ է ստեղծում թվային իրավունքների իրացման համար:

Ինչպես նշվեց, թվային իրավունքներին վերաբերող իրավական դաշտը կարգավորվում է տարբեր առնչվող օրենքներով: 2021 թվականի փետրվարին կառավարությունն ընդունեց 2021-2025 թթ. Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը և ռազմավարության միջոցառումների ծրագիրը, որը մի շարք միջոցառումներ է նախատեսել ՀՀ կառավարության, տնտեսության և հասարակության թվային փոխակերպման ուղղությամբ: Այդ միջոցառումները ներառում են նորարարական տեխնոլոգիաների, կիրառման տեխնոլոգիաների, տվյալների քաղաքականության, էլեկտրոնային ծառայությունների և էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդրում և զարգացում, թվայնացման գործընթացների համակարգում, միասնական ստանդարտների և

²⁴² Protecting Android users from 0-Day attacks, Updates from Threat Analysis Group (TAG), («Անդրոիդի օգտատերերի պաշտպանություն 0-օրյա հարձակումներից, նորություններ սպառնալիքների վերլուծության խմբի»), May 19, 2022, <https://blog.google/threat-analysis-group/protecting-android-users-from-0-day-attacks/>:

²⁴³ Հարցազրույց, հոկտեմբեր 2022թ.:

²⁴⁴ NetBlocks, TikTok restricted in Azerbaijan and Armenia amid clashes over Nagorno-Karabakh («ԹիկՏոկը» սահմանափակվել է Ադրբեջանում և Հայաստանում՝ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ բախումների պատճառով), 14.09.2022, <https://netblocks.org/reports/tiktok-restricted-in-azerbaijan-and-armenia-amid-clashes-over-nagorno-karabakh-3An4pky2>

թվայնացված միջավայրի ստեղծում, տնտեսության մասնավոր հատվածում թվային տեխնոլոգիաների կիրառմանը նպաստող նախաձեռնությունների և հասարակության կողմից էլեկտրոնային գործիքների օգտագործումը խթանող ծրագրերի մշակում և իրականացում, ինչպես նաև անձնական տվյալների և հեղինակային իրավունքների պաշտպանության բարելավում²⁴⁵: 2022 թվականին ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունը հրապարակեց ռազմավարության՝ 2021 թվականին իրականացված գործողությունների կատարողական հաշվետվությունը²⁴⁶: Ռազմավարության իրականացման շրջանակներում ՔՀԿ-ների և ոլորտի փորձագետների մասնակցությամբ մի քանի հանդիպումներ են եղել՝ քննարկելու իրականացման գործընթացը և առկա մարտահրավերները: 2022 թվականի մարտին նախարարությունը լայնաշերտ ինտերնետ հասանելիության ապահովման ռազմավարության նախագիծ հրապարակեց, որը նպատակ ուներ բարելավել համապատասխան ենթակառուցվածքները և Հայաստանի բոլոր բնակավայրերում ստեղծել լայնաշերտ կամ գերարագ ինտերնետի այլընտրանքային մալուխներ²⁴⁷: Ներկայումս համացանցը լայնորեն հասանելի և մատչելի է Հայաստանում, հատկապես բջջային կապի օգտատերերի համար, քանի որ բնակավայրերի մեծ մասը (99,4%) ունի ինտերնետ հասանելիություն բջջային օպերատորների միջոցով, իսկ լայնաշերտ (ֆիքսված) ինտերնետն առկա է բնակավայրերի 62,7%-ում²⁴⁸:

Հայաստանում գործում են մի շարք թվային հարթակներ, որոնք նպաստում են պետական մարմինների կողմից տնօրինվող տեղեկատվության հասանելիությանը, մասնակցության և էլեկտրոնային եղանակով բողոքներ ներկայացնելու հնարավորություններ ընձեռում: Այս հարթակները ներառում են e-register.am-ը, որը տեղեկատվություն է տրամադրում գրանցման գործընթացի և գրանցված իրավաբանական անձանց մասին, ինչպես նաև առցանց գրանցման հնարավորություն տալիս ընկերություններին, e-gov.am-ը, որը մասնավորապես տեղեկատվություն է տրամադրում կառավարության որոշումների, հաշվետվությունների, գրանցամատյանների վերաբերյալ, arlis.am-ը, որը պարունակում է բոլոր իրավական ակտերը՝ փոփոխությունների ինկորպորացիայով, e-draft.am-ը՝ իրավական նախագծերի հրապարակման միասնական հարթակը, որը հանրության կողմից առաջարկներ հավաքելու հնարավորություն է տալիս, e-petition.am-ը, որտեղ կարելի է առցանց հանրագրեր ներկայացնել՝ աջակիցներ հավաքագրելու հնարավորությամբ և համապատասխան պետական մարմնի կողմից պատասխանի պարտադիր պահանջով, և

²⁴⁵ ՀՀ կառավարության թիվ 183-Լ որոշումը «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությանը, ռազմավարության միջոցառումների ծրագրին և արդյունքային ցուցանիշներին հավանություն տալու մասին», 11.02.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=149957>:

²⁴⁶ «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը, ռազմավարության միջոցառումների ծրագրին և արդյունքային ցուցանիշներին հավանություն տալու մասին» ՀՀ Կառավարության 11.02.2021թ. թիվ 183-Լ որոշման կատարման վերաբերյալ հաշվետվություն, Հայաստանի Հանրապետության բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարություն, 30.08.2022, <https://hightech.gov.am/ֆինանսական-տեղեկատվություն/հաշվետվություններ/>:

²⁴⁷ Նախագիծ, ՀՀ կառավարության որոշում «Հայաստանի Հանրապետության տարածքում լայնաշերտ ինտերնետ կապի հասանելիության ապահովման ռազմավարությունը և 2022-2024թթ ռազմավարությունից բխող միջոցառումների իրականացման ժամանակացույցը հաստատելու մասին», Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, <https://www.e-draft.am/projects/4084/about>

²⁴⁸ Վերլուծական տեղեկանք Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերում հանրային ամրակցված (ֆիքսված) կապի հասանելիության (ներթափանցելիության) ապահովման աշխատանքների վերաբերյալ, Հայաստանի Հանրապետության հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողով, 2022, https://www.psrc.am/uploads/files/Էլեկտրոնային%20հաղորդակցություն/Ցանցերի%20հասանելիություն/Verluc_akan_2022n.pdf:

մի շարք այլ հարթակներ: Այս հարթակներից մի քանիսը նախագծվել են ՔՀԿ-ների հետ խորհրդակցելով, հատկապես այն դեպքում, երբ դրանք մշակվել են համատեղ նախաձեռնությունների շրջանակներում, ինչպիսին է օրինակ ԲԿԳ-ն: Այս հարթակների օգտագործման հետ կապված հիմնական մտահոգությունը կապված է դրանցից որոշների վերաբերյալ հանրային իրազեկվածության պակասի և առանձին հարթակների դեպքում, օրինակ հանրագրերի ներկայացման ժամանակ, նույնականացման պահանջի հետ:

Հայաստանի օրենսդրությամբ ցանցի չեզոքության սկզբունքը չի կարգավորվում, թեև ազգային լիազոր մարմինը՝ Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովը, մի քանի հայտարարություն է արել՝ նշելով, որ տեխնոլոգիաների չեզոքությունը կարգավորման կարևոր սկզբունք է²⁴⁹: Հանձնաժողովի որոշման համաձայն՝ հեռահաղորդակցության օպերատորները և ծառայություններ մատուցողները պետք է հրապարակեն և տեղեկացնեն բաժանորդներին, եթե համացանցում չեն սատարում որոշակի արձանագրություններ կամ առավելություն են տալիս որևէ արձանագրությանը: Որոշմամբ ամրագրվում է նաև, որ ծառայությունների մատուցման սակագները և պայմանները պետք է ամբողջապես հասանելի լինեն հանրությանը՝ բացառելով դրանց ներկայացման նկատմամբ որևէ խտրական կամ հայեցողական մոտեցում²⁵⁰: Այնուամենայնիվ, գործնականում հեռահաղորդակցության օպերատորները որոշ բջջային հավելվածների համար անվճար ինտերնետային կապ են տրամադրում, ինչը կարող է մեկնաբանվել որպես խտրական մոտեցում²⁵¹:

Հայաստանի օրենսդրությունը թույլ է տալիս պաշտպանել խախտված իրավունքները ինչպես անցանց, այնպես էլ առցանց միջավայրում, որի համար անհրաժեշտ է հայց, բողոք կամ դիմում ներկայացնել դատարան, իրավապահ մարմիններին, պատասխանողի վերադասին, կամ մասնագիտացված հաստատություններ, օրինակ՝ Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալություն, Մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ և այլն: Ըստ «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» օրենքի՝ եթե որևէ մեկը համարում է, որ իր անձնական տվյալները մշակվել են օրենքի պահանջների կամ իր իրավունքների և ազատությունների խախտմամբ, կարող է դիմել անձնական տվյալների պաշտպանության լիազոր մարմնին կամ դատարան և վնասի հատուցում պահանջել²⁵²:

Թվային իրավունքների վերաբերյալ կրթության և մեդիա գրագիտության առաջնագծում հիմնականում ՔՀԿ-ներն են՝ իրենց նախաձեռնություններով և ծրագրերով նպատակ ունենալով լրացնել այս ոլորտում առկա բացը, ինչը խիստ անհրաժեշտ է՝ հատկապես հաշվի առնելով ապատեղեկատվության գերակա խնդիրը: ՔՀԿ-ները հաճախ գործակցում են պետական մարմինների հետ: Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի և այլ շահագրգիռ կողմերի հետ համատեղ նախաձեռնել է

²⁴⁹ «Թվային իրավունքները և դրանց կարևորությունը ինֆորմացիոն հասարակության համար», Դավիթ Սանդուխյան, «Թվային իրավունքների հետ կապված մարտահրավերները Հայաստանում», Մամվել Մարտիրոսյան, Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտ, Երևան 2021, <https://mdi.am/wp-content/uploads/2021/10/digital-human-rights-research-and-articles.pdf>:

²⁵⁰ ՀՀ Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի թիվ 471-Ն որոշումը տվյալների հաղորդման և ինտերնետ հասանելիության ծառայությունների մատուցման սակագների և պայմանների հրապարակման կարգը հաստատելու մասին», 03.09.2008, վերջին փոփ. 25.07.2012, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=77489>:

²⁵¹ Հարցազրույց, հոկտեմբեր 2022թ.:

²⁵² ՀՀ օրենքը «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին», 18.05.2015, հոդված 17:

ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ռազմավարության մշակումը²⁵³ (մանրամասների համար տե՛ս Ոլորտ 6 «Խոսքի ազատություն»): 2017 թվականից Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությունը համագործակցում է «Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն» ՀԿ-ի հետ՝ մեդիագրագիտության ոլորտում ջանքերը համատեղելու և մասնավորապես նոր կրթական չափորոշիչներում և ծրագրերում մեդիա գրագիտության բաղադրիչի ներառումը ապահովելու համար²⁵⁴: ՔՀԿ-ների կողմից իրականացվում են փաստերի ստուգման մի շարք նախաձեռնություններ, որոնք ուղղված են նվազեցնելու կեղծ լուրերի տարածումը և իրազեկելու հանրությանը ապատեղեկատվության բացահայտման միջոցների վերաբերյալ²⁵⁵: Բացի այդ, ՔՀԿ-ները ձեռնարկներ և ուղեցույցներ են պատրաստել՝ թվային անվտանգության և փաստերի ստուգման վերաբերյալ²⁵⁶: Հանրային հեռուստաընկերությունը կանոնավոր հիմքով հեռարձակում է «Մեդիագրագիտություն» հաղորդումը, որը լուսաբանում է այնպիսի թեմաներ, ինչպիսիք են կեղծ լուրերը, առցանց անվտանգությունը, խարդախությունը, սոցիալական ցանցերի օգտագործումը և այլն²⁵⁷:

Ոլորտի կոնկրետ առաջարկությունները հետևյալն են.

- Իրավապահ մարմինները պետք է ապահովեն հսկողության տեխնոլոգիաների իրավաչափ օգտագործումը և անձնական տվյալների արտահոսքի պատշաճ վերահսկողությունն ու քննությունը:
- Կառավարությունը ոլորտային կազմակերպությունների հետ միասին պետք է նախաձեռնողական քայլեր ձեռնարկի թվային գրագիտության և թվային գործիքների օգտագործման բարելավման, մեդիա գրագիտության զարգացման և ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ուղղությամբ:

²⁵³ Հուլիսի 6-ին կայացավ «Ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ազգային ռազմավարություն» նախագծի հանրային ներկայացումը, Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն, <https://iprc.am/ստորություններ/հուլիսի-6-ին-կայացավ-ապատեղեկատվություն/2638/>:

²⁵⁴ Մեդիա գրագիտություն, Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն, <https://mediainitiatives.am/medialiteracy-2/>:

²⁵⁵ Տե՛ս, օրինակ՝ Փաստերի ստուգման հարթակ, Իրազեկ քաղաքացիների միավորում, <https://fip.am/>, Փաստերի ռադար, Հանրային լրագրության ակումբ, <https://pj.am/landing/>, Ստուգված է, media.am, <https://media.am/hy/category/verified/>:

²⁵⁶ Փաստերի ստուգում, http://factradar.tilda.ws/fact_checking, «ԹՎԱՅԻՆ ՀԵՏՔ. թվային անվտանգության և էլեկտրոնային գրագիտության ձեռնարկ», Բոլորը հանուն հավասար իրավունքների հիմնադրամ, https://www.allrights.am/arf_digital_footprint_handbook/:

²⁵⁷ Մեդիա գրագիտություն, Հայաստանի հանրային հեռուստատեսություն, <https://www.1tv.am/hy/program/videos/Մեդիագրագիտություն>:

IV. ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ընդհանուր առմամբ, 2021 թվականի համեմատ 2022 թվականին Հայաստանի ՔՀԿ միջավայրում էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել: «ՔՀԿ չափիչի» 2021 թվականի զեկույցի որոշ առաջարկություններ հասցեագրվել են՝ ատելության խոսքի վերաբերյալ կարգավորումների, ծանր վիրավորանքի ապաքրեականացման, առանձին ռազմավարություններում ու գործողությունների ծրագրերում մասնակցության մեխանիզմների և ինստիտուտների բարելավման, անձնական տվյալների կառավարման վերաբերյալ իրավական նախաձեռնությունների ու կարողությունների զարգացման միջոցով: Այնուամենայնիվ, նախորդ տարի արձանագրված այնպիսի մարտահրավերներն, ինչպիսիք են հարկային բարենպաստ միջավայրի բացակայությունը, հավաքների ժամանակ ուստիկանության կողմից բռնությունները և ապօրինի գործողությունները, գործնականում մասնակցային մեխանիզմների կիրառման բացերը և պետության կողմից ոչ բավարար պաշտպանությունը, դեռևս պահպանվում են, և այդ ուղղություններով ավելի շատ միջոցներ է անհրաժեշտ ձեռնարկել:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ 11 ոլորտներում ներկայացված 32 առաջարկությունների համագումարից որպես առաջնային են առանձնացվել հետևյալ տասը առաջարկությունները.

1. Կառավարությանը՝ ՔՀԿ-ների և միջազգային կազմակերպությունների հետ համատեղ մշակել և իրականացնել քաղաքացիական հասարակության հատվածի զարգացման համապարփակ ռազմավարություն, որն ուղղված կլինի ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ միջավայրի ապահովմանը:
2. ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը՝ հստակեցնել ԱԱՀ-ի շեմի համար հաշվարկվող շրջանառության մեջ ներառված եկամուտների տեսակը՝ այդ շրջանառության ծավալում հաշվի առնելով միայն ձեռնարկատիրական գործունեությունից ստացված եկամուտը, ընդ որում՝ ոչ առևտրային գործունեությունը չհամարելով տնտեսական գործունեություն:
3. Պետությանը՝ օգտագործել մասնակցության առկա ինստիտուցիոնալ մեխանիզմները և ապահովել բովանդակային մասնակցություն, այդ թվում՝ ներգրավել ՔՀԿ-ներին քաղաքականության մշակման վաղ փուլերում, հասցեագրել e-draft հարթակի խնդիրները, բավարար ժամանակ տրամադրել խորհրդակցությունների համար, ավելի հաճախ դեմադրել քննարկումներ կազմակերպել, այդ թվում՝ մարզերում, հնարավորինս հաշվի առնել և ներառել ՔՀԿ-ների առաջարկությունները:
4. Խորհրդարանին՝ մեխանիզմներ նախատեսել պատգամավորների հեղինակած նախագծերի պարտադիր հանրային քննարկումներ իրականացնելու և իրավական նախագծերի վաղ փուլերում ՔՀԿ-ներին ներգրավելու համար:
5. Կառավարությանը՝ ընդլայնել ՔՀԿ-ների մասնակցությունը քաղաքականության իրականացման և մշտադիտարկման փուլերում՝ սահմանելով համապատասխան

ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ և ապահովելով մասնակցությունը նաև օրենքների, քաղաքականությունների և ռազմավարությունների ընդունումից հետո:

6. Պետությանը՝ պահպանել իր հանձնառությունը ՔՀԿ-ների և լրատվամիջոցների հետ ՋԼՄ-ների հետ կապված օրենսդրության վերաբերյալ նախնական փուլերում խորհրդակցելու վերաբերյալ և ՋԼՄ-ների բարեփոխումների համակարգային մոտեցում կիրառել՝ հիմնվելով քաղաքացիական հասարակության հետ համատեղ մշակված հայեցակարգի վրա:
7. Խորհրդարանին՝ օրենսդրական փոփոխություններ իրականացնել, ՔՀԿ-ներին հնարավորություն տալով հանրային շահերը ներկայացնել դատարանում՝ իրենց նպատակների շրջանակում, և ապահովել, որ նրանք կարողանան գործնականում օգտվել այս իրավունքից՝ մեղմելով չափազանց բարդ պահանջները և առնչվող վարչարարական ընթացակարգերը:
8. Պետությունը պետք է համարժեք պաշտպանություն ապահովի ՔՀԿ-ներին ուղղված ատելության խոսքից և ապատեղեկատվությունից, այդ թվում՝ խտրականության դեմ մարմնի ստեղծման, հրապարակային հայտարարությունների և ողջամիտ ժամկետում ՔՀԿ-ների ու ակտիվիստների դեմ հարձակումների պատշաճ քննության միջոցով, ինչպես նաև SLAPP հայցերի դեմ օրենսդրական ու գործնական միջոցառումներ ձեռնարկելով:
9. ՀՀ արդարադատության նախարարությանը և պետքեզիստրին՝ իրազեկման միջոցառումներ իրականացնել և համապատասխան ուղեցույցներ մշակել ՔՀԿ-ների կողմից իրական շահառուների գրանցման նոր պահանջի վերաբերյալ, ինչպես նաև չեղարկել իրական շահառուների մասին տեղեկատվության փոփոխության համար նախատեսված վճարը:
10. Կառավարությանը մասնավորապես ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը, ինչպես նաև խորհրդարանին՝ ՔՀԿ-ների համար ավելի բարենպաստ հարկային միջավայր ստեղծել, որը կօգնի բարելավել տարբեր աղբյուրներից, այդ թվում՝ անհատների և տնտեսվարող սուբյեկտների նվիրատվություններից և ուղղակի ձեռնարկատիրական գործունեությունից ֆինանսավորում և բնափրային աջակցություն հայթայթելու հնարավորությունները:

V. ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«ՔՀԿ չափիչը» աջակցում է Արևելյան գործընկերության (ԱլԳ) երկրներում գործող ՔՀԿ-ների միջավայրի կանոնավոր ու հետևողական մոնիտորինգի իրականացմանը: Այն բաղկացած է 11 տարբեր ոլորտների չափորոշիչներից և ցուցանիշներից, որոնք օգտագործվում են իրավական և գործնական միջավայրի գնահատման նպատակով: Գործիքի մշակման հիմք են հանդիսացել միջազգային չափորոշիչները և ոլորտի առաջատար փորձը: «ՔՀԿ չափիչը» մշակվել է ECNL-ի և ԱլԳ վեց երկրների գործընկեր կազմակերպությունների փորձագետների հիմնական խմբի կողմից:

2020 թվականից սկսած՝ ECNL-ը համագործակցել է RESIS կազմակերպության մեթոդաբանության փորձագետների հետ՝ «ՔՀԿ չափիչը» մեթոդաբանությունը ձևափոխելով այնպես, որ հնարավոր լինի նպաստավոր միջավայրի տարբեր ոլորտների համար ինչպես որակական, այնպես էլ քանակական համեմատություն իրականացնել ԱլԳ տարբեր երկրների և տարիների միջև: Գնահատման մոդելի նախագիծը քննարկվել և փորձարկվել է տարածաշրջանի ընդլայնված փորձագիտական խմբի հետ՝ էլեկտրոնային փոստի և առցանց հանդիպման միջոցով: Համեմատության այս նոր մոդելի միջոցով մենք նպատակ ունենք՝ (1) գնահատել քաղաքացիական հասարակության միջավայրը 11 ոլորտներից յուրաքանչյուրում, (2) հետևել տարիների ընթացքում յուրաքանչյուր երկրի զարգացումներին/առաջընթացին և (3) համեմատել ՔՀԿ միջավայրի գնահատականները տարածաշրջանի մակարդակով:

Երկրի գործընկեր կազմակերպությունները փորձագիտական խմբի անդամ հանդիսացող այլ ՔՀԿ-ների հետ միասին իրականացրել են մոնիտորինգի գործընթացը և մշակել նկարագրական զեկույցը: Յուրաքանչյուր երկրում ստեղծվել է նաև Խորհրդատվական խորհուրդ, որը կազմված է հիմնական շահագրգիռ կողմերը ներկայացնող տեղացի փորձագետներից: Խորհրդի անդամներն ունեն երկու հիմնական խնդիր՝ վերանայել նկարագրական զեկույցը և զեկույցի տեքստի հիման վրա յուրաքանչյուր չափորոշիչի համար գնահատական սահմանել:

Տվյալ զեկույցը ներառում է 2022 հունվարից նոյեմբեր ընկած ժամանակահատվածը:

Մոնիտորինգի գործընթացը

Մոնիտորինգն իրականացվել է որակական մեթոդներով, այն է՝ փաստաթղթերի վերլուծություն, հարցազրույցներ և ֆոկուս-խմբային քննարկումներ: Փաստաթղթերի վերլուծության ընթացքում ուսումնասիրվել են համապատասխան իրավական ակտերը, ոլորտային զեկույցները, ՁԼՄ-ների և ՔՀԿ-ների հրապարակումները, պետական մարմիններին ուղարկված հարցումների պատասխանները: Մի քանի քննարկում է կազմակերպվել «ՔՀԿ չափիչ» ծրագրի փորձագիտական խմբի անդամների հետ՝ անձնական հանդիպումների և հեռակա հաղորդակցության միջոցով: Հարցազրույցներ են իրականացվել 12 փորձագետի, այդ թվում՝ մեկ պետական մարմնի, մեկ միջազգային կազմակերպության և տասը տեղական ՔՀԿ-ների ներկայացուցիչների հետ:

Կազմակերպվել է երեք դեմաոդեմ և մեկ առցանց ֆոկուս-խմբային քննարկում՝ երևանյան և մարզային 34 ՔՀԿ-ների մասնակցությամբ, որոնք գործունեություն են ծավալում

սոցիալական, կրթական, երիտասարդական, բնապահպանական, իրավապաշտպան, կարողությունների զարգացման, քաղաքաշինության, համայնքային զարգացման, լրատվության և այլ ոլորտներում: Հետազոտությանը մասնակցած փորձագետների և ՔՀԿ-ների կողմից ներկայացված կարծիքները ներկայացուցչական չեն և չեն կարող ներառել ՔՀԿ միջավայրում առկա բոլոր մարտահրավերներն ու ձեռքբերումները: Այնուհանդերձ, մոնիտորինգի մասնակիցների կողմից ներկայացված խնդիրներն արտացոլել են Հայաստանի ՔՀԿ միջավայրի հիմնական զարգացումները և հնարավորինս լրացվել են տարբեր գեկույցների և վերլուծությունների օգնությամբ:

Զեկույցի նախագիծն ուսումնասիրվել է Հայաստանի Խորհրդատվական խորհրդի անդամների կողմից՝ էլեկտրոնային հաղորդակցության միջոցով, և քննարկվել 2022 թվականի նոյեմբերի 25-ին կայացած հանդիպման ժամանակ: Խորհրդի անդամների առաջարկությունների հիման վրա վերանայվել և լրացվել են գեկույցի հիմնական բացահայտումները և առաջարկները:

Գնահատման գործընթացը

Հայաստանի հետազոտողները և Խորհրդատվական խորհրդի տասը անդամները գնահատել են «ՔՀԿ չափիչ» գործիքի 11 ոլորտների բոլոր չափորոշիչները՝ օրենսդրական և գործնական դաշտում: Գնահատման համար օգտագործվել է 7 բալանոց սանդղակ: Այնուհետև հաշվարկվել է յուրաքանչյուր չափորոշիչի վերջնական գնահատականը մի բանաձևի հիման վրա, որտեղ 50 տոկոսով հաշվի են առնվել հետազոտողների գնահատականները և 50 տոկոսով՝ Խորհրդատվական խորհրդի անդամների գնահատականների թվաբանական միջինը: Յուրաքանչյուր ոլորտի միավորը հաշվարկվել է որպես բոլոր չափորոշիչների վերջնական գնահատականների թվաբանական միջին, ապա մոտարկվել մինչև մեկ տասնորդական նիշ՝ գեկույցում ներկայացնելու նպատակով:

Սանդղակի ծայրահեղ արժեքները համարվում են ծայրահեղ կամ իդեալական իրավիճակներ կամ միջավայր: Օրինակ, 1-ը ՔՀԿ-ների համար չափազանց անբարենպաստ (ավտորիտար) միջավայր է նշանակում, իսկ 7-ը՝ ծայրահեղ բարենպաստ (իդեալական ժողովրդավարական) միջավայր: «ՔՀԿ չափիչ» գործիքի, գնահատման գործընթացի և հաշվարկի մասին լրացուցիչ տեղեկությունների համար այցելեք <https://csometer.info/>:

VI. ՀՂՈՒՄՆԵՐ

ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 05.07.1995, փոփ. 06.12.2015, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510>
- ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրք, 05.12.2013, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164969>
- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, 05.05.1998, վերջին փոփ. 15.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=165457>
- ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 18.04.2003, վերջին փոփ. 05.10.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169566>
- Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք, 06.12.1985, վերջին փոփ. 14.09.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=169394>
- ՀՀ Սահմանադրական օրենքը «Կուսակցությունների մասին», 16.12.2016, վերջին փոփ. 14.07.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=166242>
- ՀՀ «Ազգային Ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենք, 16.12.2016, վերջին փոփ. 15.09.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169105>
- ՀՀ դատական օրենսգիրք, 07.02.2018, վերջին փոփ. 06.07.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=167184>.
- ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, 09.11.2004, վերջին փոփ. 05.10.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169568> .
- ՀՀ հարկային օրենսգիրք, 04.10.2016, վերջին փոփ. 14.09.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169395>
- ՀՀ օրենքը «Ազդարարման համակարգի մասին», 09.06.2017, վերջին փոփ. 12.07.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123969>
- ՀՀ օրենքը «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին», 18.05.2015, վերջին փոփ. 09.07.2019, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=132745>
- ՀՀ օրենքը «Բարեգործության մասին», 08.10.2002, վերջին փոփ. 21.06.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=123353>
- ՀՀ օրենքը «Զանգվածային լրատվության մասին», 13.12.2003, վերջին փոփ. 25.05.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164454>
- ՀՀ օրենքը «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին», 08.07.2005, վերջին փոփ. 03.03.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152672>

- ՀՀ օրենքը «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին», 03.04.2001, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=164930>.
- ՀՀ օրենքը «Հանրային խորհրդի մասին», 07.03.2018, վերջին փոփ. 11.02.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=150514>
- ՀՀ օրենքը «Հասարակական կազմակերպությունների մասին», 16.12.2016, վերջին փոփ. 23.03.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=161509>.
- ՀՀ օրենքը «Հավաքների ազատության մասին», 14.04.2011, վերջին փոփ. 25.10.2017, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=117173>
- ՀՀ օրենքը «Հիմնադրամների մասին», 26.12.2002, վերջին փոփ. 23.03.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=161513>
- ՀՀ օրենքը «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին», 06.02.2002, վերջին փոփ. 07.07.2022, <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docid=166119>
- ՀՀ օրենքը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին», 21.03.2018, վերջին փոփ. 19.04.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=152139>
- ՀՀ օրենքը «Ոստիկանության մասին», 16.04.2001, վերջին փոփ. 05.10.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169385>.
- ՀՀ օրենքը «Պետական տուրքի մասին», 27.12.1997, վերջին փոփ. 14.09.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=169398>.
- ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», 07.05.2002, խմբ. 16.12.2016, վերջին փոփ. 14.07.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=166230>
- ՀՀ օրենքը «Տեղեկատվության ազատության մասին», 23.09.2003, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=164931>
- ՀՀ օրենքը «Տեսալսողական մեդիայի մասին», 16.07.2020, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=164933>.
- ՀՀ օրենքը «Փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին», 26.05.2008, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=165132>
- ՀՀ օրենքը «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին», 22.10.2007, վերջին փոփ. 09.06.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=165027>
- ՀՀ կառավարության N 1568-L որոշումը ««Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության 2022-2024 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին», 06.10.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=169335>
- ՀՀ կառավարության N 691-L որոշումը «Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը, 2022-2024 թվականների ճանապարհային քարտեզը և արդյունքային շրջանակը, ռազմավարության իրականացման հսկողությունն ու

համակարգումն ապահովող անձանց ցանկը հաստատելու մասին», 13.05.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=162791>

- ՀՀ կառավարության թիվ 1146-Ն որոշումը «Հանրային քննարկումների կազմակերպման և անցկացման կարգը սահմանելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2010 թվականի մարտի 25-ի թիվ 296-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 10.10.2018, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=126002>
- ՀՀ կառավարության թիվ 1204-Ն որոշումը «Տեղեկատվություն տնօրինողի կողմից մշակված կամ նրան առաքված տեղեկությունների գրանցման, դասակարգման և պահպանման, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, պետական հիմնարկների ու կազմակերպությունների կողմից տեղեկության կամ դրա կրկնօրինակի (պատճենի) տրամադրման կարգը սահմանելու մասին», 15.10.2015, վերջ. փոփ. 26.11.2020, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=147567>
- ՀՀ կառավարության թիվ 1552-Լ որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2018 թվականի մայիսի 22-ի թիվ 624-Լ որոշման մեջ լրացում կատարելու մասին», 27.12.2018, <https://www.e-gov.am/gov-decrees/item/31320/>
- ՀՀ կառավարության թիվ 183-Լ որոշումը «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությանը, ռազմավարության միջոցառումների ծրագրին և արդյունքային ցուցանիշներին հավանություն տալու մասին», 11.02.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=149957>
- ՀՀ կառավարության թիվ 1937-Ն որոշումը «ՀՀ պետական բյուջեից իրավաբանական անձանց սուբսիդիաների և դրամաշնորհների հատկացման կարգը հաստատելու մասին», 24.12.2003, վերջին փոփ. 06.08.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=155096>.
- ՀՀ կառավարության թիվ 1978-Լ որոշումը «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունը և դրանից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին», 26.12.2019, վերջին փոփ. 24.06.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=154217>
- ՀՀ կառավարության թիվ 337-Ն որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մի շարք որոշումներում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», 31.03.2016, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=104665>
- ՀՀ կառավարության թիվ 66-Ն որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի մասին», 16.01.2003, վերջին փոփ. 31.01.2019, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=128100>
- ՀՀ կառավարության թիվ 810-Ն որոշումը «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների անցկացման ընթացքում օգտագործվող հատուկ (մշակված, ծրագրված, հարմարեցված) տեխնիկական միջոցների ցանկը հաստատելու մասին», 31.07.2008, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=45845>

- ՀՀ վարչապետի 2018 թվականի օգոստոսի 21-ի թիվ 1111-Ա որոշումը «Բարեգործական ծրագրերի համակարգման խորհրդակցական հանձնաժողովի կանոնադրությունն ու կազմը հաստատելու և ՀՀ վարչապետի 2001 թվականի մարտի 14-ի թիվ 205 որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», 21.08.2018, վերջին փոփ. 20.01.2022, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=159652>.
- ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի հրամանը հասարակական կազմակերպությունների գործունեության հաշվետվության օրինակելի ձևը, հրապարակման և ներկայացման կարգը հաստատելու և ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահի 2019 թվականի փետրվարի 15-ի թիվ 102-Ն հրամանն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, 27.05.2020, վերջին փոփ. 16.06.2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=153840>
- ՀՀ Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի թիվ 471-Ն որոշումը տվյալների հաղորդման և ինտերնետ հասանելիության ծառայությունների մատուցման սակագների և պայմանների հրապարակման կարգը հաստատելու մասին», 03.09.2008, վերջին փոփ. 25.07.2012, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=77489>

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԶԵԿՈՒՅՑՆԵՐ

- Ապատեղեկատվության դեմ պայքարի ռազմավարություն 2023-2025 (նախագիծ), http://www.foi.am/u_files/file/DOCs%202022/Strategy-against-Disinformation-Final-ARM-2023-2025.pdf
- «Թվային իրավունքները և դրանց կարևորությունը ինֆորմացիոն հասարակության համար», Դավիթ Սանդուխյան, «Թվային իրավունքների հետ կապված մարտահրավերները Հայաստանում», Սամվել Մարտիրոսյան, Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտ, Երևան 2021, https://mdi.am/wp-content/uploads/2021/10/digital_human_rights_research_and_articles.pdf
- «Խաղաղ հավաքների ազատության մշտադիտարկում» (ապրիլ-հունիս 2022 թ.), Զեկույց, Հայաստանի Հելսինկյան կոմիտե, Երևան, 2022 թ., <http://armhels.com/wp-content/uploads/2022/07/Հավաքների-ազատության-մշտադիտարկում-ապրիլ-հունիս-2022.pdf>
- «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը, ռազմավարության միջոցառումների ծրագրին և արդյունքային ցուցանիշներին հավանություն տալու մասին» ՀՀ Կառավարության 11.02.2021թ. թիվ 183-Լ որոշման կատարման վերաբերյալ հաշվետվություն, 30.08.2022, Հայաստանի Հանրապետության բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարություն, <https://hightech.gov.am/ֆինանսական-տեղեկատվություն/հաշվետվություններ/>
- Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՋԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. տարեկան զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 25.01.2022, <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-28/>

- Հայաստանում խոսքի ազատության վիճակի և լրագրողների ու ՁԼՄ-ների իրավունքների խախտումների մասին 2021թ. երկրորդ եռամսյակային զեկույց, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտե, 23.07.2022, <https://khosq.am/reports/հայաստանում-խոսքի-ազատության-վիճակի-26/>
- Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2020-2022 թվականների գործողությունների ծրագրի իրականացման 2021թ. հաշվետվություն, ՀՀ արդարադատության նախարարություն, http://e-rights.am/file.php?class_name=company_document_file&file_uniq_id=43162693d2cb a48e4896&size_mode=1
- «Տարեկան հաղորդում 2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին», ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան, <https://ombuds.am/images/files/022666474d87ff84a86acf39be58bec8.pdf>
- Տարեկան զեկույց. ԼԳԲՏ անձանց մարդու իրավունքների վիճակը Հայաստանում 2021 թ. ընթացքում, «Փինք» իրավապաշտպան ՀԿ, մայիս, 2022 թ., https://www.pinkarmenia.org/wp-content/uploads/2022/05/lgbtreport2021_hy.pdf
- Տեղեկատվության ազատությունը ՀՀ-ում, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն, 01.07.2022, <http://www.foi.am/hy/research/item/2290/>
- Ուղեցույցներ, ՀՀ արդարադատության նախարարություն, <https://www.moj.am/page/610>
- «Քաղաքացիական հասարակության ներկա վիճակը և փոփոխվող դերը հանրային քաղաքականության գործընթացներում», Հետազոտության զեկույց, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների կենտրոն, Երևան, 2022, https://e-research.am/storage/books/CSO%20Research_Current_Challenges_Margaryan_Hovakimyan_Galstyan_CERC.pdf
- Freedom in the World 2022: Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2022>
- Freedom on the Net 2022: Armenia, Freedom House, <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-net/2022>

VII. ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ

«ՔՀԿ ՉԱՓԻՉ» ՓՈՐՉԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

- Արփինե Հակոբյան, «ՀԿ Կենտրոն» քաղաքացիական զարգացման ՀԿ նախագահ
- Դավիթ Ամիրյան, Բաց հասարակության հիմնադրամներ-Հայաստանի փոխտնօրեն
- Լիլիթ Արզոյան, ծրագրերի ղեկավար, Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ

ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

- Անահիտ Զիլինգարյան, իրավաբան
- Արաքս Մելքոնյան, «Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների» ՀԿ
- Արփինե Հակոբյան, «ՀԿ Կենտրոն» քաղաքացիական զարգացման ՀԿ
- Դավիթ Ամիրյան, Բաց հասարակության հիմնադրամներ – Հայաստան
- Լիլիթ Արզոյան, Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ
- Լուսինե Հակոբյան, ԱՄՆ ՄԶԳ
- Նունե Պեպանյան, ՔՀԿ փորձագետ, «Օրենսդրության զարգացման և իրավական հետազոտությունների կենտրոն» հիմնադրամ
- Օլյա Ազատյան, Հումանիտար գիտությունների հայկական հետազոտական կենտրոն
- Սամվել Մարտիրոսյան, CyberHUB
- Շուշան Դոյրոյան, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ

- Արաքս Մելքոնյան, «Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների» ՀԿ նախագահ
- Արթուր Պապյան, «Բազմակողմանի տեղեկատվության ինստիտուտի» տնօրեն
- Արթուր Սաքունց, Հելսինկյան Քաղաքացիական Ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակի նախագահ
- Արփինե Երիցյան, «Քաղաքացիական երիտասարդական կենտրոն» ՀԿ հիմնադիր նախագահ
- Աշոտ Մելիքյան, Խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեի նախագահ

- Գայանե Մամիկոնյան, Հայաստանում Շվեդիայի դեսպանության զարգացման համագործակցության ծրագրերի պատասխանատու
- Գևորգ Հայրապետյան, ՀՀ արդարադատության նախարարության Անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության պետ
- Լուիզա Վարդանյան, ՓԻՆՔ Արմենիա ՀԿ փաստաբան
- Հովսեփ Խուրշուդյան, «Ազատ քաղաքացի» քաղաքացիական նախաձեռնությունների աջակցության կենտրոնի նախագահ, Արևելյան գործընկերության քաղաքացիական հասարակության ֆորումի Հայաստանի ազգային պլատֆորմի համակարգող
- Սեյրան Մարտիրոսյան, Մախարովի անվան մարդու իրավունքների կենտրոնի Շիրակի մասնաճյուղի նախագահ
- Շուշան Դոյրոյան, «Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոն» ՀԿ նախագահ
- Սուսաննա Շահնազարյան, «Գորիսի մամուլի ակումբ» ՀԿ նախագահ

ՖՈԿՈՒՍ-ԽՄԲԱՅԻՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ

- Մանուշ Մարալյան, «Հանուն իրավահավասարության» ՀԿ
- Մարո Մաթոսյան, «Կանանց աջակցման կենտրոն» ՀԿ
- Մհեր Կարազոզյան, «Հանրային վերահսկողություն» ՀԿ
- Նվարդինե Բոցինյան «Առաջընթաց» երիտասարդական ՀԿ
- Նվարդ Փիլիպոսյան, «Կանանց ռեսուրսային կենտրոն» ՀԿ
- Օլեգ Դուլգարյան, «Համայնքային համախմբման և աջակցության կենտրոն» ՀԿ
- Վարդան Ղափլանյան, «Դասավանդի՛ր, Հայաստան» կրթական հիմնադրամ
- Հայկ Մկրտչյան, «Էխո» հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավապաշտպան ՀԿ
- Լենա Մաթևոսյան, Ուրբանլաբ
- Մարիամ Քեշիշյան, «Հայ կանայք հանուն առողջության և առողջ շրջակա միջավայրի» ՀԿ
- Սուրեն Դեհերյան, «Լրագրողներ հանուն ապագայի» ՀԿ
- Արտաշես Սերգոյան, «Իրազեկ քաղաքացիների միավորում» ՀԿ
- Էլինա Գյուրջյան, Իրավունքի զարգացման և պաշտպանության հիմնադրամ
- Գոհար Խաչատրյան, «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական ՀԿ
- Գայանե Դանիելյան, Աշտարակի տարածքաշրջանի կանանց ասոցիացիա
- Անահիտ Նահապետյան, «Արմավիրի զարգացման կենտրոն» ՀԿ
- Լևոն Իգիթյան, «Ախուրյան» համայնքային զարգացման ասոցիացիա

- Աշխեն Բաբայան, «Սպիտակի Հելսինկյան խումբ» իրավապաշտպան ՀԿ
- Արբակ Սարգսյան, «Ուղղակի ժողովրդավարություն» ՀԿ
- Կամո Եզանյան, «Խաչվող ուղիներ» սոցիալական ՀԿ
- Քրիստինա Բաղդասարյան, «Կանանի» սոցիալ-հոգեբանական կենտրոն ՀԿ
- Արմինե Շիրոյան, «Կանայք հանուն զարգացման» ՀԿ
- Անդրանիկ Երվանդյան, «Մարապատ» համայնքային զարգացման ՀԿ
- Աննա Խաչատրյան, «Բոլորը հանուն հավասար իրավունքների» հիմնադրամ
- Հրանտ Այվազյան, Լոռու զարգացման կենտրոն ՀԿ
- Էմիլիա Մարտիրոսյան, Մարգահովիտի երիտասարդական կենտրոն
- Վիգեն Թամրազյան, «Դիլիջանի երիտասարդների համագործակցության կենտրոն» ՀԿ
- Աստղիկ Ասրյան-Ղալայան, «Հավասար իրավունքներ, հավասար հնարավորություններ» հաշմանդամություն ունեցող անձանց ՀԿ.
- Մարգարիտա Շահվերդյան, «Առավոտ» բարեգործական ՀԿ
- Լիաննա Ասոյան, «Բլեջան» բնապահպանական, սոցիալական, բիզնեսի աջակցության ՀԿ
- Հերմինե Դիլանյան, Հերմինե Գրիգորյան, «Տարոն» երիտասարդական զարգացման ՀԿ
- Թեհմինե Ենոքյան, «Կանաչ Հայաստան» բնապահպանական կրթական ՀԿ
- Սիրանուշ Վարդանյան, Արմեն Ղազարյան, ԱԲԿ բնապահպանական ՀԿ
- Լիանա Սահակյան, «Սոսե» կանանց հիմնահարցեր ՀԿ

